

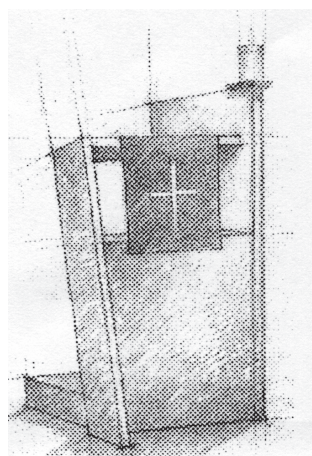
Hét Hárs

A csillaghegy-békásmegyeri evangélikus gyülekezet lapja

VIII. évfolyam 2–3. szám

2009. reformáció

Októberi hálaadás

Nem az őszi betakarítás érzékenyít el. Nem is a többszörösen kisebbségi létű ember dacossága, akit egyszerre tett engesztelhetetlenné októberben született édesanyja önfeledt erdélyi szász lutheranizmusa és apjának már az 56-os forradalomban műértékűvé vált politikusi ethosza. Kerek évfordulóra emlékeztet ez az október. Harminc éve

annak, hogy Ottlik püspök Budavárban lelkészé avatott. Ma, harminc évvel később, megállva a békási gyülekezet előtt kimondhatom: barátaim, Isten dicsőségére elvégeztük, amit 1993-ban Csillaghegyen a presbitérium elhatározott. E kettő, az 1979-es és a 2009-es esemény összetartozik. Ezért kell hálát adnom.

*

Miért lettem lelkész? Mert a 70-es évek legelején kérdéssé lett számomra, ki volt a názáreti Jézus. Aztán úgy összebarátkoztunk, hogy ma fontosabb az, hogy van, annál, aki volt, és fontosabb annál is, hogy miért volt az, aki volt. Ma már tudom, utópia volt azt gondolnom, hogy az egyház az egymás iránt szolidaritást, felelősséget, áldozatot vállalni kész szabad és vidám emberek kicsiny közösségeinek összessége. De azt is tudom, hogy mindig vannak olyanok, akikkel lehet ilyen közösséget teremteni. Nem az a fontos, hogy ők legyenek többen. Még csak az sem, hogy sokan, de annyi kell, mint egykor ott a Genezáret-tó partján Jézus körül. Jó, ha vannak csodák, de hinni nem tudok bennük. Ezért öreg papként azokért kell hálát adnom, akiknek hűsége, munkabírása és segítőkészsége mindig újra gyülekezetet teremtett – nem a semmiből, annál nehezebben: az ocsúval kevert búzából.

S bizony szívem mélyén hálás vagyok elleneimnek is, akik már teológusnanc koromban fintorog-

tak és feszengetek szavam hallatán. Megbotránkozásuk oka nem intellektuális volt, hanem az életem, a személyem maga. Engem a szüleim szabadságszerető embernek neveltek, akit senki sem korlátozhat gondolkodása, meggyőződése, értékei megválasztásában és kinyilvánításában. A jámborság csak addig erény, míg ezt a szabadságot nem korlátozza. Ahogy *A keresztény ember szabadságáról* Luther 1520-ban írja: „*A keresztény ember szabad ura mindennek, és nincs alávetve senkinek. A keresztény ember készséges szolgája mindennek, és alá van vetve mindenkinek*”. Akkor még kacagtam a műveletlenség és az ostobaság primitív önvédelmének. Ma már tudom, nincs ennél veszedelmesebb. A vallási fundamentalizmus rendszert és keretet ad az embertelen és irracionális eszméknek. A butítás, a szellemi elszegényítés előfeltétele a populizmusnak és a hierarchiába vetett bizalomnak. A tanulás jelentős mértékben magányos, és önfegyelem nélkül nem megy. Az ólmelegben felülről hangzó parancsokra, egyenruhára és menetelésre vágyakozók kéjjel égetnek képet, könyvet és embert, ha kegyes nótára teszik is ezt.

És teszik. Nő a dudva, a tapló és a hínár bősége. Én meg boldogan olvasok tovább, és szervezek kiállítást és koncertet, támogatok bármely ember-séges és művészi aktivitást. És tudom, hol van a helyem. Hiszen nem lehet, hogy nekem is igazam van, aki harminc éve a Názáretihez kötött lelkiismerettel prédikálok, tanítok és építek, és azoknak is, akik a múlt héten az egyházi hetilapban hívogattak „megtérésre a hungaropesszimizmusból”. Ez lett azokból, akik egykor engem leeretnekeztek. A janzenista gróf, Joseph de Maistre (1753–1821) kedvenc aforizmája jár az eszemben: „Eretnek az, akinek véleménye van.” A pogányságukat klerikonyilas frazeológiában áruba bocsátókkal nincs alku, sem szellemi-szakmai, sem politikai értelemben. Sem kedvem, sem időm nincs újabb utópiát gyártani: „*Vajjon a tövisről szednek-e szőlőt, vagy a bojtorjánról fügét?*” (Mt 7,16)

Biztos vagyok abban, hogy nem a Csillaghegyi Evangélikus Egyházközség az egyetlen a honi gyülekezetek közül, melyben a különféle gondolkodású és életvitelű emberek személyes szuverenitásuk feladása nélkül élhetik meg egymással a feltétlen szolidaritást, és nevelhetik öntudatos és művelt magyarokká gyermekeiket, gondoskodva idős és ínségben lévő felebarátaikról. De ez az a gyülekezet,

amely húsz év óta tudatosan működik ebben a modellben. A rendszerváltás előtt kezdődött, amikor még Csillaghegyen az öreg villában szorongtunk. Mravinác Sári néni, Bozóky Éva, Ruttkay János, Thurnay Béla, Gadó Pál, Fűrészter és László Attila neve és élete akkor is felidéződik így október végén, ha már nincsenek közöttünk. 2000 után könnyebbé vált az életünk, akár abba is hagyhatuk volna, beérve a földdel és a templommal, az új parókiával, gyülekezeti házzal és orgonával. Nem így történt. Nem azért, mintha az építésben hitünk volna, épp ellenkezőleg, a tanuláshoz ragaszkodtunk, azért építkeztünk tovább.

Gaudiopolis – a békásmegyeri evangélikus szeretetház – a mi közös nagy vizsgánk. Isten akarta, hogy sikerüljön. Azt akarta, hogy sem magunkban, sem közösségként szégyent ne valljunk. De ez azt jelenti, hogy azok, akik ezt nem akarták, akik nem hittek ennek a gyülekezet egészét megpróbáló nagy műnek az értelmében, azok, akik meg is akarták akadályozni, hogy általunk is dicsőíttessék az Örökévaló szent neve, azok most maradjanak csöndben, megszívlevélve Martin Luther *Kiskátéjának* (1529) a nyolcadik parancsolathoz írt magyarázatát: „*Istent félnünk és szeretnünk kell, hogy felebarátunkat hazugságba ne keverjük, el ne áruljuk, háta mögött meg ne szóljuk, se rossz hírét ne költjük, hanem inkább mentsük, jót mondjunk róla, és mindent javára magyarázzunk.*” De ez nem akadályoz meg engem abban, hogy némi szkepticizmussal Józsefet idézzem: „*Ti gonoszt gondolatok én ellenem, de Isten azt jóra gondolta fordítani, hogy cselekedjék úgy, amint ma, hogy sok nép életét megtartsa*” (1Móz 50,20).

*

A hálaadásban mindig van valami historikus teljesség. Nem csak eufória, nem csak önfeledt öröm. De hozzá tartozik a megélt, a túlélte események megidézése is. Anyám és Mravinác Sári néni nem érte meg sem a 2004-es gyalázatot, sem a 2009-es föl-szentelést. A názáreti Jézus tanúi és tanítványai voltak ők, mindketten szüntelenül alkotó, a rájuk bízottakról gondoskodni tudó asszonyok. Ezért lettek gyülekezetünk presbitereivé, vidám lelkű építőivé. Ott vannak ők, ahol az apostolok és a reformátorok, az élni és hinni szerető bátrak, a másik közösséget minden jámborságnál előbbre valónak tartók. Legyen áldott az, aki kezük munkáját maradandóvá teszi, s emlékezetüket megőrzi bennünk!

Aki pedig még mindig azon siránkozik, hogy miért ilyen szekuláris a világ, és miért nincs több vallásos és erkölcsös honfi, és arra buzdítana – amint még a 90-es években jó páran tették –, hogy előbb misszionáljam a békásmegyeri lakótelepet, aztán építsek templomot, az vegye fontolóra a babilóniai fogság nagy névtelenjének vigasztalását: „*És minden fiaid az Úr tanítványai lesznek, és nagy lesz fiaid békessége*” (Ézs 54,13). Luther

áhitattal csüngött a próféta szaván, akit az Ószövetség evangélistájának nevezett, s aki közvetlenül ihletője lehetett a wittenbergi vártemplom kapujára 1517. október 31-én kiszögeezett 95 tételű legsúlyosabb kijelentésének: „*Mikor Urunk és Mesterünk azt mondta: »Térjete meg!« – azt akarta, hogy a hívek egész élete bűnbánatra térés legyen (Mt 4,17).*” Megtérés, visszafordulás, hazatérés, bűn, bűnbánat, bűnbocsánat, kiengesztelődés, új élet, megigazulás – ez a próféták reménysége, és ezek a reformáció kulcsszavai is.

Franz Rosenzweig Martin Bubernek ajánlott esszéjében (*Az építők*) hívja fel a figyelmet a Talmud Ézsaiáshoz fűzött mély értelmű exegetikai szójátékára: „*alpikra' banájich, elá bonájich* – ne olvasd, fiaid, hanem építőd”. Vajon meddig és hogyan maradunk meg fiaknak és építőkné? És válhatunk-e ismét azokká? A tan és a törvény között lényeges különbség van. A tan a tanulást, a tudat visszatérését követeli, a felelős magunkra eszmélést. A törvény cselekvés. Nem, azt nem lehet megismételni, a cselekvés nem tűri a visszafordulást. Csak előre haladhat. A cselekvés maga az élet, az, ami még lehet, az, ami előttünk van. A megtérés lemondás a romantikus rajongásról, és lemondás a hazugságról.

A hálaadás több mint eufória. A megtérés utáni „nagy békesség”: eucharisztia.

Donáth László

BORNEMISZA PÉTER

Isten városáról, a mennyországról való ének

– részlet –

Bátoríts uram, édes Istenem, lelkemet, nyelvemet,
A te nevednek tisztességére indíts beszédemet,
A te népednek idvösségére adj nekem értelmet.

Az mennyországnak drága voltáról, nagy bódogságáról,
Lenne beszédem édességéről, gyönyörűségéről,
De kérlek, uram adjad szent lelked erre segítségül.

Látom, Úristen, hogy esze veszett mind egész világnak,
Kik marhájoknak, földi házoknak romlásán jajgatnak,
A mennyországnak édes lakásán keveset ohajtnak.

Árnyék ez világ, hamar elmúlik miképpen az virág,
De az Úristen él mindörökké, te ő véle maradj.
Vaj! melly szép lakóhelye ő néki ott fenn az mennyország.

Szem azt nem látta, fül sem hallotta, Ézsaiás mondja,
Melly édes lakóhelyeket nekünk Isten szerzett volna,
Kiről tinéktek nagy csuda dolgot akarnék szólnia.

Szépségit annak meg sem mondhatom, melly igen nagy legyen
Az ékességből melly nagy édesség emberre ott jőjjen,
Az dicsőségéből melly nagy fényesség embert körül vegyen.

(1567)

Hierotópia és utópia

Az *utópia* szót hiába keresnénk az ógörög vagy középkori görög szótárakban: modern szóalkotás, a görög *toposz* ('hely, ország') és az *ou* (ejtsd: „u”) tagadószó szellemes, sőt kissé talán játékos összetelése, mely Morus Tamás *Utópia* című társadalomfilozófiai traktátusa nyomán terjedt el egész Európában, és vált hamarosan egy új, persze nem előzmények nélküli irodalmi műfaj, majd egész gondolkodásmód (utópisztikus), sőt politizálási mód és embertípus (utópista) nevévé. Magyarra egykor „Seholia”-ként fordították, de talán pontosabb lenne „Nem-helynek” vagy „Sehelynek” nevezni azt a helyet, amelyet mint az eszményi társadalom *sehol nem létező*, tehát elgondolt vagy elképzelt világát az utópia szerzője kibont, és a diszkurzív kifejtés fogalmi vagy a regényfikció művészi rendje szerint az olvasó elé állít.

1

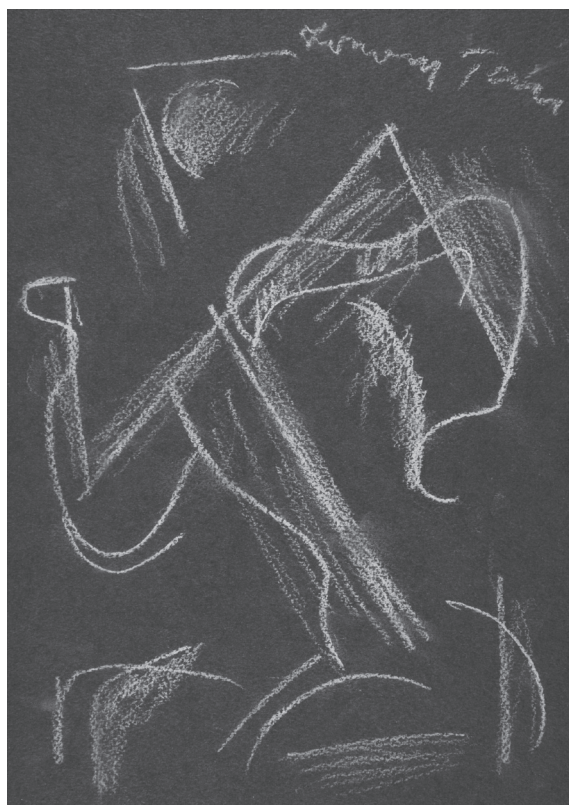
Az „utópia” szó csakugyan olyan helyről referál, olyan helyet ír le, mutat be az ember helyeként, amely nincsen, soha nem is létezett (a „retrospektív utópia” vagy a „vallási utópia” anakronisztikus fogalomképzések, melyek az *utópia* szó metaforikus használatán alapulnak), de amely létezhetne, sőt léteznie kellene, most pedig talán létezni is fog, ha lesznek bátrak, akik mernek, és a „jótársadalom” eszméjét a fogalmak és képzetek túlvilágáról „át-húzzák” a valóságba, mégpedig – tegyük hozzá – általában a politikai állam tűfokán „húzzák át” (hiszen a legtöbb utópia államutópia, észutópia, a felvilágosult állam és a felvilágosult elit elgondolása, terve, társadalommérnöki programja).

Már a XVIII. század történelme megmutatta, mit jelent és miben végződik az utópikus tökéletes társadalom, a „földi paradicsom”, a „jövő társadalmának” átültetése a valóságba, a XX. század azonban e téren minden korábbinál messzebb ment az ideológikus eszmemegvalósítás radikalitásában. A Sehely politikai káprázata – legyen bár a leggyönyörűbb szöttek, melyet a vágyak és spekulációk szálaiból valaha is szöttek az elme szövőszékén –, ha megvalósítják, nem a benne foglalt és csupán fogalmilag vagy esztétikailag létező pozitívum megvalósulása, hanem csak a konkrétan létező, egyszerre jó és rossz „fennálló” világ „megvalótlanulása”: az új világ csak a régi törléseként, felszámolásaként, az utópia tiszta fogalmi pozitívuma mint a lét teljes negációja valósul meg. Nem csoda, ha a múlt század közepétől az utópiákba vetett társadalmi remény mindinkább átadta helyét az utópiáktól való irtózásnak, egyfajta utópiafóbiának, a regényes utópiák műfaja pedig a negatív utópiáknak vagy antiutópiáknak, amelyekben az államutópiák megvalósult földi

paradicsoma tényleges földi pokolként lepleződött le, hogy a kortársakat még inkább elriasszák bármilyen társadalmi utópia – e szekularizált vallási paradicsom, avagy földre lehúzott transzcendencia – megvalósításától, és meggyőzzék őket arról, hogy a „létező rosszvilág” – a „létező pokol” – még mindig jobb, mint a legjobb világ utópiájának megvalósulása.

2

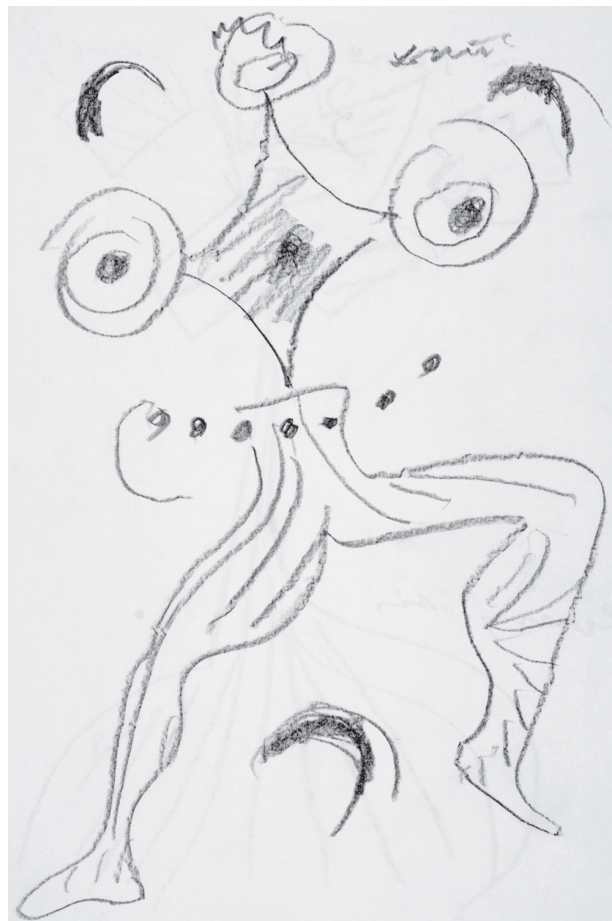
Az utópiák kifundált, elképzelt vagy racionálisan elgondolt, a fönnálló – értelmetlenül rossz, boldogtalan, nyomasztó – világgal szembenálló tökéletes, jó, boldog társadalmak vágyképei, eszméi, tervezetei, regényes leírásai. Nem véletlen, hogy az utópia szó előtagját (az *ou*, illetve a kiejtés szerint: *u* tagadószót) a műfaj elemzői – az utópikus vágybeteljesítő tartalmak tételezett pozitivitása miatt – rendre a 'szép' és 'jó' jelentésű *eu*-vá értelmezték át. Ez az értelmezés nem feltétlenül mond ellent annak, hogy a megjósolt, meghirdetett, célul kitűzött szép és jó világnak az *utópiák szövegén kívül* sehol másutt nincs helye, mintha csak a „mindenütt jó, de legjobb sehol” ismert köznyelvi fordulatát valószínűsítanák meg. A Sehely valójában szöveghely, ha pedig a szöveg valósággá válik, akkor Sehely lesz az egész fennálló világ, benne a leghelytelenebb, folyvást helyét kereső, otthontalan, „Istentől elhagyott” lényel – magával az emberrel. Ám az utópia az embert is a helyére teszi, de olyan tökéletesen, hogy semmi sem marad belőle. Hiszen a Sehelyen csak seszabadság, sejó, serossz, sebéke, seháború és seember lehetséges. Ilyen már minden politika-

ilag és ideológiailag földre lerántott mennyország, a transzcendens világ minden emberi utánzatának természete: minden visszájára fordul benne – az „idő többé nem leszen” és az „együtt leszünk” a diktátor ideológiai napiparancsaként, a mennyei harmónia politikai számonkérésként és ideológiai agytalanításként, az angyali seregek hozsannája a „Nagy Testvér” folytonos ünnepléseként, az isteni mindenhatóság a totális rendőrállam mindenhatóságaként, az örökélet pedig a „tökéletes életre alkalmatlanok” vagy „méltatlanok”, a „voltaképpen-már-halottak” vagy az államilag bevezetett örökélettel szembeszegülők kiirtásaként.

Nem nehéz az utópiákban felismerni a vallási transzcendencia visszfényét, az Éden vagy Paradicsomkert, a másvilágról szőtt mesés és mitikus vágyképek, az Égi Jeruzsálem vagy Isten Városa szekularizált politikai változatait, amelyeket elsősorban az különböztet meg a vallási és mitikus „Sehelyektől”, hogy az utópiákat emberi akarattal és tudással – az erkölcsi áthangolódás vagy átnevelés, a politikai előírás és kényszer, főként pedig a technikai-tudományos forradalom eszköztárával – megvalósíthatónak gondolják el, és azonnali megvalósításukra törekszenek. Olyannyira, hogy a XX. század totalitáriusként jellemzett és katasztrofális kifutású társadalomkísérleteit kritikusaik gyakran mint megvalósított vagy hatalomra jutott utópiákat mutatják be, magukat a politikailag megvalósított szebbnél szebb, jobbnál jobb „Sehelyeket” pedig „földi poklokként”, vagyis olyan belülről kikezdehetetlen, „zárt helyekként”, ahol bármi megtörténhet az emberrel. Ezzel összhangban formálódik ki a múlt század húszas éveitől az utópiákkal szemben a negatív utópia regényműfaja (ha az utópia műfaját az angol Morus Tamás alapította meg, akkor a negatív utópiáét vagy disztópiáét kétségkívül az „angliai orosz” író, Jevgenyij Zamjatyin 1920-ban írt *Mi* című művével, hiszen mind Aldous Huxley, mind George Orwell negatív utópiáinak ez a mű volt az általuk is elismert irodalmi és eszmetörténeti ősmoddelle).

Az utópia szekularizált „Sehelye” tehát döntően abban különbözik a transzcendens vallási „Sehelytől”, hogy az előbbit szó szerint ezen a helyen – ezen a világon – és kizárólag emberi erőfeszítéssel akarják megvalósítani, méghozzá azonnal. A világ elközlelő végének ügyét, amelynek türelmetlen, a véget szinte már sürgető vallási várása koronként és a kereszténységben belüli különféle khiliasztikus [ti. Krisztusnak a világvége előtti ezeréves földi uralmáról szóló], messianisztikus áramlatokban is felerősödött, nos, a világ végének ügyét az utópista politikus mintegy saját kezébe veszi, véget vetve a rosszvilágnak, az egész történelemnek (avagy bevezelve az „előtörténetet”, és megkezdve a „szabadság birodalmának” építését), ámde az ígéret jó és

igaz társadalmának megvalósításában csak e világ – e rossz világ – tevőleges fölszámolásáig, vagyis a katasztróféig jut.

A vallási apokalipszis szekularizált megfelelője: a katasztrófa. A vallási transzcendencia (illetve ennek minden szekularizált és/vagy racionalizált léttranszcendens eszmei-fogalmi helyettesítése vagy pótléka) lényegéből eredően megvalósíthatatlan ezen a világon, különösképpen az ember számára. Hisz Isten nem azt mondta, hogy legyetek istenek, hanem azt, hogy legyetek szentek, és aki minél inkább istenné akar válni, annál inkább ördöggé lesz, avagy mint Pascal írja a *Gondolatokban*: „*L'homme n'est ni ange, ni bête, et le malheur veut que qui veut faire l'ange, fait la bête*” – „Az ember sem nem angyal, sem nem állat, és balsorsa úgy akarta, hogy ha angyallá akar válni, állattá lesz.”

3

A vallási világállapot talán legszemléletesebb és alighanem teológiailag is kellőképpen szabatos meghatározása így hangzik: *Isten a Hely*. Martin Buber idézi fel ezt az általa összegyűjtött *Haszid történetek* egyikében, megjegyezve, hogy a „Mákóm” – héberül 'hely' – a világot átfogó Isten elnevezése a Biblia utáni időkből. Maga a rövid történet a következő: „Mégkérdezték Pinhász rabbit: – Miért nevezik Istent Helynek? Természetesen a világ helye ő, de akkor úgy is kellene hívni, nem pedig egyszerűen helynek. Ő így válaszolt: – Az embernek Istenbe

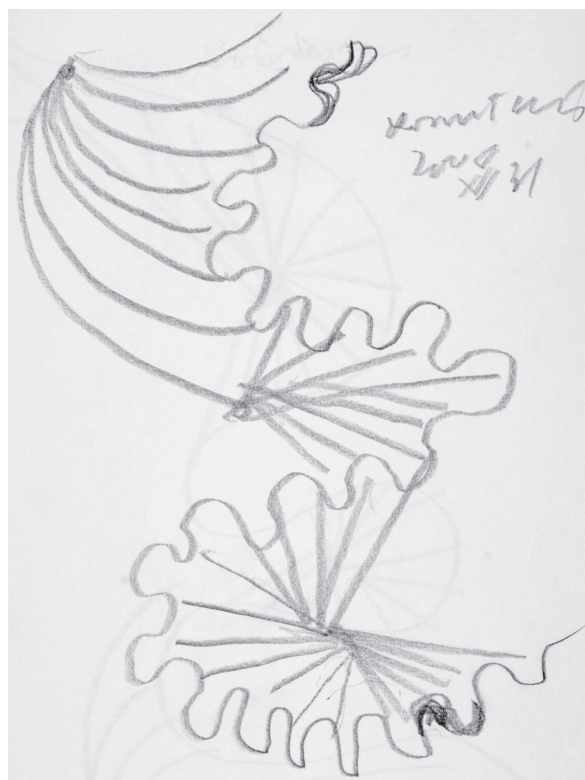
kell behatolnia, hogy Isten körülvegye és a helye legyen.”

A *hely* szót ebben az összefüggésben talán pontosabb lenne *térként* fordítani. A görög *khóra* szó ebbéli jelentésében ('tér') már Platón *Timaios* száján szerepel a világot létesítő alapkategóriák egyikeként. Hogy mit jelenthet Isten mint khóra, jól mutatja a nevezetes konstantinápolyi Khóra kolostortemplom (Kharie Dzsámi) bejárata fölött és a szentélyrekesztőn nyugat–keleti irányban egymás mellé helyezett, különféle típusba tartozó Istenszülő-ikonok sora, melyek mindegyikén Mária látható karján a kiseddel, és mindegyik alatt ugyanaz a felirat olvasható: *Khóra tu akhóratu* (vagyis: A Téren-kívüli – vagy: Térben-elnemhelyezhető – tere), amivel egyszerre kívántak utalni a megtestesülés csodájára, közelebbről arra, hogy a földi világ születtének méhe be tudta fogadni a határtalan Istent, és Isten létének sajátos térbeliségére, amely csodás módon egyszerre van túl minden földi értelemben vett téren, és jelenhet meg e téren kívüli térként „benn” vagy „mellette”. (Nem hiába lett a *Znamenyije* vagy *Jeladás*-ikon ég felé emelt karokkal imádkozó Istenszülőjének – méhe fölött egy pajzskorongon Krisztus-Emmanuellel – állandó jelzője a *Platütera tón uranón*, oroszul: *Sirsaja Nyebes*, vagyis: Mennynél/Égboltnál Tágasabb; ugyanilyen értelemben hasonlították Máriát a *határtalan* isteni bölcsességet, a törvénytáblák ígését magába fogadó frigyládához is, mivel az ő méhe is felfoghatatlan módon a határtalan Ige-Istent, a Téren-kívüli Terét fogadta magába.)

A Khóra kolostortemplom képprogramjában erre az Istenszülő-ikonsorra mintegy válaszolt a nartex és a naosz bejárata fölötti lunettákban elhelyezkedő két Krisztus-mozaikikon, amelyek alatt szintén egyazon felirat állt: *khóra tón zóntón* (az „élők tere”). Hiszen Isten – az élők Istene, a templom, vagyis a „szent hely” pedig – a *hagiosz/hierosz, sanctus/sacer, szvjatoj/szvjascsenij, saint/sacré, holy/sacred* ismeretes megkülönböztetése értelmében – nem a „szentesített helyet”, hanem a Szent Helyét jelenti, amely éppoly élő, eleven, éppannyira belülről meghatározott, mint maga a Szent. A templom – kezdve az Isten által pontosan leírt és Mózesztől úgyszólván „megrendelt” Helytől, a szövetség ládájától, különösen pedig ennek fedelétől, az engesztelő táblától, Isten megjelenésének helyétől a két kerub között, illetve az Isten tervei szerint megépített szent sátoztól, benne a szentek szentjében elhelyezett frigylárával, egészen a Salamon által ugyancsak Isten terve, tehát a *szent minta* megismétlésével felépített jeruzsálemi templomig, egészen a jeruzsálemi templomot megismételni és Salamont túlszárnyalni szándékozó Jusztinianusz császár építtette konstantinápolyi Hagia Sophiáig – bizonyos értelemben valóban a *Hely helye*. Ilyen

hely – mint a Szent megjelenésének és jelenlétének helye – ezen a világon csak ott és annyiban jöhet létre, ahol maga a Szent jelenik meg, maga a Szent alkot benne csodás módon, felfoghatatlanul (bizonyos értelemben áttörve vagy széttörve e világ térbeliségének-időbeliségének rendjét) magának helyet.

Ebben az értelemben a templom mint a Hely helye, a vallási másik világ, maga Isten, a paradicsom jelenléte, amelyben csak élők (ugyanis haláltalanok, vagyis Krisztus-hívók, a haláltól az ő halálával megváltottak, szentek vagy szentté válni törekvők) lehetnek jelen, amennyiben a szent (hagiosz, sanctus stb.) mindenkor az időt, a mulandóságot, a behatároltságot, a véget nem ismerő eleven szellem határtalan életével azonos. A templom is egyfajta „megvalósulása” a transzcendens másik világnak, a Tökéletes Létnek, ez is e világ megszűnése, csak nem a valóságok – az időbeli és anyagi létezés – pusztta megsemmisítése, hanem átváltozása, a halál fogságából való kiszabadulás révén. Istenben, azaz a Helyen (hiszen az utópikus Sehellyel ellentétben a hitben élő ember számára az egyetlen reálisan létező hely: Isten) a helyét vesztett, a paradicsomból kiűzött ember a „helyére kerül”, azzá válik, ami eredetileg volt, teljes egészében élővé, visszatér a bűnösség osztott állapotából az osztatlanba, a töredékes létezésből, az Egész-létbe, a görög teológia szóhasználatát idézve: átistenül, azaz eredeti istenképisége megtisztul minden lerakódástól, töréstől, tisztátalanságtól: „idő többé nem lészen”. Márpedig a Hely helye (tehát a templom), és pedig nem mint építészeti tér, hanem mint a liturgikus esemény eleven közege, mint az *élők*

tere, amely tehát nem dolog, és nem valamiféle keret vagy tartály, hanem a legelevenebb létező, a Lét, pontosabban a „Vagyok, aki Vagyok” maga, nos, a Hely helye éppen az Istenben való létezés, az osztatlan, vagyis haláltalan mennyei állapot elővételezése az ember számára.

Ezért jelenik meg a teológiai értelmezésben és a liturgikus gyakorlatban templom maga is paradicsomként, mennyei országként, új Jeruzsálemként; az eucharisztikus adományok átlényegülése és a bennük való részesülés koinóniaként, vagyis a híveknek Istennel és Istenben való közösségre lépéseként és eggyé válásaként; ezért értelmeződik az ikon és az egész mennyezetig érő ikonfal is apokaliptikusan az ortodox Keleten, amennyiben összeköti, *Egész-szé* egyesíti a bűn törése folytán kettétört világot, és ezáltal – mint szimbólum, mint ismeretőjel – nem homályosan, tükör által (per speculo et enigmate) és nem töredékesen (ex parte), hanem színről színre (facie ad faciem) és eredeti egész-mivolta szerint mutatja meg az Istenben helyreállt világot, mindenekelőtt magukban az ikonon – mint a Hely helyén – igazi realitásuk szerint, osztatlan létezésük ragyogásában megjelenő emberi alakokban. Ebben áll az ikon teológiai-liturgiai értelme,

amely persze nem választható le a szakrális-liturgikus térről mint „a téren kívüli” teréről (khóra tu akhóratu), avagy a Hely helyéről. Sőt, maga az ikon is úgy értelmeződik, mint a Hely helye, mint a Minden-téren-kívüli Tér tere (nem véletlenül kapta az ikontábla enyhén kivájt belső része, ahol a szent kép látható, vagy ahol a Szent mint kép megjelenik, a *kovcseg*, azaz *teba*, *kibótosz* nevet, ami a kép üdvhozó jelentőségét hangsúlyozva egyszerre utal a szövetség ládájának fedelére és Noé bárkájára is). Az ikon a Szent – maga Isten, Jézus Krisztus, az Istenszülő, az apostolok, az e világi helyüknek hátat fordító szent próféták, vértanúk – megjelenésének helye, mint a Szent egész elevenen lüktető terének eleme. Ezért nevezi újabban a mindezt általánosítva – a *liturgiában*, az *ars sacrá*ban, ezen belül a *fény* és a *füst* templomi művészetében, az egész kép- és díszítőprogramban egyetlen *esemény* egymástól elválaszthatatlan mozzanatait látva – a tudományos kutatás *hierotópiának*, vagyis olyan helynek, amely nem színtér, amelyen bizonyos dolgok megtörténnek, hanem maga az alany és a történet, eleven szellemi lény, aki éppennyire eleven kapcsolatban van az élőekkel, akik *ezt a helyet maguk is alkotják*. A hierotópia ilyenformán minden tekintetben az utópia ellentéte, kissé talán ahhoz hasonlóan kell elképzelnünk, mint Tarkovszkij *Stalker* című filmjének *eleven*, „*okos*” terét: a *Zónát*.

4

Az utópia mint a szekularizált vallási paradicsom megvalósítása katasztrófához vezet, az apokalipszis pedig – amely a vallási üdvigéret szerint Istentől jön – a paradicsom helyreállításához, „Új Földhöz és Új Éghez”, amit a görög egyházatyák némelyike apokatasztázisnak nevezett. De mit tegyen, aki nem hisz az apokalipszisben, aki „minden dolgok végét” egyszerűen megsemmisülésként, semmiként képes csak észébe venni, katasztrófa-ként tudja csak elképzélni, ugyanakkor nagyon is vágyik a teljes életre, elevenen él benne az Egész-lét, a boldogság, a harmónia emberi vágya, személyes igénye? (Northrop Frye nem hiába nevezi az ilyen vágybeteljesítő képeket az emberi képzelet *apokaliptikus* – azaz a paradicsomi létmódot felfedő – archetípusának, melyet a szorongás és vágyelfojtás rémképei-nek démonikus archetípusával állít szembe.) Valóban le kell-e mondania minden utópiáról (vagyis a fennálló világ minden transzcendentálásáról vagy transzgressziójáról), valóban irtózáttal kell-e megtartóztatnia magát az utópiától a meglett embernek, az autonóm embernek, aki – Kantot idézem – a vallást az ész salto mortaléjának tekinti? Szó sincs róla! Az utópiának csak megvalósításáról kell lemondani, de fenntarthatja mint a remény elvét (természetesen Ernst Bloch „Prinzip Hoffnung”-jára gondolok), és fenntarthatja mint egyfajta kánont,

azaz mint zsinórmértéket, mint erkölcsi, spirituális és politikai mércét, amelyhez életében, gondolkodásában, cselekvésében igazodik, amellyel saját és társadalma lehetőségeit méri, a fennálló világot megítéli és ilyen vagy olyan irányú megváltozását, átalakulását előmozdítja. Ilyen értelemben nemcsak meg lehet őrizni az utópiát, de meg kell őrizni, mert az abszolútumról mint mércéről, viszonyítási alapról, követendő értékmintáról való teljes lemondás örökre a jelenbe, a fennállóba falazná magát, lezárna az ember létezését. Az „Isten a Hely” vallási topológiáját felváltó az „Ember a Hely” modern topológiája önmagában még nem változtatja e világot pokoli helyé, az apokaliptikus toposzt démonikus toposzá. Ez csak akkor következik be, ha az utópisztikus érzületben és gondolkodásban rejltó transzcendentáló, a létezését örökösén felnyitó és ezért reményt keltő irányultság elhal, mintegy válszul az utópia megvalósításának katasztrófáira.

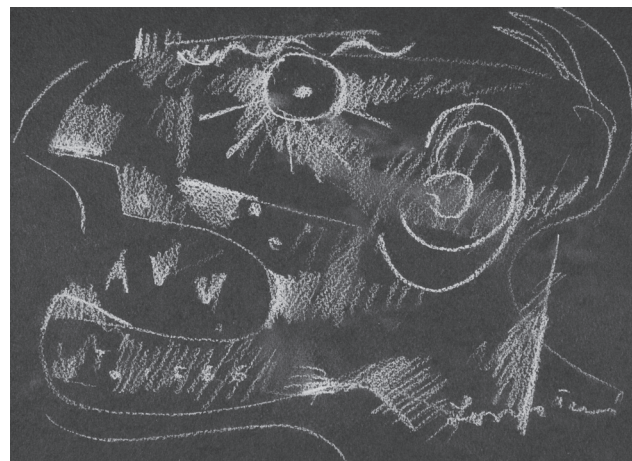
A vallási praxisban a Hely egyfelől csodás módon folytonosan jelen van e világban (mint anyagi, bűnös helyen), másfelől egyféleképpen magában is foglalja ezt a teremtett helyet (a bűn törése nélkül, időtlenül természetesen), végezetül pedig a Hely, vagyis Isten mérőszinórt, mércét, kánont is ad a hívőnek. Ez pedig – mint Pál apostol galáciabeliekhez írott leveléből kiviláglik – nem más, mint Jézus Krisztus, a tökéletes ember, a bűn előtti Ádám Jézusban személy szerint megvalósuló és láthatóvá vált képe, az egész életével példázott szabályok, amelyeket a hívő kereszténynek követnie kell, hogy már itt, ezen a világon megvalósítsa magában a „paradicsomi embert”, pontosabban mind közelebb kerüljön a minden emberben benne rejltó, a teremtés kegyelme folytán adott istenképűséghez, amelyet a bűn csak elhomályosított. Ha a megvalósítást a hívő magára vonatkoztatja, és nem naturalisztikusan értelmezi, hanem szellemileg, például Krisztushoz hasonlóvá válásként (Imitatio Christi), vagy mint a keleti kereszténységben, ikonarcúságként, élő ikonná vagy földi angyallá válásként, akkor a megvalósítás apokaliptikus és nem katasztrófális értelmű lesz: hasonlóvá válás és átváltozás, nem pedig az emberi mivolt, mindenekelőtt a testiség naturalisztikus megtagadása, új emberré válás, nem megsemmisülés, ahogyan ezt a kereszténység uralkodó áramlatai mindenkor képviselték (szemben a kereszténység gnosztikus, manicheus, neoplatonikus interpretációival).

Hasonlóképp áll a helyzet az utópiával, mint szekularizált paradicsommal, az „Isten a Hely” szekularizálásával: nem lemondani kell az utópiáról (sivár, horizonttalanul zárt, démonikus helyé változtatva a fennálló világot), és nem megvalósítani kell az utópiát (terrorral és agyimosással, társadalmi katasztrófát idézve elő), hanem mércévé, zsinórmértékké, vagyis kánonná tenni egyén és politikai

közösség számára, ehhez az abszolút eszményhez viszonyítani, meddig jutott az ember az emberré válásban, hol tartunk, és mihez igazodjunk, ha nem akarjuk „szabad ésszel ocsmány módon adni a szolga ostobát”? Nem érni be kevesebbrel az utópiánál, ez azonban nem utópizmust, politikai rajongást jelent, és még ennél is kevésbé jelenti a fennálló világ esztelen eltörlését, az igazság győzelmét a világ elpusztítása árán. Az jelenti csupán, hogy nem érzük be a fennállóval, hogy nem maradunk meg határai között egyszer s mindenkorra, túl akarunk menni rajta, és azt is tudjuk, milyen irányban akarunk túlmenni, mivé szeretnénk válni, milyen embereké és milyen társadalommá, mire törekszünk, mire irányulnak erkölcsi, érzelmi, szellemi erőfeszítéseink.

Kant egy helyütt így fogalmazza ezt meg: „Bár kellemes oly államterveket kigondolni, amelyek az ész követelményeinek megfelelnek (különösen a jog szempontjából): mégis vakmerőség azokat javasolni, és büntetendő a népnek a fennálló eltörlésére való izgatása. Bár Platón *Atlantisz*a, Morus *Utópiá*ját és Allais *Severambia*ját lassanként színre hozták, de (Cromwell zsarnoki köztársaságának szerencsétlen szörnyszülöttétől eltekintve) *sohasem próbálták ki őket*. [...] Az oly államalkotás, aminőt itt kigondoltak, és amiről *remélik*, hogy ha mégoly későn is, de valamikor megvalósul, az édes álom; de *a feléje való folytonos közeledés* nemcsak gondolható, hanem amennyiben a morális törvénnyel megegyezik, *kötelesség* is, és pedig *nem az alattvaló, hanem az államfő részéről*.” Ehhez ma csak annyit tennék hozzá, hogy ez a kötelesség természetesen már nemcsak az államfőre, de minden állampolgárra vonatkozik. A hívő benne él az életadó Hierotópia eleven terében, de ennek világi kifordításában, vagyis Utópiában nem élhet senki emberfia. Az Utópia csak akkor élhető és éltető, ha az emberben él tovább mint remény, eszmény, értékrend, vagyis az autonóm ember személyes és közösségi életének zsinórmértéke.

Szilágyi Ákos

HILDEBERT DE LAVARDIN

Alpha és Ómega

Fordította Babits Mihály

Alpha s Ómega, nagy Isten,
Héli, Héli, én Istenem!
Kinek szeme mindent-tudás,
erőd mindentbíró csudás,
kinek léted a legfőbb jó,
s műved minden, ami még jó.
Mindenen allul és föllül,
mindenben s mindenen kívül;
mindenben, de nem bezárva,
minden kívül, s nem árva,
minden fölött, s nem toronyban,
minden alatt, s nem elvontan;
föllül, s mindig elnökölve,
allul és mindent emelve,
kívül, s mindent egybeöltve,
bellül, és mindent betöltve.
Bellül, soha nem szorulván
kívül, soha szét nem hullván;
föllül, és semmise támaszt,
allul; s semmi súly nem fáraszt.
Nem mozdulsz és mindent mozgatsz,
helyet foglalsz, s nem foglaltatsz;
időt váltasz, s nem változol,
utat rögzítsz, s nem utazol.
Külső erő s szükségesség
nincs, hogy lényed cserélhessék.
Ami nekünk holnap s tegnap,
neked örök most és egy-nap;
örökös ma és egyetlen,
oszthatatlan, végzetlen,
hol mindent előre láttál,
mindent egyszerre csináltál,
s mintájára nagy lelkednek
formát szabsz az elemeknek.

Égi város, boldog város,
ki magas kőszálon állasz,
a biztos kikötő mellett:
messzeségből üdvözöllek!
Üdvözöllek és sóhajtlak,
és kereslek és óhajtlak.
Mily vígak, kik benned laknak,
milyen lakomákat laknak,
s mind mily érzés köti össze;
faluk hogy van fölgyöngyözve
topázzal s jácinttal rakva:
csak az tudja, aki lakja.
Add, hogy e város piarcán,
szent népével együtt tartván,
Mózes mellett, Illés mellett
Alleluját énekeljek!

Messiás, messianizmus

Az írásom címében olvasható két szó – a Messiás (a személy) és a messianizmus (a fogalom) –, felette fontos a zsidó teológiában. A *Messiás* szó az arám *mesiah* szó görögösített formája, annyit jelent, 'felkent'. Ennek görög fordítása: *krisztosz*.

A régi héberek a királyról mint felkentéről szölk, hiszen őt a Mindenható tette alkalmassá erre a tisztségre, vagy – mint Sámuel esetében történt – a próféta kente fel az uralkodót, Saul. A zsidó hagyomány szerint e cselekmény által nyeri el az uralkodó a királyi méltóságot (Majmoni: Hilchot melachim 1.7.9–12). Az első jeruzsálemi szentély idején a tóra rendelkezéseinek megfelelően a főpap is szent olajjal kenetett fel, így teljesedett ki magas méltósága.

A biblikus hagyomány egyetlen példát őriz arra, hogy a próféta nem zsidó uralkodót nevez az Örökkévaló felkentjének: Küroszt, mivel az uralkodó majdan érdemessé válik erre.

Maga a Messiás a prófécia szerint Dávid király házából fog származni, s rajta fog nyugodni az Örökkévaló szelleme, a bölcsesség és a belátás szel-

leme, az istenismeret és az istenfélelem szelleme. A személyes Messiásban való hit alapvető tanítása a zsidó vallásnak. A Messiás váltja meg Izraelt a galut, a diaszpóra minden szenvedésétől, ám nem váltja meg a bűnöktől.

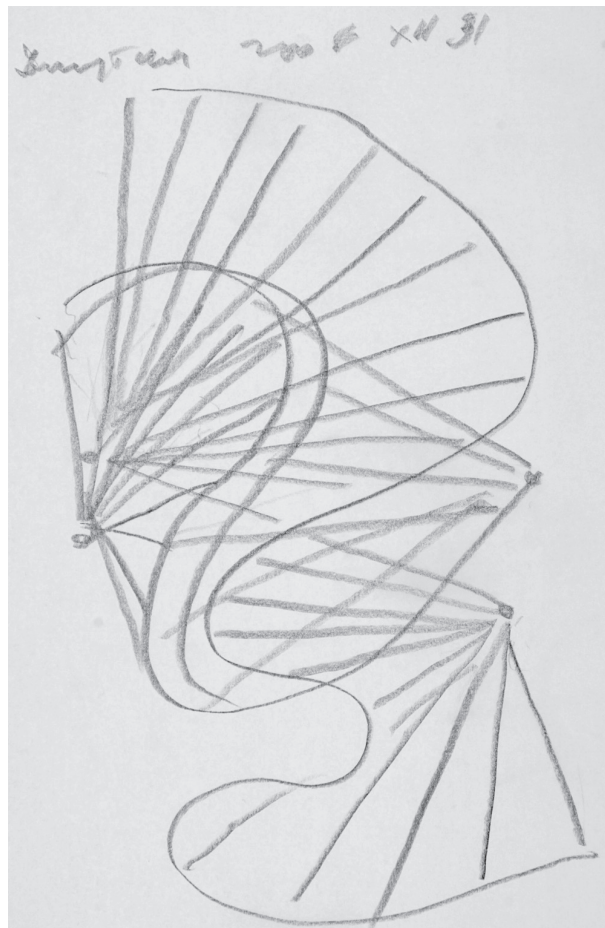
A messiási kor – olvassuk a Talmudban – nem fog megszabadítani a nyomorúságtól (ez nyilván célzás arra, hogy ez emberi feladat), nem fog eltűnni a szegénység a föld színéről (nyilván ez is emberi feladat, Sabbat 63 a.) ám a fegyverek eltűnnek, nép ellen nem emel többé kardot.

Boldogult gimnáziumi bibliatanárunk, a nyilas rémuralom idején mártírhalált szenvedett dr. Kohn Zoltán az órákon gyakran hangoztatta, hogy a messiási korszak a pax sempiterna, az örök béke uralmának korszaka lesz a földön. A Messiás béketeremtő ereje a prófétai jövendölés szerint (az idők végén) túlterjed Izrael határán, kiterjed a mindenség egészére is, amint azt Jesája (Ézs 2,2–4) és Micha (Mik 4,1–3) csodálatos látomásában kijelenti. Az egyetemes békesség, a népek megbékélése az egész földkerekség számára csodálatos ajándék lesz. A messiási kor a holtak feltámadásának kora lesz, ahogy Jecheskeél (Ez 37,9.12–15) írja, és egyes rabbinikus hagyományok szerint a Mindenható a Messiást veszi maga mellé, s vele együtt közkinccsé teszi majd a tóra addig nem ismert értelmezését.

A Héber Biblia a Messiásra vonatkozó tanításait csupán részlegesen lehet ismertetni, s még nehezebb lenne áttekinteni a rabbinikus és a középkori zsidó irodalmat. Befejezésül csupán Majmoni Mózeszt idézem a messiási korszakról. Olyan korszak lesz – írja –, amelyben a nép visszatér a Szentföldre, s minden nép az ő uralkodójának a barátságát fogja keresni. A népek az Örökkévaló és Messiása előtt hódolnak, igazságossága és csodálatra méltó cselekedetei előtt leborulnak.

Miután a hagyományos zsidó tanítás a Szentföldre való visszatérést a messiási korszak céljai közé helyezi, a cionizmus kezdeti idejében az ortodox teológia az egész mozgalmat – enyhén szólva – nemtetszéssel fogadta, mintegy földi megelégedését látva benne az őshazába történő visszatérés vágyának és lehetőség szerinti megvalósításának. Utóbb ennek a tagadó álláspontnak a hirdetői ráébredtek nézetük tarthatatlanságára. Ekkor már az ortodox teológia számára is elfogadhatóvá és a közvélemény előtt megvallhatóvá vált, hogy az „ősújországba” történő visszatérés és annak építése *atchalta di-geula*, vagyis a megváltás előjele, kezdete.

Schweitzer József

CXXI. zsoltár

Virág Benedek fordítása

Mint megörült lelkem! mikor e szó zenge fülemben:
Már ezután házába megyünk mindnyájan az Úrnak;
Jerusalem! kapuid s tornácid minket ezentúl,
Látandnak ki s bejárókat. Felségesen épült,
És jó rendbe szedett anyaváras, Jerusalem! Te,
Úgy szent templomod is, buzgóság ösztöne, messze
Földre dücsőséged kihatott. Mink régi atyáink
Szent példája szerint benned mindennap imádjuk
A mennynek s földnek nagy Urát: te királyi hely és
szék!

Mellyből Dávid háza ítél, s törvényes igazság
A népet s a nemzeteket mind őrzi, vezérli;
Légy boldog, s azok is legyenek, kik tégedet áldó
Szívvel tisztelnek: falaid közt béke, barátság
Lakjék: végy állandólag bőséget az Égtől.
Ezt, hogy atyámfiai s feleim, már a te lakóid,
Ezt kértem, s benned hogy az Úrnak háza virágzik.

(1825 k.)

Utópia, örület, hiperrealitás, gnózis, Isten országa

Philip K. Dick művei egy teológus könyvespolcán

Philip Kindred Dick (1928–1982, a továbbiakban: PKD) nevével először 1998-ban, a János evangéliumának elején található Logosz-himnusz gnosztikus vonatkozásairól készített szakdolgozatomhoz való internetes anyaggyűjtés során találkoztam. Elég mélyen beleégett a tudatomba a ráaggatott enigmatikus címke – „az egyedüli, a gnosztikus gondolkört konzekvensen felhasználó modern szerző” –, mégis öt évnek kellett eltelnie, míg az első könyvéhez hozzáférhettem angolul. Ez a műfajilag nehezen definiálható, a szerző laza szerkesztésű regénybe ültetett teológiai-filozófiai önarcképének is tekinthető könyv, a *Valis*, azonnali függőséget okozott, amelyből máig nem sikerült ki-törni. Azóta persze sokat változott a helyzet a hazai könyvpiacra, és az *Agave* kiadó jóvoltából Dick írásainak a többsége már magyarul is olvasható. A következőkben az utópisztikus gondolat egy sajátos megjelenési formájáról szeretnék szót ejteni a szerző műveinek a tükrében.

Utópia és science fiction

PKD elsősorban tudományos-fantasztikus (science fiction) regényeket és novellákat írt. Bár a mainstream-irodalom eme mostohagyereke sosem tudta szélesre tárni kapuit a pallérozott műveltségű olvasók derékhada előtt, alkatilag – a science fiction *per definitionem* innovatív és kísérleti műfaj – mindig rendelkezett olyan sajátos lehetőségekkel, amelyek táptalajt biztosítottak egy erőteljes szubkultúra kibontakozásának (ma is egyfajta reneszánszát éli a műfaj). Nem nehéz például észrevenni a párhuzamokat az utópisztikus gondolkodás és a science fiction között.

Az utópia – pozitív formájában – a klasszikus meghatározás szerint a „csalódás és a hiány műfaja”, ahol a jelen helyzet áldatlan állapotaiból kiinduló elkeseredettség és a szebb jövőbe vetett győzedelmes hit szolgáltatják az eszményi társadalom elméleti kialakításához szükséges kreatív energiát. Az „utópia” Morus Tamás (1478–1535) szóalkotása (*Utopia*, 1516), aki létrehozatalakor az *eu* 'jó' és az *ou* 'nem' görög szavak kiejtésbeli hasonlóságából indult ki, amihez a *toposz* 'hely' szót hozzáillesztve eljutunk az *ou-toposz*, a *sehol-sincs-hely* kifejezéshez. Ennek megfelelően az utópia többnyire jövőbeli, a tökéletest megközelítő fejlettségi szintű emberi társadalmat, illetve egy ilyen társadalmat leíró művet jelent.

A science fiction ugyanakkor olyan jövőbeli világokat (a maguk sajátos kliséivel: űrutazás, időuta-

zás, párhuzamos világok, prekogníció, földön kívüli létformák stb.) álmodik meg, amelyeket a jelenből táplálkozó tudományos fejlődés tesz lehetővé. A műfaj – bár napjainkra komoly szabályrendszere alakult ki, amelyet magára valamit is adó science fiction-szerzőnek átlépni nem ajánlatos – gyakorlatilag még ma is olyan végtelen játszótérnek számít, ahol az utópikus fantázia szabadon kitombolhatja magát. A science fiction mindemellett végtelenül heterogén terület, de a PKD fedőnevű régió még így is élesen elkülönül a többitől, és többé-kevésbé *terra incognitának* számít.

Mert PKD alapszava nem a jövő, nem a tudomány, nem is a fantasztikum, hanem a *valóság*. Dicknél a science fiction tulajdonképpen mindvégig funkcionális marad, egy olyan felhasználói felület szerepét tölti be, amelyen keresztül a leghatékonyabban képes megfogalmazni a valóság természetére irányuló kérdéseit. Hősei éppen ezért mindig olyan kisemberek – a benzinkutas Joe vagy a kereskedelmi ügynök Dave stb. –, akik az egzotikus és futurisztikus díszletek között, egy radikálisan intenzívebb élettérben sokkal erőteljesebben kénytelenek szembesülni azokkal a létkérdésekkel, amelyeket mi olyan gondosan söprünk a szőnyeg alá a *jelenben*.

Valóság és örület

A valóság természetének a feltérképezésében PKD egészen a preszókratikusokig nyúlik vissza. Héralitosz megkülönböztetésében a valóság kettős természetű: egyfelől mint *koinos kosmos* (a közösség által vallott konszenzusos valóság), másfelől mint *idios kosmos* (az egyéni tapasztalatok tükrében kialakított világkép) jelenik meg a megfigyelő számára. A hagyományos értelmezés szerint a kettő közötti finom egyensúly megtartásában mindig a *koinos kosmos* játssza a normatív szerepet. Ameny-

nyiben valakinek az életében ez az egyensúlyi helyzet megbomlik, és az idios kosmosra tolódik át a hangsúly, akkor az egyén elveszti a kapcsolatát a közösség világképével, leszakad a valóságról, önmagába zárkózik, és gyakorlatilag megőrül (*idiótává* válik, ebben az esetben ez tulajdonképpen skizofréniát jelent).

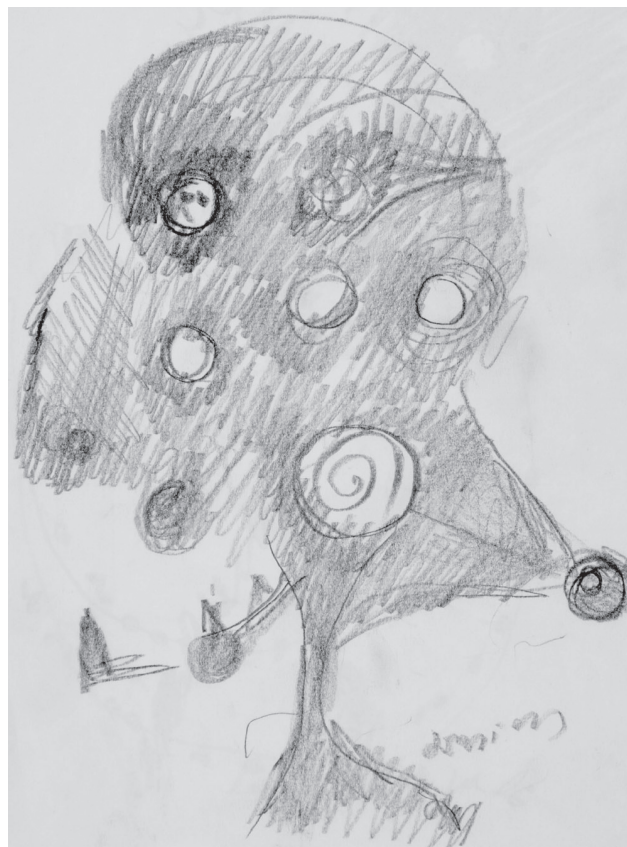
Igen ám, teszi föl a kérdést Dick, de mi történik akkor, ha magáról a konszenzusos valóságról hazudnak nekünk? Mi a helyzet akkor, ha a közösen vallott világképünk – tudatos manipulációnak köszönhetően vagy a dolgok természetéből fakadóan – eleve hazugságra épül? A hazugság *per se* az örület előtt nyit kaput, hiszen akinek hazudnak, annak pont a valósághoz fűződő kapcsolata sérül. Ugyanakkor létezik-e „normálisabb” válasz a hazug világ örületére, mint az örületet tagadó egyén örülete? Amikor maga a normalitás válik örületté, ami törvényszerűen magával rántja az egyéni világképet is, akkor az ettől elszakadni vágyó, az „igazi” valóságot kétségbeesetten kereső idios kosmos erőfeszítései egyfajta „szent örületnek”, genuin igazságkeresésnek minősülnek.

Utópia és valóság

Nyilvánvaló, hogy ebben a helyzetben Dick számára maga a konvencionális valóság, a koinos kosmos számít utópiának. Ez az a hely, toposz, amely tulajdonképpen „nem-hely”, „ou-topia”, hiszen tökéletesen illuzórikus, nincs realitása, mert hazugság(ok)ra épül. A feladat a valódi helyünk megtalálása, paradox módon itt az utópikus keresés pont arra a toposzra irányul, ahol az ember hitelen módon tapasztalhatja meg a létet.

Az effajta keresésnek persze a mozgatórugói sem konvencionálisak: ontológiai és egzisztenciális gyanú, paranoia (mert a hazugság nem tűri, ha leleplezik), örület (az igazságkereső „szent bolond” egyike a legősibb toposzoknak, pl. Parszifál) stb. PKD univerzumában a dolgok szinte sohasem azok, mint aminek látszanak. Ismét Hérakleitoszt idézve: a dolgok valódi természete éppen abban áll, hogy elrejtik önmagukat.

Az amerikai Borgesnek és Kafkának is aposztrofált Dick pedig fáradhatatlanul írja vádiratát konvencionális valóságunkkal szemben, az örület intenzitásával keresi az igazságot, ugyanakkor *metodikailag* mindvégig döbbenetesen józan marad: analízisében egy valódi polihisztor felkészültségével fejt föl a valóságot (legyen szó filozófiáról, pszichoanalízisről, teológiáról vagy akár kvantummechanikáról: mindig mesterien érvel), sebészi pontossággal szed darabokra látszatvilágokat, hogy azután a képzelet segítségével újakat teremtsen. És ez a folyamat sohasem áll meg: a frissen megépített valóság a könyörtelen kritika tükrében újra dekonstruálódik, de az éppen megsemmisülő való-

ságban mindig akad egy talpalatnyi szilárd talaj és ezáltal pont annyi remény, amiből már lehet új világokat építeni. Végtelen optimizmus és kérlelhetetlen, kegyelmet nem ismerő, ironikus szkepszis így járják véget nem érő körtáncukat PKD határtalan képzeletében. Az utazás soha nem ér véget.

Jogosan merül föl azonban a kérdés: honnan nyeri az impulzusait a szerző, hol van a lüktető szíve a keresésnek, mi az az ontológiai erőforrás, amely mindig képes megújítani a látomást?

Epifánia és valóság

Nos, a válasz erre éppolyan meglepő és hátborzongató, mint egyszerre csak egy Dick-regény kellős közepén találni magunkat. PKD, akinek az élete kísértetiesen hasonlít a műveire, saját bevallása szerint 1974-ben sajátos epifániában részesült. Egy felsőbbrendű intelligencia (Isten? Az univerzum? Földönkívüli szerkezet? – ebben a tekintetben Dick válaszai a végtelenhez konvergálnak) olyan információkat juttatott be a tudatába, amelynek a birtokában a valóság természetére vonatkozó eszenciális tudásra tett szert. (Az élménynek ténybeli alapja is van: a szerző képessé vált a fiát azonnali műtétre szoruló, halálos betegséggel diagnosztizálni – a kisfiút megműtötték, a sebész szerint „az utolsó pillanatban”, és megmenekült.) Ezeket az információkat azután a haláláig „Exegézis” néven folyamatosan jegyezte le (máig kiadatlan anyag) – innentől kezdve a szerző hátralevő élete és munkássága tulajdonképpen az Exegézisre adott vá-

laszként, annak különféle értelmezési kísérleteiként tekinthetők.

A válasz tehát a (személyes) kijelentés vagy kinyilatkoztatás, amely azonban semmiképpen sem rokonítható a bibliai kinyilatkoztatással. Mert míg a bibliai kinyilatkoztatás legitimálja a teremtett valóságot, addig PKD kijelentése éppenséggel felfedi annak illuzórikus voltát, és devalválja azt. Amit tehát Dick megfog, az egy „idegen Isten” segítő keze, kinyilatkoztatása hamisítatlan gnosztikus kijelentés. A gnosztikus epifánia pedig nem megerősíti az univerzumot, hanem megingatja.

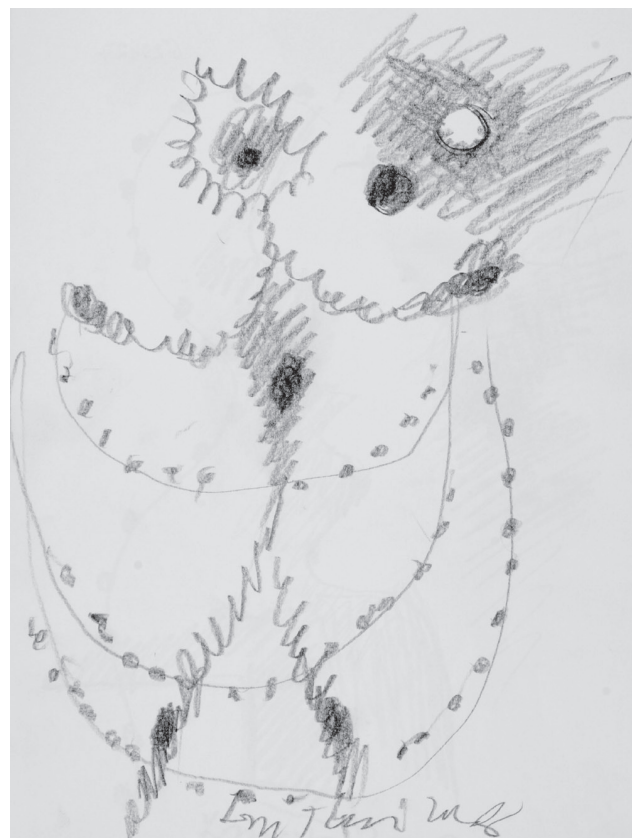
Éppen ezért Dick univerzumában hétköznapi valóságunk úgy jelenik meg, mint egy ravasz módon megkonstruált csapda, amelyet pont azért hoztak létre, hogy meggátoljon bennünket abban, hogy valaha is megtudjuk, kik vagyunk, honnan jöttünk, és hol az igazi helyünk. (A „Birodalomnak” vagy „Fekete Vasbörtönnek” aposztrofált bűnbak persze igen sokrétű lehet: utalhat a politika, a média stb. által ránk erőltetett pszeudo-valóságokra és hiperrealitásokra csakúgy, mint a valóság *ab ovo* illuzórikus szerkezetére.) Dick értelemadása és kitörni vágyó erőfeszítései éppen ezért teleologikusak: az utópisztikus gondolatot a hazatérés, a már megkapott genuin információ forrásához (ez lesz az új *norma normans*) való visszatalálás motiválja. Az „igazságra való szomjúhozás” hamisítatlan példájával állunk itt szemben, és amikor Dick képtelen a pszichéjében pulzáló vákuumot valósággal betölteni, akkor a teremtő képzelet eszközeihez nyúl. Gomba módra szaporodó értelmezési kísérletei – teremtett és gyorsan összeomló párhuzamos és/vagy jövőbeli világai – szavatossági ideje exponenciálisan csökken, ám azok mégsem fordulnak át soha *disztópiává* (a történelemben eleddig megvalósítani kívánt bal- és jobboldali utópiákkal ellentétben), mivel a cél itt sohasem egy deklasszált, kiüresedett és kifosztott, lepusztult és embertelen jövőkép felvázolása, hanem a jelen teremtő képzetének a felszabadítása béklyóiból. Dick képzelete pedig végigzongorázik az emberi potencialitások skáláján, ide-oda ugrál a hangokon, hattyúdaloikat komponál, elhalkul, csak hogy egy lendületes *crescendóval* újjászülessen. Kíméletlenül leplezi le – gyakorlatilag élve boncolja – a hamis valóságokat; miközben érvelésében mesterien kapcsol össze látszólag diffúz, autonóm diszciplínákat, utolérhetetlen kecsességgel, ugyanakkor döbbenetes meggyőző erővel használja az akadémikus tudás arzenálját; páratlan frissességgel eleveníti meg több ezer éves ókori szent könyvek tanításait.

Utópia és eszkatológia

Ahogy a mondás is tartja, minden út Rómába vezet, így a modern utópiák ontogenezisének is az evangéliumok bábáskodtak, az „Isten országa” az

a koncepció, amelyből a modern utópikus gondolat szárba szökken. A názáreti Jézus központi üzenete – „az Isten országa közel van” – persze sosem mint utópia, hanem mint *eszkatológia* jelent meg a keresztény tanításban. Az eszkatologikus gondolat (amely az újszövetségi könyvekben sem egységes) kifejtésére természetesen temérdek értelmezési kísérlet született a teológusok részéről. Ezek közül én most C. H. Dodd (1884–1973) elméletére irányítanám a figyelmet, mert ő volt az, aki – elsősorban János evangéliumán tájékozódva – elsőként vezetett be a *realizált eszkatológia* fogalmát.

E szerint a gondolat szerint az Isten országa a „már” és a „még nem” kettős feszültségében jelenik meg az ember számára. Egyrészt „már” a jelenben is elérhető és megvalósítható, hiszen 2000 éve Jézus fellépésében, tanításaiban és szimbolikus cselekedeteiben az Isten országa megjelent a földön (a gondolat Origenész *autobasileus*-elméletéig nyúlik vissza: Krisztus az *autobasileus*, „önmagában a király és a királyság”, ahol ő megjelenik, ott *van* az Isten országa), és azóta a szentségekben, a személyes megtérésben stb. elérhetővé vált mindenki számára. Olyan ez, mintha a történelemben kibontakozó üdvtörténet egy időtlen *mostban* (ahol csak az egyén Jézusra adott válasza számít, lásd Jn 5,24) megszakadna, és az ember részesévé válna az Isten országának. Ugyanakkor „még nem” jött el, hiszen teljességében majd csak az „utolsó idők” hozzák el számunkra. Világosan nyomon követhető ebben a gondolatmenetben az egzisztenciális és a futurisztikus (apokaliptikus) pillanat kettéválasztása.

A realizált eszkatológia mérlegére téve minden kétséget kizáróan kidomborodik PKD utópisztikus gondolatainak internalizált, egzisztenciális jellege. Úgy is lehetne fogalmazni, hogy Dick lélektani sci-fit írt. Madártávlatból szemlélve per-sze olyan ez, mintha folyamatosan ugyanazokat a köröket róná: regényei mindig úgy indulnak, hogy „nem tudjuk, mit higgyünk” – és így is érnek véget. Az emberi lét alapkérdéseit boncolgatja, hősei egy olyan univerzumban küzdenek, ahol még a legalapvetőbb kérdésekre sincs válasz: megbízhatunk az érzék-szerveinkben, a memóriánkban, a valóságban? A valósággal vívott élet-halál harcában folyamatosan megkérdőjelezi önmagát és azokat az eredményeket, amelyekre jutott, dekonstruálja a saját válaszait. Egy-egy válasz elhamvasztásakor azonban mindig megcsillan egy parányi kérdőjel a hamuban, amelyből főnixmadárként új világok támadhatnak föl. És pontosan itt van a lényeg.

Paul Tillich (1886–1965) szerint létezésünk nagy misztériuma, hogy a válasz eleve adott (az Istentől érkező, befogadó megbocsátás Krisztusban) – az emberi egzisztenciánkba ágyazott kérdést azonban nekünk magunknak kell megtalálnunk hozzá. Mert a válasz csak akkor ér és jelent valamit, ha tudatában vagyunk a hozzá kapcsolódó kérdésnek. PKD pedig fáradhatatlanul keresi a megfelelő kérdést, éppen ezért az életműve számomra sokkal inkább mintáz égbetörő, koncentrikus spirált, semmint monoton köralakot. Ennek a spirálnak a középpontjában pedig ott izzik a hit, hogy a válasz megvan valahol, csak elég kitartóan kell hozzá kérdezni. Dicknél az utópikus gondolat az ember elementáris transzcendenciáigényének a megnyilvánulása, könyveiben a vallásos motívum ellenállhatatlan erővel tör föl a képzeletéből. Könyvei arra is rávilágítanak, hogy amilyen mértékben szegényedik el transzcendenciatudatunk (a koinos kosmos horizontális fel-színekre lecsupaszított pszeudo-valósága miatt), olyan mértékben kompenzálódik ez a folyamat a science fiction területén (paranormális képességekkel rendelkező emberek, androidok és replikánsok stb). Végeredményben Dick művei mindig arra keresik a választ, hogy mit jelent *hitelesen* embernek lenni, hol *található* a valódi emberség – és istenkeresése sokatmondóan jelzi, hogy mindegyre mégis merre sejtje megtalálni a választ. Dick olvasásának kétségtelenül megvannak a maga sajátos veszélyei – hiszen a paranoia olyan mint egy fertőző betegség –, de talán mégsem én vagyok az egyedüli ember, akit a sorok között olvasva, a könyvei háttérben megbúvó, halálmegvetően bátor hitbe szőtt végtelen, meleg emberszeretetre ráérezve mégis a felé a személy felé terelgetett, aki elment helyet (toposz) készíteni a számunkra (Jn 14,3).

Nánai László

Commune sanctarum mulierum martjrum

Mennyországnak dicső városa,
Ki vagy szentek lakóháza,
Úr Istennek édes hajléka,
Paradicsomnak sátora.

Ez szent várost csudálatosnak
Szent János mondja drágának,
Tündöklőnek es csillagzónak,
Szent Dávid pedig boldognak.

Ugyan erről szent Pál is mondja,
Dicsősségiről ő azt írja:
Szem nem látta, fül sem hallotta,
Elme is meg nem foghatja.

Ez városban félelem nincsen,
Éhség es szomjúság nincsen,
Fertelmesség, bú s bánat nincsen,
De csak boldogság és Isten.

Vigadnak itt az szent angyalok,
Örvendnek az apostalok,
Dicsekednek az mártírok,
Istennek hálákot adnak.

Innet Christus szent irgalmából
Le szálla kegyes voltából,
Szent atyjanak akaratjából,
Hogy meg mentsen az átokból.

Addig véllem itt az felségben
Örvendjete dicsőségben,
Az cherubinokkal egyemben
Énekeljete szüntelen.

Avagy mégis mit óhajtotok,
Ez világért én mást adok,
Az halálért életet adok,
Kinokért örömet adok.

Atyátokért íme, szent atyám,
És anyátokért, szent anyám,
Tietek mar fénlő palotám,
Hervadhatatlan koronam.

Soha többé immár nem sírtok,
Kínt és fájdalmat nem láttok,
Soha többé mégis nem haltok,
Örökké nekem vigadtok.

Ezt engedjed, kérünk, úr Isten,
Nekünk is, élőknek, testben
Hogy lehessünk veled mennyekben,
Es idvözíts meg lelkünkben.

Dicsirtessék az atya Isten,
Atyával az fiú Isten,
Egyetemben szent lélek Isten
Most és örökkön örökké.

(Petri András-énekeskönyv, 1630–1631)

Bábel utópiája

– avagy Káin és Jákob a torony tövében –

Egymással összefogva megvalósítani a nagy célt, visszatérni Babelbe és befejezni a tornyot. Mindenféle, óhajtott vagy különböző szinteken, eltérő értékek és érdekek mentén megvalósuló összefogásaink hátterében ez áll. Legyen az világméretű összefogás a leszerelés, a gazdasági egyensúly, a klímaváltozás megakadályozása érdekében, legyen az egy lakóközösség összefogása a tömbház előtti park rendbetételére: az elveszített Babel utáni vágyakozás mozgat mindent. A paradicsomról már régen lemondunk. Nem volt nehéz: öntudatra ébredve senkinek sem hiányzik az infantilis öntudatlanság, bármennyire kényelmes is. De Babel az más. Babel az öntudat, az alkotás, az emberi teljesítőképesség, a fantázia paradicsoma. A város, a hely, ahol megfér együtt az egyéni szabadság és a társadalmi harmónia.

Még azokat is a bábeli vágy hajtja, akik látszólag elutasítanak a kultúrákon, nyelveken, vallásokon átívelő minden összefogást. Akik nem tárgyalnak a másikkal a cél érdekében, hanem készek a másikat akár elpusztítani is. Ők a nagyobb méretű összefogásban gyengeséget látnak, és csak a szó szerint velük egy nyelvet beszélőkkel tartják elképzelhetőnek a toronyépítést. De a két, látszólag homlokegyenest ellenkező megoldásban van valami háttérzongatóan közös. Így vagy úgy: befejezni a tornyot.

Ezért van az, hogy Babel tornyának tövében változva kétféle épületet találunk: konferencia-központokat és légereket. A másikkal való megegyezés (tipikus alakja Jákob) és a másik elpusztításának (tipikus alakja Káin) szentélyeit.

Mindkettőt ismerjük már, mindkettőről vannak tapasztalataink, és mindkettőről elmondható: az önmaga elé tűzött célt nem érte el. A haláltáborokat illetően könnyen és gyorsan mondjuk: hála Istennek! De mi a helyzet a tárgyalással?

Közelről nézve a konferencia-központok tárgyalóterme nem különbözik annyira a haláltáborok krematóriumaitól. Mert az egymással való megegyezésre nem a szívből jövő szándék indít minket, hanem a megegyezés kényszere, szükségessége, végső soron az egymástól való félelem. Mindez megspékelve azzal, hogy akadnak, akiknek érdekei méltánytalanul nagy erővel jelennek meg a tárgyalótermekben, míg másoké – és ők vannak többen – a tárgyalótermek küszöbéig sem jutnak el. Nem baj, ha kezd összemósodni előttünk a konferenciaközpontok és a haláltáborok világa. Nem a látásunkkal van baj. Épp ellenkezőleg.

Pontosan nem tudni miért, de az biztos, Istennek nem tetszett a toronyépítést lehetővé tevő, azóta soha többé meg nem valósított – talán már nem is megvalósítható – összefogás. Ő maga akadályozta meg. Méghozzá oly módon, hogy ezáltal lehetővé tette a lényegyet tekintve meddőnek minősíthető konferenciák és a túlságosan is hatékonyan működő haláltáborok világát.

Hogy mi volt az Úristen baja Babellel, csak sejteni lehet. Biztosan nem kicsinyes féltékenységből tette, amit tett. Úgy tűnik, az embert védte valamitől, amiről azért nem tudjuk, hogy micsoda, és milyen következményekkel jár, mert sem akkor, sem azóta nem volt alkalmunk tapasztalatot szerezni róla. Pontosabban: valamiféle tapasztalatunk a XXI. század elején mégiscsak lehet. Nevezetesen, hogy az általunk egyre nagyobb ütemben épített tornyok egy idő után a fejünkre omlanak, és maguk alá temetnek minket. Amibe minden reményünket vetettük, amit időt, pénzt, energiát nem kímélve felépítettünk, az – és éppen az – omlik össze, és okozza a vesztünket.

Ha már a paradicsomról lemondunk, talán Babelről is le kellene mondanunk. Vagyis arról, hogy – akár egymással összefogva, akár egymást elpusztítva – feltétlenül építeni kell valamit. Valószínűleg bőven elég lenne egymás mellett élni, és egymást élni hagyni. Az érdekeit ügyesen érvényesítő Jákob, illetve az érdekeinek erőszakkal érvényt szerző Káin után tanulni valamit a Názáretitől is. Ez azonban, úgy tűnik, utópiánál is rosszabb: egyenesen illúzió.

Valószínűleg az történik, ami mindig is történt: egyszer csak összedől, rommá lesz minden. Az Élet Nagy Drámája nem írható át. De nem mindegy, hogy a drámában milyen szerepet játszik az ember. Ahogy Jézusnak sem volt mindegy.

És a romokon – úgy, ahogy mindig – valami újat kezd az Isten.

Velük talán nagyobb szerencséje lesz a Názáretinek.

Németh Zoltán

Alle Menschen müssen sterben...

Minden ember csak hallandó, minden test mint
fű virág,
itt mi vagyunk mind romlandó, és el-mulik e' világ.
E' testnek porrá kel lenni ha hogy el-akarja venni
az örök ditsősséget, melyet Isten készítet.

Azért e' testi, életem', ha Istennek úgy tetszik,
bátran 's örömmel le tészem, mert tudom jómra
esik
'S vagyunk Jézus sebeiben, idvőségem érdemében,
és halálban biztatóm, nékem édes Jézusom.

Meg-holt értem az Ur Kristus, szent halála
érdemem.
Idvőségem, a' szép Jézus szent színe eleiben,
meg-látom örömmel ott, ama szent Háromságot.

Ott lesz öröm 's örök élet, hol sok ezer 's ezeren,
állván Isten szeki előtt tündöklő fényességben.
Hol a' Seraphim Angyalok, énekelnek
Cherubimok,
Szent szent szent az egy Isten, ki három
személyében.

Patriárhák az egekben Próféták szent Királyok,
ülvén Királyi székekben tizenkét Apostolok.
Ott ezernyi ezer Lelkek, eleitül öszve gyűltek,
hallyák Istent áldani, Alleluját mondani.

O Jerusálem melly ékes, o mint fénylik
tündöklök,
ott Angyali szep éneklés szép Musika hallatik,
ott öröm élet boldogság uralkodik ott igazság,
ott ama nap fel-virrad, melly örökkén fen marad.

Immár látom nagy örömmel a' tellyes ditsősséget,
fel-öltöztem fényességgel mennyei ditsőséget.
Már öröm élet korona, én fejemet környül fogja,
már élem az életet, mellynek vége nem lehet.

Itt már örökkén maradok, itt a' szentek serege,
kedvesim Isten hozzátok, álgyon meg ő szent
neve.
Atyám fiai társoim, szép rokonyim jó barátim,
Már mind Isten hozzátok már töletek meg válok.

(Győri magyar alfabétum, 1773)

Utópia

Ma reggel is elég volt az első hívásnak ki-
csengenie, hogy tudjam, összeszorult gyo-
morral fogok dolgozni. Ráadásul az úton
eszembe jut, hogy megint elpénecoltam a kereszt-
lánynom születésnapjára köszöntését. Idén is! Valami
rosszul van szervezve ebben a világban! Fizikailag
érezem a hatását a zsigereimben. Sebaj, iszom egy
újabb kávé, majd csak kiegyenesednek a dolgok!

A második kávé mássá tesz. Az értelmező éne-
met mozgatja meg. Elkezdem rendszerbe szedni
az engem ért igazságtalanságokat és a világ hi-
báinak sorát, s keresem a megoldásokat. Rájövök,
mely pontokon győz az egyéni érdek, melyeken a
lustaság. Kezdem magam sajnálni, s tisztán látom
mások mérhetetlen gonoszságát. De a kávé hatá-
sára intelligensebb megközelítés is lehetővé válik:
megfogalmazom a másik oldal részéről összerakott
elvrendszerrel is. A végeredményt tekintve azért jó
lenne egy kis feszültségoldó.

Még jó, hogy vannak ezek a segédanyagok, mint
a kávé, hogy gondolkozzam, ezek a személyiségre
szabott vigaszanyagok. Mennyivel szegényebbek
lennénk nélkülük!

A boldogságkeresés az ember alaptermészete.
A közösség a mindig másképp konkretizált boldog-
ság felé törekszik, de amit elér, az mindig átcsap a
maga ellentétébe, újra és újra megszületik a „szép
új világ”.

Kamaszkorom meghatározó regénye volt ez a
történet, melyet Aldous Huxley 1931-ben írt. A 26.
századi történet világában a genetika és a hipnózis
hatalmas fejlődést tudhat maga mögött, ezek együtt
teljesen megváltoztatják az emberi társadalmat. Az
emberi lények keltetőben, futószalagon születnek, s
a keltetési szakaszban attól függ az embriók keze-
lése, hogy bányászt vagy tervező mérnököt akarnak
belőlük. Az előbbi olyanra kondicionálják, hogy a
bánya forróságát és a fizikai terhelést ne csak el-
viselje, de szinte igényelje. Az emberiség gondok
nélkül élhet, mindenki egészséges, nincsenek töb-
bé háborúk, nincs szegénység, a fejlett technoló-
gia mindent biztosít. Igaz, ezzel eltűnik a család,
a kultúra és a művészet sokszínűsége, a vallás és
a filozófia. A hedonisztikus öröme korlátlanok, a
szexualitás, a drogok öröme zavartalan.

Nem az együgyű történetvezetés részletei jut-
nak az eszembe azóta is, hanem újra meg újra rá-
ismerek a benne olvasottak megvalósulására. A tö-
kéletesen zárt célrendszerre, s az azt megvalósító
hibátlan tervezésre.

A regényben a fiatalok egyformán fiatalnak
láthatók a csodálatos kondicionáló szerek hatá-
sára, egészen a nyugdíjig. Az öregek, ha már nem

hasznosak, bekerülnek a kíméletes elfekvőbe, ahol közérzetük szinten tartása mellett egy tévészerű jelenséget néznek magányos halálukig (a regény megírásakor még nem találták fel a televíziót!). Mily szép és praktikus vég!

Nemrég magam tapasztaltam, hogy a gyártósoron dolgozó munkaerő toborzásáról kijött egy felvételző, s izgatottan számolt be az eredményről a mellette ülő várakozónak: „A kezűgyességi tesztém átlag alatti, de a monotonitástűrőm kiváló”. S büszkeség csillogott az arcán!

Ha figyelni akarsz, végy be 200 mg Modafinilt, ha erős testalkatú, akkor valami szteroidot, ha biztos sikerre vágysz a szexben, kék tablettát használj, ha félsz az emlékezetvesztéstől, valamilyen metilfenidátot szerezz be. Az orvostól vagy az interneten. Reggel üzletembernek lehetsz utópisztikus, délután empátiajavítókkal angyali teremtés, este pedig bámulatosszerű szerető. Építsd át a tested, szívadd le, varrasd fel... Éjjel, ha jobb álmot akarsz, valamelyik szenderítőszer szervezi agysejtjeidet. Kell-e ennél szebb világ?

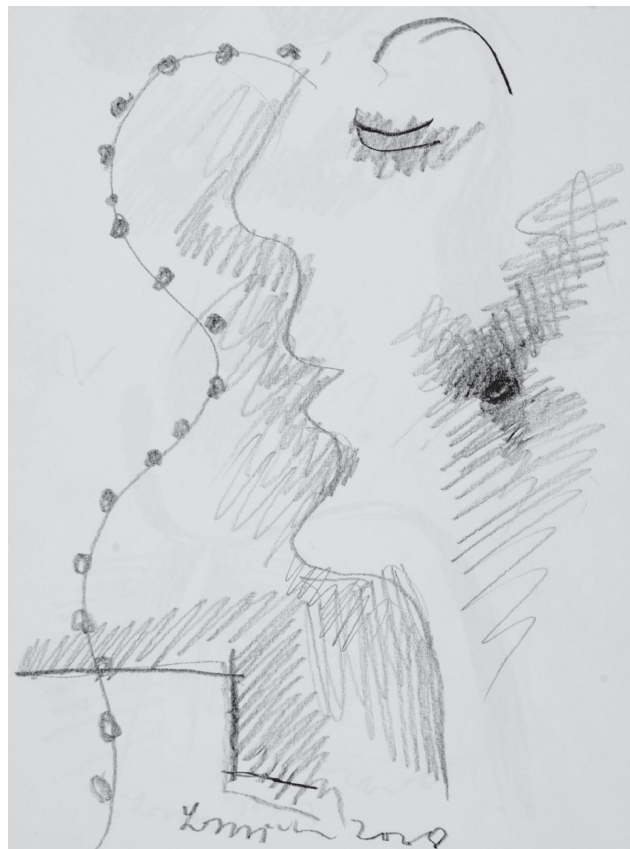
A katonát, akit átküldtek a csatornán, olyan puskával és tablettával látták el, hogy a biztos lövés után ne legyen semmilyen poszttraumatikus terhelése.

*„Nem vagyok igazságtalan – se bátor.
Ma megmutatták világuk nekem.
Egy véres ujjat láttam a világból,
S így szóltam gyorsan: Rokonszenvezem.
Művészetem e korban sorvadoz,
Mert aljasság és ínség undorít.
De mocskos világok mocskaihoz
Helyeslésem is hozzátartozik.”*

(Bertolt Brecht: Ballada a világ helyesléséről,
Eörsi István fordítása)

Saját, szabad akarattal rendelkezem. Személyesen, én magam vagyok az egyéniség. Nemcsak az arcvonásaim, de érzéseim, adottságaim, élettörténetem, a környezet, amelyet magam köré építettem... Vagy ezek a szerepek tesznek azzá, amivé lenni akarok? Ha holnap megcsömörök, mert a saját társaim árulnak el? Akkor más szereket választok, s bódult leszek és agresszív. Mindent megtehetek, minden életfelfogásnak megvannak már az igazolásai. Ha akarom, kivonulok a világból, gyilkolok, botrányt okozok. S persze az is én leszek.

De akkor mi a tökéletesség mércéje, a személyiség és a közösség jobb vagy rosszabb állapota? Hisz büszkén állíthatjuk, hogy bármilyen célt fogalmazunk meg a világ számára, az önmagában elérhető. Globális felmelegedés, éhínség, rák, túlnépesedés, depresszió, öregedési tünetek? Mindent megold az emberi tudás és az önbizalom. Csak idő kérdése. De

bármelyik alternatíva valósuljon is meg, nincs mérce, melyet ne a magunk gondolkodása tákolna rendszerré. S amint kész, amint megvalósul, már nem célja a boldogságkeresésnek. Bármily tökéletes is, „szép új világgá” válik!

„Mint hogy a törvény semmiben sem szerzett tökéletességet; de beáll a jobb reménység, a mely által közeledünk az Istenhez.” (Zsid 7,19)

Nem látok esélyt arra, hogy egy bármilyen csodálatosra szerkesztett világ törvénye ne törje zablaként a szánkat. Eleinte lesznek, akik dicsérik a fémhűvösséget és jó ízt. Kiemelik a biztos táplálékot, a balesetmentes igavonás csodálatosan szervezett új módjait. De addig nevezhetjük magunkat embernek, míg lesz, aki észreveszi az ellentmondásokat ebben a magunk választotta boldogságban.

Feltűnt netán, hogy érveléséből hiányzik valamilyen tablettá hatás? Valóban, elmulasztottam figyelmeztetni, hogy már az elfogadást, a beletörődést segítő pirulák is megvannak. A szerepek nemcsak kemikáliák lehetnek, a média, a társadalmilag szervezett fogyasztási csapdák is kifejtik hatásukat. Tett bárki is egy lépést a biztos kudarcot hozó fogyasztói társadalommal szemben a globális válság időszakában? Olyat, amely más, a korábbtól eltérő életemények előtérbe kerülését tette volna általánossá. Naponként hallgatjuk a híreket mindnyájan, s azon izgulunk, hogy úgy legyen, mint tíz éve: termelés, fogyasztás, gazdagság, boldogság. Pedig micsoda esélyt kaptunk! De hát a tömeghatás, az rendkívül erős! Akár csak a birkáknál.

Utolsó utópiaként már csak az marad: megváltható az ember. Esélye azonban ennek is csak akkor lehet, ha képes észrevenni, hogy a maga szabta célok mindig bukásra vannak ítélve, ha képes kívülről elfogadni egy maga felett álló teremtő akaratot, az isteni entitást, abból a világból, amely számára beláthatatlan, de amely eléggé „foltszerű” ahhoz, hogy befogadható legyen: az az utópikus rend, jelöletlen hely, amelyről „csak hasonlatok beszélnek, / olyanfélék, hogy oltár, szentély, / kézfogás, visszatérés, ölelés...” (Pilinszky János: *Egyenes labirintus*). Amelyért érdemes élni.

S akkor a logikustól eltérően megértek, elszenvedek, megalázkodom, legyen az munkatárs, üzletfél. S talán ő is megbocsát: az egyre jobban hiányzó keresztlánynom.

Koczor Zoltán

Már el-mégyek az örömben...

Már el-mégyek az örömben,
Paradicsomnak kertiben,
Lészek Istennek kedviben.

Immáron bé-tellyesedék,
Kit éltemben sokszor hallék,
Hogy még halálnak fizetnék.

Keresztyén Hitnek jutalmát,
Már el-vészem diadalmát,
Az életnek koronáját.

Lelkem Abrahám keblében,
Testem-is nyugszik a' földben,
De vagyok illy reménségben.

Onnét hogy még fel-támadok,
Christussal együtt vigadok,
Azért lelkemnek így szóllok.

Siess a' bődlog Városba,
A' hová bé-vagyunk irva,
A' Mennyeknek Országába.

Drága szép lakó Városunk,
Hol Istennel együtt lakunk,
Christus-is örökös-társunk.

E' Városnak bődlogságát,
Tündöklését, gazdagságát,
Szent János mondgya mi-vóltát.

Abban, úgy-mond, nem szükséges,
Nap, és Hóld nem kellemetes,
Isten benne fényességes.

Keserűség, sem irigység,
Nincsen sántaság, betegség,
Nincsen ott nyomorúlt vénség.

De fel-támadunk minnyájan,
Lészünk erős állapotban,
Christus esztendeje tájban.

Ott nincs továbbá kevélység,
Nem uralkodik az éhség,
Szeretet lesz az ellenség.

Lészünk hivek egy seregben,
Mind egyenlő dicsösségben,
Szent Pál mondgya levelében.

Gerjendez együtt szerelmünk,
Istenünkhöz dicsiretünk,
Arról el-sem feletkezünk.

Arkangyalok, Pátriárkák,
Apostolok, és Proféták,
Meg-ismérnek Atyák, s' Anyák.

De mind nagyobnak mondatik,
Hogy Isten velünk lakozik,
Kinek dicsösség adassék.
Amen.

(Kájoni János: *Cantionale catholicum*
című énekeskönyvéből, 1676)

Utópia-e Jézus etikája?

Vannak a Szentírásban részletek, amelyeket mint kellemetleneket élünk meg. Átsiklunk felettük, nem foglalkozunk velük, vagy nem tudunk mit kezdeni velük. Jézus szavaival is gyakran így vagyunk, Márk evangéliumának azal a részével is, ahol Jézus a tisztátalan ételekről szól: *„Kívülről semmi sem kerülhet be az emberbe, ami beszennyezhetné. [...] Mert belülről, az ember szívéből származik minden gonosz gondolat, erkölcstelenség, lopás, gyilkosság, házasságtörés, kapzsóság, rosszindulat, csalás, kicsapongás, irigység, káromlás, kevélység, léhaság. Ez a sok rossz mind belülről származik, és tisztátalanná teszi az embert”* (Márk 7, 15.21–23).

Nem könnyű ezt a szöveget önmagunkra vonatkoztatni. Ez a farizeusoknak szól – védekezünk –, nem nekünk. De hajlamosak vagyunk valamelyik ismerősünkre vonatkoztatni, vagy könnyedén érvényesnek tartjuk tőlünk idegen csoportokra: cigányokra, zsidókra, egy másik népre... De semmiképpen sem magunkra. Ahogy Jézus fogalmaz más helyütt: *„Miért látod meg a szálkát embertársad szemében, amikor a magadéban a gerendát sem veszed észre? [...] Képmutató! Előbb vedd ki a gerendát a saját szemedből, s akkor hozzálát-hatsz ahhoz, hogy kivedd a szálkát embertársad szeméből!”* (Mt 7,3.5).

Saját negatív impulzusainkat, affektusainkat másokra vetítjük, s bennük ítéljük el azokat. Mi vagyunk a jók, a másik a rossz. Azonosítjuk magunkat vallásos vagy egyéb csoportokkal, esetleg politikai pártokkal, amelyek saját elképzelésük szerint birtokában vannak a jónak, és a másik csoportot mint a rosszat ítélik el, és harcolnak ellene.

„Két ember fölment a templomba imádkozni, az egyik farizeus volt, a másik vámos. A farizeus odaállt előre, és így imádkozott magában: Isten, hálát adok neked, hogy nem vagyok olyan, mint a többi ember, rabló, igazságtalan, házasságtörő, mint ez a vámos is. Kétszer böjtölök hetenként, mindenemből tizedet adok. – A vámos megállt hátul, szemét sem merte fölemelni az égre, inkább a mellét verte és könyörgött: Isten, irgalmazz nekem, bűnösnek! – Mondom nektek, hogy ez megigazultan ment haza, az nem. Aki magát felmagasztalja, az megaláztatik, aki megalázza magát, az felmagasztaltatik.” (Lk 18,10–14). Nem tetszelgünk sokszor magunknak a farizeus szerepében? Nem áll hozzánk közelebb a farizeus magatartása, mint a vámosé?

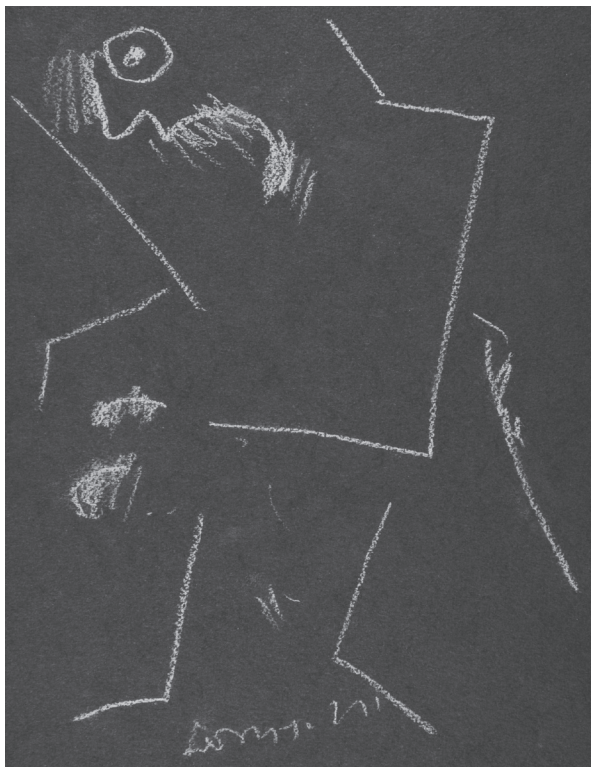
*

Jézus nagy pszichológus volt. Számunkra legfőljebb az lehet mentő körülmény, hogy ezek a folyamatok – a kivetítés (projekció), a bennünk lévő rossz elhá-

rítása, letagadása, elfojtása, a vélt jóval való azonosulás stb. – nagy részben tudattalan történések. Ezeknek a problémáknak a pszichológiai megértéséhez elsősorban a pszichoanalízis, illetve a pszichoanalitikus szociálpszichológia járulhat hozzá. Itt most egy bizonyos látásmódot szeretnék röviden ismertetni: C. G. Jungnak és tanítványának, Erich Neumann-nak a gondolatairól van szó. Az elfojtott, elhárított, magunktól elutasított tartalmak képezik Jung szerint az „árnyékot” (Schatten). Ez személyiségünk tudattalan árnyékoldala, itt az elfojtott tartalmak mellett a társadalom számára elfogadhatatlan, tudattalan lelki tényezők és az ún. kollektív tudattalan tartalmak léteznek.

Jung legkiválóbb, sok tekintetben önálló gondolkodású tanítványa, Erich Neumann, 1948-ban, a II. világháború, a holokauszt szörnyűségei és az atomháború fenyegető veszélye hatására írta meg máig érvényes, újszerű gondolatokat tartalmazó könyvét *Tiefenpsychologie und neue Ethik* – magyarul: *Mélypszichológia és új etika* – címmel. Szerinte a gonosz problémájára a keresztény-zsidó etika nem ad megfelelő választ, ez vezetett a XX. században az értékek széteséséhez, a gonosz kollektív kitéréséhez. (Ez az iszlámra is érvényes – PR.) Ennek a régi etikának ideálja a szent, a nemes, a jó. Ha ezeket meg akarjuk valósítani, akkor a negatívot tagadnunk kell. Személyiségünk azon részeit, amelyek ezeknek az etikus értékeknek ellentmondanak, el kell nyomnunk, ami szenvedéssel és áldozattal jár, ugyanakkor itt még azok tudatosak maradnak. Az elfojtás segítségével azonban sikerül őket kiűzni tudatunkból, tudattalanná válnak, személyiségünk kettéhasad. A régi etika normáihoz való alkalmazkodás – ami jó lelkiismerettel jár – hozza létre a personát, álarcot (a szó eredeti jelentése szerint az antik színészek álarca). Két pszichikai szisztéma kerül így egymással szembe: az árnyék és a persona. Ez a kettéosztottság dualizmushoz vezet: a külső valóság is megoszlik a fény és sötétség, a tiszta és a szennyes, a jó és a rossz, végül is Isten és a sátán között.

Minél dogmatikusabb valamely csoport vagy a társadalom etikája, és minél szigorúbb az egyén lelkiismerete, annál radikálisabb lesz árnyoldalunk elfojtása. De az árnyék a tudattalannból itt is a tudat felé törekszik. Mint a freudi elfojtott tudatlannál, itt is érvényes Horatius mondása: *Naturam expellas furca, tamen usque recurret* – *Űzd ki bár a természetet vasvillával, mégis visszatér.* A harc a „rossz” ellen örökké folyik. Saját tudattalan, idegenként megélt részeinket kivetítjük, projiciáljuk a bűnbakra, az ellenségre. A régi etikának szüksége van ellenségképre, amit az idegenben, a kisebbségben, a másokban találunk meg. Az árnyék projekciójában saját belső ellenségünket vetítjük ki másokra, és harcolunk ellene – teljesen ellentétben

a hegyi beszéd követelményével: „Szeressétek ellenségeiteket” (Mt 5,44).

Neumann szerint ezek az egyénben és a kollektívumban is lejátszódó folyamatok az okai a háborúknak, a pogromoknak, visszatekintve az inkvizíciónak, a boszorkányüldözésnek, az antiszemitizmusnak, a cigányüldözésnek és minden más szörnyűségnek. Az új etika abban áll, hogy elfogadjuk elhárított árnyékunkat, integráljuk a két egymással szemben álló pszichikai rendszert, az árnyékot és a personát. A jó és a rossz, a persona és az árnyék ellentéte helyett azok integrációja lenne a megoldás. El kell fogadnunk elfojtott árnyékunkat, a rosszat önmagunkban, hogy az ne idegen testként létezzék bennünk, hanem tudatunk ellenőrzése alá kerüljön. Ha ettől félünk is, és nem tetszik is önmagunkban sok minden, mégis ez az egyetlen út, hogy a bűnbakot ne önmagunkon kívül, a másokban, az idegenben keressük és találjuk meg, hanem tolerálni tudjuk a rosszat önmagunkban és másokban is. A jungi árnyék egyébként nemcsak az elutasított, elfojtott rosszat tartalmazza, hanem sok minden más, archaikus, élő és kreatív lehetőséget is, amelyeket a konformizmus, a társadalmi elvárások miatt nem merünk megvalósítani, kiélni. Az árnyék integrációja az individuáció fő feladata, amelyik valódi identitáshoz, a személyiség gazdagodásához, kiteljesüléséhez vezet. A bűnbakprojekció legyőzése pedig az erőszak csökkenéséhez, békésebb társadalomhoz és a népek békés együttéléséhez vezethet.

Utópia Neumann elképzelése az árnyék integrációjáról, a bennünk lévő rossz elfogadásáról? Annak belátásáról, hogy a jó mellett ott van a rossz is,

ami toleránsabbá tenne bennünket önmagunkkal és másokkal szemben? Gondolatai 61 évvel ezelőtt fogalmazódtak meg, megvalósult belőlük valamenynyí? Háborúk, gyűlölködés vallások, népek, politikai rendszerek között, ellenségeskedés a világ minden táján. A magyar társadalmon belül is ellenségek, gyűlölet kisebbségek és más népek ellen, cigányüldözés, újraéledő antiszemitizmus, bizalmatlanság és intolerancia másként gondolkodókkal szemben... Ugyanígy feltehetjük a kérdést: Jézus etikájából vajon mennyi valósult meg 2000 év alatt? Jézus evangéliumi tanítása is utópia talán? Mikor jön el az Isten országa? „A farizeusok megkérdezték tőle, hogy mikor jön el az Isten országa. Ezt válaszolta: »Az Isten országa nem jön el szembetűnő módon. Nem lehet azt mondani: Nézzétek, itt van, vagy amott! Mert az Isten országa közöttetek van.«” (Lk 17,20–21).

Jézus ezt jelen időben mondja: nem lesz, hanem van. Tehát itt van közöttünk, csak fel kell fedoznünk, önmagunkban és másokban, hogy Isten közelségét megélhessük. Ennek előfeltétele: az alapvető változás gondolkodásunkban, beállítottságunkban, magatartásunkban, egy szóval a *metanoia*. De ez tulajdonképpen ugyanaz, amit Neumann javasol a persona és az árnyék integrációjával. Ha őszintén szembenézünk önmagunkkal, és elfogadjuk negatív oldalunkat, az személyiségünk kiteljesedéséhez, nagyobb alázathoz és toleranciához vezethet önmagunkkal és másokkal szemben. Ez a *metanoia* sikeres pszichoanalízisek eredménye is lehet.

„*Homo homini lupus*” – gondolta Hobbes. Néha valóban úgy látszik, mintha a gonosz túlsúlyban lenne az ember természetében. De a freiburgi neurobiológus, orvos és pszichoterapeuta, Joachim Bauer, *Das Prinzip Menschlichkeit* című könyvében ellentmond az uralkodó szociáldarwinizmusnak. Neurobiológia leletei alapján arra a meggyőződésre jut, hogy az ember eredendően kooperatív, segítőkész. Tézisei azonban egyelőre nagyon vitatottak, marad ez is utópia.

Befejezésül még egy utópiát idézek: Teilhard de Jardin evolúcióelméletét. Szerinte az egyének tudatából egy individuumok feletti tudat fejlődik, amelynek minden ember részese lesz. Az emberiség eme mentális és lelki egyesülésének a humanitás növekedéséhez kell vezetnie. Az evolúció az Omega-pontban teljesül, és ez az Omega egy személy, Krisztus mint az univerzum organikus központja.

Az utópiák azonban sokszor valósággá is válnak, előrevetítik a későbbi fejlődést. Sok minden, ami régebben lehetetlennek tűnt, ma valóság. Bízunk abban, hogy az említett utópiák, így Jézus etikája is érvényre jut, és a rossz mellett a jó is növekszik az ember és az emberiség életében.

Pfítzner Rudolf

A mennyei boldogságról

– részlet –

AZ örökké élő-kútat, száraz szív szomjúhozza:
Testi tömlöczét fel-törni, fogoly lélek kívánnya,
Gerjed, fárad, tusakodik, szép hazáját ohajtya.

Midön sanyarúságának, jajgattya sulyos terhét,
Távúl nézi vétke-miatt, el-vesztett dicsőségét,
Jelen-való gonosz nyújtja vesztett javának képét.

Mert ki mondhattya-meg vóltát, a' Mennyei Városnak,
Hol mind eleven kövekből az éppületek álnak,
Es arany tündöklő színnel paloták csillagoznak.

Merő gyémánt, ez rakásnak, öszve-foglaltatása,
Tiszta arany, mint szép kristály, pádimentomozása:
Nincsen ott sár, nincsen ganéj, nincs szemetnek torlása.

Csikorgó Tél, és sütő Nyár, ott nem kegyetlenkednek;
De örökké nyíló rósák örök Tavaszt szereznek;
Fejér-liliom, piros-sáfrány, s' balsamom-fák teremnek.

Zöld az erdő, s' vetemények, patakok mézzel folynak,
Drágalátos fűszerszámok, s' kenetek illatoznak,
Fügnek almák, zöld erdőkön, mellyek le-nem hullanak.

Nem szükség ott a'Nap, és Hóld, s' Csillagoknak világja,
A' Bárány e' Szent Városnak el-nem enyésző Napja:
Nincsen ott éj, nincsen idő; fenn-áll örökké napja.

Ott a'Szentek, ki-ki mint a'fényes Nap, úgy félnenek,
Harczok-után nyugodalmas helyeken örvendeznek,
Bátorsággal le-vert hadát, számlállyák ellenségnek.

Tiszták minden makulától, testi harcot nem tudnak,
Lelkévé változván a' test, békeségben lakoznak,
Alhatatos jóban lévén, botránkozást nem látnak.

Változásból ki-öltöztvén, első léteket élük:
Szemek-előtt nyilván-való igasságot szemlélik,
Innen élő-kútnak, élő édességét meritik.

Onnan ki, s'bé-járván, azon állapotban maradnak,
Frissek, tiszták, víg-kedvűek, esettől nem tartatnak,
Iffiúság nem jút vénségre, épp erőben maradnak.

Christus a' baj-vivók bére, ebben a'szép Városban,
Vigy-bé engem, jó vég lévén veszedelmes harczomban;
Tégy részessé hiveidnek, el-rendelt jutalmában.

Engedgy erőt e' szüntelen baj-vivásnak ügyében;
Hogy midön le-fegyverkezem, nyugodalmom légy Menyben;
Hol örökké méltó legyek részesülni fényedben.
Amen.

(Kájoni János: Cationale catholicum című énekeskönyvéből, 1676)

A 2440-es esztendő

Kommunista és anarchista utópiák a XVIII. századi Franciaországban

I.

„A filozófusok túlvilága az utókor” – írta Diderot egy inkább ember-, mint istentagadó barátjának. Valóban, a XVIII. századi felvilágosodás filozófusai lelkesen keresték a hagyományos hitek filozófiai pótlékát. Ám nem elégedtek meg a történelmi spontaneitás révén eljövendő utókor ígéretével – mely a túlvilági igazságszolgáltatáshoz hasonlóan kárpótolja az e világon boldogtalan erényt –, hanem tudatosan tervezett jövőről álmodoztak, melynek megvalósítása a filozófusok feladata. „Valóra váltjuk a filozófia ígéreteit” – mondotta Robespierre a terrort meghirdető beszédében: s valóban, ahol a való világból kiindulva akarták megvalósítani az EGYENLŐSÉG és a TESTVÉRISÉG birodalmát (a SZABADSÁG a szintén a felvilágosodás filozófiai örökségéhez tartozó liberális utópiákra maradt), ott terrorra kényszerült a törvényhozó, mivel az „empirikus emberek” oly kevésé feleltek meg az erény ideális követelményeinek. Voltak békésebb átmenetek is, ahol a kommunista boldogsághoz egy csak természeti viharok kitétt hajóút vezet: Morus Tamástól Diderot tahiti álmáig így jutunk el – próbatételek nélkül – ama bölcs vezette boldog birodalomba, ahol „megnyugszik a lélek”.

35 éve, a Kádár-korszak ideológiai megmerevedését követően kezdtem foglalkozni a XVIII. század francia utópiáival. E téma áthallásos üzenete mindenekelőtt az államszocializmus anomáliáit célozta, de – ha halkabban is – hallatszik még 1968 lelkes tavaszának hangja is, és persze az augusztusi kiábrándulás keserősége is érződik. Nem tudom, hogy ma, amikor sikerül – Lukács Györgyöt parafrázálva – a „legrosszabb kapitalizmust” kiépítenünk, hogyan hangzanak e három és fél évtizedes sorok...

Fantasztikus nyitány

Sebastien der Mercier regénye, az *An 2440* történelmi és eszmetörténeti szempontból egyaránt félúton áll a XVIII. század jelentős filozófiai-antropológiai indíttatású utópista rendszerei (*Meslier Testamenuma*, *Morelly: Code de la Nature* és *Mably* fiziokratizmus-kritikából kinövő egalitáriánus eszméi), valamint a francia forradalom praktikus-politikai célzatú kommunisztikus ideológiái (a „vesztettek-től” Babeuf összeesküvéséig) között. A fiction-forma lehetővé teszi, hogy a „tudományos” utópiák olvasói szempontból a legérdekesebb, de elméletileg a legérdektelenebb leírásait, a jövő tökéletes társadalmának hétköznapijait, életformáját, a munka rendjét és a nemi élet szabályozását ecsetelő részeket kri-

tikátlan közvetlenséggel kidolgozza. A nagyszerű *Tableau de Paris* (1781) és a Directoire alatt írt *Le Nouveau Paris* (1798) szerzője utópiája színhelyéül is az olyannyira gyűlölt és imádott várost, Párizst választja. De nem a koszos sikátorok és puccos paloták, a krajcáros kurvák és Thermidor antik-pózu istennőinek Párizsát, hanem egy geometrizáltan elrendezett, fényesen, de funkcionálisan kivilágított, egészséges és egyszerű épületekkel (és hasonló emberekkel) eltervezett álom-várost, mely kissé Fourier falanszterére, kissé a forradalmi *Commune* 1793-as népjóléti tervezeteire emlékeztet.

Franciaországról csak annyit tudunk meg, hogy lakossága megkétszereződött és Angliával örök barátsági szerződést kötött. A nagyvilágról még kevesebbet: a pápa önkritikát gyakorolt és őskeresztény egyszerűségben él; Kínában francia drámákat játszanak – minden bizonnyal Mercier unalmas erkölcsnevelő darabjait. Nem csoda, mivel mint minden utópia, a *2440-es esztendő* is az elzárkózás, az önellátás zárt államának tökéletességét vallja: a luxuscikkek – kávé, tea, dohány – importja megszünnén, mi szükség a bomlasztó kereskedelemre, mely belföldön is tilos (túl a közszükségleti cikkek közvetlen cseréjén: az elosztás központi megszervezése nem szerepel ebben a XXI. századot álmódó tervezetben). Annál fontosabb szerepe van az eszmék és erkölcsök szabályozásának – s itt lelhetjük fel a XVIII. századi francia utópiák és a felvilágosodás filozófiája eszmei divergenciájának alapját.

A felvilágosodás fő programpontjai: személyes szabadság teljes tolerancia ellentétesek ezekkel a Platónra és Morusra, Campanellára és a paraguay-i jezsuiták „kommunista” közösségére hivatkozó utópisztikus tervekkel. Még inkább összeegyeztethetlenség a Szabadság és Türelem eszméinek e világi alapját jelentő dinamikus gazdasági fejlődéssel, a termelés és a fogyasztás végtelen kiterjesztésével, melynek filozófiai kifejezése az emberek – akár az önző emberek – korlátozásmentes kibontakozását, az eszmék – akár a téves eszmék – szabad kifejezését követelő ideológia. A XVIII. századi utópiák polgárai számára magának az erénynek a gyakorlása jelenti a legfőbb élvezetet, mivel ezen államokat és állampolgárokat kíméletlen luxus-kritikusok tervezték: ezért a többi élvezetről, a fölöslegesnek minősülő javokról, a fényűzésnek bélyegzett kényelemtől – és a károsnak minősített eszmerendszerek élvezetéről egyszer és mindenkorra le kell mondaniuk. A „tudományok és művészetek fejlődésével az erkölcsök előrehaladása” érdekében könyörtelenül leszámoló Mercier-t méltán nevezték „Rousseau majmának”. A közkönyvtárban csak Rousseau – rövidített – művei olvashatók, mivel *2440-ben* egyedül az erkölcs elveinek elsajátítása a szükséges tudomány. Mellette csupán Abbé de Saint Pierre, az örök béke ábrándjának unalmas apostola kapott kegyelmet: „Tolla gyenge volt, de lelke erős... Kortársai vizionálónak tekintették, de mi megvalósítjuk álmait.” Államvallás – a rousseau-i deizmus leegyszerűsített változata. A Mester azt írta, hogy az ateistákat halállal kellene büntetni, s tanítványai csak idáig szoktak idézni, holott a citátumnak foly-

tatása is van „mindazonáltal, ha én lennék az állam vezetője, először azt ítélném halálra, aki más ateizmusáért feljelent”. *2440-ben*, ha felfedeznek egy ateistát, előbb tanfolyamra küldik, ám ha képtelen belátni az állam-vallás igazságát, „a nép felháborodott dühétől kísérve, kidobják az országból” (ha e kíséret ellenére még élve eléri az országhatárt).

Találkozunk egy fekete maszkot viselő férfiúval is: ő egy igaz erkölcs elveit megkérdőjelező könyv szerzője, s még nem világosodott meg előtte kellőképpen tettének förtelmes volta: „Ám minden nap meglátogatja két erényes állampolgár, hogy tévedéseit az ékesszólás fegyverével verje szét, meghallgatják és megcáfolják ellenvetéseit, s arra kötelezik, hogy téveszméit azonnal vonja vissza, amint meggyőzése sikerrel járt. E nyilvános visszavonás után teljesen rehabilitálják, s tévedéseinek beismeréséért nyilvános dicséretben részesül.” Ellenesetben mehet az ateista után... A történelmi könyvek egytől-egyig a tiltott (és elégetett) művek listáján szerepelnek, mivel „minden oldaluk az emberiség szégyene, bűnök és eltévelyedések leírásával van tele” (X. könyv).

Az *egyenlő* emberek egyenruhát és egyengondolatokat viselnek, a magántulajdonnal együtt a magánélet is felszámoltatik, s mindezt olyan teljhatalmú központi kormányzat viszi végbe, melyet az abszolút monarchia is megirigyelhetne. Mercier nem tekinti *2440-et* valamely világtörténelmi végállomásnak – hiszen „hol állna meg az ember fejlődése, ha geometriával, mechanikával és kémiával van felfegyverkezve” (ezek a könyvek kis példányban, kevés kiválasztott rendelkezésére állnak – a többség csupán a gyakorlati alkalmazás fegyverét kapja kézhez), mindazonáltal az igazi társadalmi dinamizmus, minden valódi változás lehetősége az ateizmussal és a gondolatszabadsággal együtt száműzetett ebből a berendezkedésből. És a nagy tanító, Rousseau radikális demokratizmusa is: ha az „erkölcsi elvek” szilárdak, akár XXII. Lajos is uralkodhat ...

1. Tekintélyelvű tervezetek

„A kormányzat minden törvényét mint alaptörvényeket, szentnek és sérthetetlennek kell tisztelni, melyeken senki soha a legkisebb változtatást sem hajthatja végre”

Morelly

Meslier, Morelly és Mably – a filozófiailag legjelentősebb XVIII. századi utópista gondolkodók – bár rendszerüket a változatlan és változtathatatlan emberi természet és az erkölcs mindöröktől és mindörökké igaz elveinek leírásával kezdik, az ebből levezetett egyedül racionális és morális, természetnek és értelemnek egyaránt megfelelő berendezkedésükben nemigen engedik szabadjára

az ember természetes hajlamait, nemigen bíznak az örök erkölcsi igazságok spontán érvényesülésében. Szigorú alárendeltség szabályozza az egyenlőség birodalmát – miként Rousseau *Társadalmi szerződés*-ében a „szabadnak született” emberek szabadságra kényszerítése, akként az egyenlőnek született emberek egyenlőségre szorítása is a megfellebbezhetetlen tekintélyű törvények vaserejével történik.

„Semmiféle emberi társadalom, ha mégoly jól szervezett is, nem képes megőrizni a belső rendjét anélkül, hogy tagjai között meghatározott függőségi viszony, alá- és fölrendeltség ne álljon fenn” – írja Meslier *Testamentum*-ában.

Meslier tulajdonos-társadalom elleni indulatainak forrása a paraszti nyomor és a fokozódó elnyomódás, a belülről, a tehetetlen dühvel egy életen át szemlélt és túrt egyházi korrupció és kizsákmányolás. Megoldása a földközösség „restaurációnak” tekintett visszaállítása, a patriarchális parasztszaládban mindenkinek kijutó nagyobb darab kenyér, melyre időnként tán némi vaj is kerül, ha a társadalom minden parazita rendjét és hasztalan foglalkozását felszámolták. E koncepció korlátoltságát könnyű lenne karikírozni, figyelembe kell azonban vennünk, hogy az összes XVIII. századi utópiák közül a *Testamentum* indulatos sorain érződik legjobban a Napkirály árnyékában egyre sötétebb nyomorba süllyedő, az abszolutizmus adóprésében kilátástalanul tönkrement nép szenvedéseinek átérzése. S a nagyon is konkrét társadalomkritika feloldásaként szinte szükségszerűnek tűnik a megoldás: az egész elnyomó gépezet elsüllyesztése a fennálló túrhetetlenségét kimondó konklúzió után. Az eléggé gyengén író Meslier minden közvetlen tapasztalata ellenére az elegáns stílusú nagyúr, *La Bruyère* tollát veszi kölcsön a mérhetetlen paraszti nyomorúság leírásához: „Ha szántóföldjeinken alaposabban körülnézünk, észre vesszük, hogy valami állatfajta hímjei és nőté-nyei lepik el azokat – szederjes barna bőrű, földdel bemocskolt, napégette állatok, mind szorosán hozzátapadva a földhöz, amelyet legyőzhetetlen szorgalommal ásnak-túrnak. E lények tagolt beszédhez hasonlatos hangokat hallatnak, s ha valamelyikük feltápáskodik, mintha emberi arcot mutatna. Valóban – ezek emberek. Éjszakára vackaikba bújnak, melyek lakhelyül szolgálnak számukra. Táplálékuk: fekete kenyér, víz, gyökerek. Ezek az emberek szabadítják meg a többi em-

bert attól a munkától, hogy a földet megműveljék, bevessék, és az emberi életfenntartásához nélkülözhetetlen termést betakarítsák. Legalább annyit megérdemelnének ezért, hogy a maguk természetéből nekik is jusson valami.” A kizsákmányolók jellemzéséhez azonban prédikatori fordulatnak színeit használja fel: „Tudjátok meg, hogy nincs gonoszabb ördög azon embereknél, akikről most szólok, hogy nincsenek nektek gonoszabb és ádázabb ellenségeitek, mint az előkelők, hatalmasok és gazdagok: ők fosztogatnak és kínoznak bennünket, Ők boldogtalanságotok okozói. Tévednek a festők, amikor az ördögöket visszataszító szörnyetegek képében ábrázolják. Szépséges uraságok

alakjában kellene festeni őket, vagy pedig pompásan kiöltözött, kibodorított fürtű, arany, ezüst és drágakövek fényében csillogó dármák és kisasszonyok alakjában.

A prédikátorok és piktorok ördögei csak a képzeletben léteznek, csupán gyermekekben és tökfilkókban kelthetnek rémületet, valóságos bajnak nem lehetnek okozói. Eme hölgyek és urak azonban teljesen valóságosak, miként valóságos az általuk okozott baj is.”

A fél-állati sorban sínylődő emberek és a félisteni fényben tündöklő úri ördögök társadalmát talán egy közeli forradalomban (vagy hogy Meslier leírásának jobban megfelelő fordulatot használjunk: *parasztfelkelésben*) diadalmaskodó új (vagy inkább igazán régi) rend váltaná fel; ahol

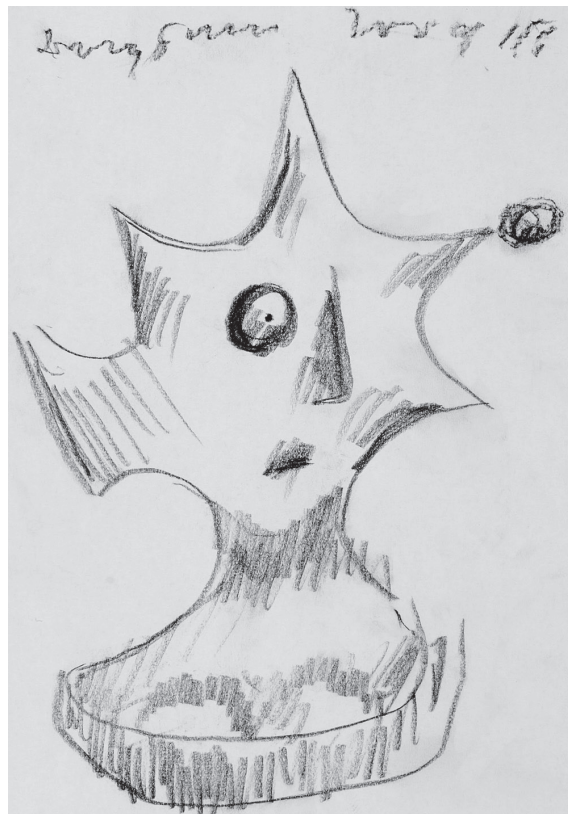
mivel mindenki dolgozik, mindenki „szükséglete szerint” fogyaszthat is a megtermelt javakból. A termelés elsődlegesen – talán pontosabb, ha azt mondjuk: kizárólagosan – mezőgazdasági jellegű; a közös földek perifériáján, inkább csak a mezőgazdasági munkát és munkásokat kiszolgáló szinten működik a meghatározatlan státuszú kézműipar. A munka és az elosztás megszervezése „természet adta” módon magától adódik, ám a politikai-hatalmi viszonyok szilárd hierarchiáját ez nem teszi fölöslegessé. A tulajdonviszonyokat a „közös birtoklás egyházközösségekben máig megmaradt maradványai”-nak és a különböző eretnek-szekták kommunisztikus közösségeinek mintájára szabja meg. Az egyenlő élvezetek nem jelentenek feltétlenül szigorú egyformaságot: a XVIII. századi szocialista elképzelések zordon aszkézise mellett üdítő színt, hogy jó istentagadó papunk (akinek különben 17 éves házvezetónője miatt is volt némi *affaire*-je feletteseivel) legalább a szerelemben meghagyja a

változatosság ízét. A lelket a vallás – s nemcsak a pozitív vallások; Meslier „természetes vallást” sem prédikál katolikus prédikációkkal eltöltött élete végén – rabságából felszabadító „Testamentum” testünk felszabadítását is megengedi. Mivel az egész társadalom – melyet *Volgin* joggal nevez „egyház-közösségek kommunájának” – a testvéri szeretet egyedüli erkölcsi parancsának uralma alatt egyetlen családot alkot, a monogám családra – a magántulajdon újjászületésének fészkeére nincs szükség.

A mintegy „more mathematico”, a racionalista deduktivizmus teljes kelléktárával bizonyított utópiák sorából kiemelkedik Morelly „*Természeti Törvénykönyve*”. Míg Meslier *Testamentumá*-ban a karteziánus filozófia racionalista elveinek materialista átértékelése inkább csak kísérője a kommunisztikus eszméknek, Morellynél a természeti törvényekből történő logikai levezetések láncolata zárt rendszert alkot, amelyből a „természet szándékainak megfelelő” társadalom életének legkisebb mozzanata is meghatározható, dedukálható.

Épp a deduktív racionalizmusnak e menetrendje teszi lehetővé Morelly számára, hogy szakítson a megelőző utópiák (így saját *Basiliade*-ja) útleírás-fikciójával. A *Természeti törvénykönyv* nem leírja egy valaha vagy valahol létező társadalom ideális berendezkedését, hanem előírja a természeti törvényeknek és az emberi természetnek egyedül megfelelő társadalmi ideál institualizálását. Ezt a racionális rendet kelt megvalósítani, ha vissza akarjuk állítani az önmagával, természeti környezetével és természetes hajlamaival meghasonlott emberi lét harmóniáját.

A természetes önszeretet ártatlan elvéből csupán a történelmi társadalmak hatására lesz kárteknő önzés, természeti vagy természetelv berendezett társadalmi környezetben a jóakarát, a segíteni-akarás a domináns erkölcsi elv: ezek a morálfilozófiai premisszák egyaránt kiindulásul szolgáltak a XVIII. században a burzsoá-liberális államelméletek számára csak úgy, mint Rousseau plebejus demokráciájának. Az, hogy az emberi természet nem azonos azzal az empirikus emberrel, akit a történelmi társadalmak torz intézményei a saját képükre formáltak, szintén a század alapaxiómájának tekinthető. Hogyan került ki az ember a Természet törvényeinek áldásos fennhatósága alól, s miképp jutott a történelmi törvények igájába? Ha van XVIII. századi gondolkodó, akire a XIX. század közkeletű vádja a felvilágosodás ahisztórikus voltáról száz százalékig áll, akkor minden bizonynyal Morelly az: az egész világtörténelem a véletlen műve, s oly nyilvánvalóan értelem- és természetellenes deviáció, hogy még haszonélvezőinek a világi és egyházi hatalmasságoknak a meggyőzése sem reménytelen a *Természeti törvénykönyv* ésszerű rendjének elfogadása érdekében. Épp ezért az

átmenet kérdése, a föld felosztásával kezdődő véletlenszerű világtörténelem torz törvényeinek felváltása a „valódi, mindeddig félreismert természeti törvények” uralmával teljesen homályban marad. Pedig a *Természet törvénykönyvé*-nek megfelelő társadalmi berendezkedés nem egyszerűen a kezdeti kollektív életforma visszaállítása: az őskommunizmust a tudatosság hiánya nagyon támadhatóvá tette a világtörténelmi véletlenekkel szemben. Az Ész Államának harmóniájához minden bizonnyal méltatlan az olyan parasztforradalom vad nyitánya, amilyen Meslier *Testamentumá*-ból hallható ki: az *erőszak*, mely a tulajdonosi társadalmakban mindig a prímet játszotta, a tulajdon felszámolásának Morelly-i programjában nem kap külön szólamot. Legalábbis a *forradalmi* erőszak hangnemében nem: a már megalapozott racionális rend megőrzésének minden tételében domináns a *kényszerítés* vezérmotívuma.

Az agyonszabályozott élet (a különböző szakmai korporációk tagjai meghatározott színű ruhát viselnek, a házasságkötés éve – 15–16 év – éppúgy általánosan kötelezően meghatározott, mint annak napja: 30 év alatt a szabadidő eltöltése éppúgy kollektíve előírt program, mint a munkanapé); a szigorúan tekintélyelvű törvények, melyek örök jelző epitetonja a *szentség* és a *változtathatatlanság*: a nyomasztóan patriarchális viszonyok merevsége (atyjuk életében még a nő, családos gyermekeknek sincsenek polgári jogaik) minden véres parasztlázadásnál vagy forradalmi terrornál kíméletlenebb erőszakhatalmat sejtetnek. A közös raktárak elosztási rendszere, az egyéni csere legteljesebb fel-

számolásával a szükségletek egyéni variációját is megsemmisíteni látszik: ha éhes maradtam a kiosztott kenyér elfogyasztása után, van jogom még egy darabot kérni a közraktárból, ha már mindenki más megkapta a maga fejadagját, de főbenjáró bűn a nekem jutott búzakenyeret privátim elcserélni rozskenyérre valakivel, aki jobban szereti a fehér kenyeret, míg én meg a barnát.

Szóke házastársamat sem cserélhetem kedvemre barnára: 15 éves korban kötelezően kötött házasságom majdnem olyan felbonthatatlan, mintha az égben kötetett volna. A házasságtörés büntetése egy évi *börtön* (kicsi de kényelmes magánzárkák rendszere, melyben a büntetés a *teljes tétlenség*): az elvált asszonytól mindenképp elveszik a gyermekeit, ahhoz, akivel a házasságtörés szörnyű bűnét elkövette, semmiképp sem mehet hozzá. A gyermekek ötéves korig élnek családi körben – de a vérségi kötelékek életfogytiglan érvényesek maradnak: 5–10 éves korukig az erkölcs elveit tanulják meg, némi testmozgással egybekötve, 10–15 éves korukig szakmunkás-kollégiumba kerülnek – a nevelők által megállapított készségek irányító elve alapján; a kitanult szakmában kell dolgozni 15 és 20 év között. Utána *kötelező mezőgazdasági* munkaszolgálat következik: Morrelly (Morushoz hasonlóan) feltételezi, hogy senki sem maradna a mezőgazdaságban, ha szabad választás döntené el a munkamegosztás rendjét. Aki a 25 év betöltése után visszamegy eredeti szakmájában, ott munkavezető lesz, aki más szakmát választ, csak 30 éves korára szabadul fel. Szellemi munkát gyakorlatilag csak a 40 évnél idősebbek választhatnak szabadon. Technikailag a munkahelyek egy közepes *manufaktúra* berendezéséhez hasonlatosak. Bár Morellv filozófiailag feltételezi a természettudományok és a mechanikai mesterségek „állandó tökéletesedését”, ennek sem a munka technikai feltételeinek leírásában, sem a különben is vasszigorral korlátozott, a „fényűzésellenes törvények” által *minőségükben* mindenképp örök változatlanságra ítélt fogyasztási javak bőségében nem sok nyomát látjuk. Ha lehet, még szigorúbb korlátozás alá esik a szellemi javak termelése és fogyasztása.

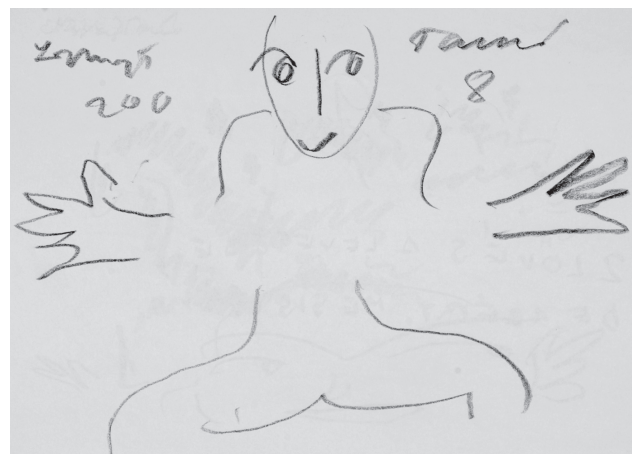
„Minden erkölcsi maxima, fogalom, minden morális reflexió az *alapvető és szent* törvényekből vezetettik le, s minden levezetés a társadalom érdekének megfelelően történik.” A technikai és a természettudományos fejlődést Morellv védelmébe veszi a „tudományok és művészetek fejlődéséről írt Értekezés szofista szerzőjével”, azaz Rousseau-val szemben: „teljes szabadságot hagyunk az emberi szellem számára az elméleti és kísérleti természettudományok terén, melyek a természet titkait kutatják, avagy a társadalom számára hasznos mesterségek fejlesztésén fáradoznak”. Az Istenről és az emberről, a lélekről és a társadalomról szóló

kutatások azonban – túl az alaptörvényekben lefektetett kódex elvein – inkább károsak, hiszen a társadalmi rend, az emberi élet úgyis *változatlan*, miután a *Természeti törvénykönyv* egyszer s mindenkorra szabályozta azt, az erkölcs elvei pedig *per definitionem* változtathatatlanok. „Lesz egyfajta közös kódex, mely minden tudományt magába foglal, s amelyhez a morál és a metafizika terén semmit sem szabad hozzátenni a törvény előírta határon túl: csupán fizikai felfedezések hozzátétele van megengedve, valamint metamatikai és mechanikai elméletek, ha az ész és a tapasztalat megerősítette azokat.”

Az anyagiésszellemiszínvonal befagyasztásának „természeti törvénykönyve” nyilvánvalóan a politikában is a *stabilitást* tekinti a legfőbb jónak. A vének és a családapák tanácsa mindenképp az ötven éven felüliek szenátusának politikai hatalmát teszi örökkévalóvá: ennek a *patriarchális* szervezetnek állami szinten lehet *arisztokratikus* és *monarchikus* formája. „Ha még további pontosság, egyértelműség és szabályozottság elérése érdekében a politikai testület minden intézkedése egyetlen ember fennhatósága alá kerül, az állam *monarchia* lesz, mely azonban soha sem fajulhat el, ha a magántulajdont nem vezetik be.”

Mably a fiziokraták „természetes rendjének”, a *laissez faire* liberalizmusának élesesű kritikusa is monarchista politikai íróként kezdte pályafutását:

Franciaország történetében a „barbár szabadsággal” szemben, a feudális anarchia ellenében a monarchia képviseli „az igazságosság principiumát” (*Observations sur l'histoire de France*, 1765). A fiziokratákkal, a gazdasági liberalizmust hirdető „Természetes renddel” nem a felvilágosult deszota egyeduralmának a feltételezése állította szembe, hanem a gazdasági expanzió erkölcsileg káros következményei: „A jó törvényhozó mindenekelőtt moralista”. A „közgazdász filozófusok” a gazdasági növekedés apostolai, azonban a külső javakban való gazdagodás belső, erkölcsi emberi elszegényedésünkhöz vezet. A *De la Législation* nyitófejezetében az angol ipari fejlődés és az önellátásra törekvő

svéd politika szószólója vitatkozik. Az angol gazdasági expanzió képviselője Svédország „moralista” törvényhozóinak kritikájával kezdi a vitát: „Íme, fényűzésellenes törvényeitek következménye: gazdasági csőd mindenütt, iparotok csaknem teljes megfojtása. Megjósolhatom, ha nem változtatnak e törvényeken, ha nem alkalmaztok platonikus elveitekkel ellentétes politikát, mindörökké megfosztjátok magatokat a minden nemzet számára szükséges manufaktúráktól.” Milyen a spártai elveket valló Svédországgal szemben az ipar és kereskedelem révén európai nagyhatalommá vált Anglia gazdaságpolitikája? „Szüntelen új szükségleteket termelünk a magunk számára, minden mesterséget fejleszteni akarunk, s megsokszorozzuk termékeinket... manufaktúráinkat az egész világ ismeri, s elértük, hogy termékeinket minden nemzet kívánja és szükségesnek tartsa.” Az „élvezetek végtelen megsokszorozásának” vonzó voltát az erényes svéd sem tagadja. Elismeri, hogy a mesterségek, az ipar „új, nagyobb világot teremtettek”, mint az isteni teremtés. „Azonban ha e mérhetetlen gazdagság szörnyű következményeit veszem figyelembe, azt, hogy az új szükségletek szükségképpen új bűnök-höz vezetnek, hogy az ember ezek ki szolgáltatottja lesz, arra a következtetésre jutok, hogy jobb megelégedni azon gyönyörökkel, melyeket a természet keze nyújt”. A nemzeteknek, csakúgy mint az egyes embereknek, ama bölcs filozófus példáját kell követniük, „aki belépve egy dúsgazdag kéjenc nagyúr palotájába, felkiáltott: mennyi minden, amire nincsen szükségem! Nem volt vajon bölcsünk közelebb a boldogsághoz, mint mindezen fölösleges és fényűző javak birtokosa?”

Mably, a közgazdászok kritikusa tudta, hogy „a gazdaságot gazdaságra halmozó” erkölcsileg-emberileg elfogadhatatlan fejlődés ellenében a stagnáció, sőt ahol szükséges, a visszafejlesztés politikáját hirdeti. Hogy az ilyen törvények katasztrófális hatással lesznek a gazdasági életre? „Ki mondta neked, hogy törvényhozód inkább közgazdász legyen, mint moralista?” Isten és a természet „szándékai” az egyenlőséget írták elő az emberek számára (1. könyv 2. fejezet), s mivel egyenlően elosztani csak a létszükségleti cikkeket lehet, a „luxusfogyasztást” szolgáló javakat ki kell űzni az emberi társadalomból, s ha lehetséges, még emléküket is ki kell törölni az emberi emlékezetből. „A természet csupán korlátozott mennyiségben bocsátotta rendelkezésünkre a gazdasági javakat, miért akarnók hát, hogy szükségleteink korlátlanok legyenek?” A szükségletek szabályozása szigorú életforma-regulációt tételez fel: a magánélet moráljának ellenőrzése elválaszthatatlan a fényűzésellenes törvényeken alapuló közéleti erénytől. „Csupán családi erényeinek gyakorlása készítheti fel a népet a közéleti erények gyakorlására. Aki nem jó sem atyának, sem férj-

nek, aki nem jó szomszéd, nem jó barát, az sohasem lesz jó állampolgár” – tanítja Phókion a szofisták téveszméitől megmentett ifjú tanítványának.

Azonban a liberális angol lordot nem oly egyszerű meggyőzni a szigorúan szabályozott magán- és közélet egyenlőséget biztosító társadalmának előnyéről:

„Nyilvánvaló, hogy az egyenlőség társadalma is szükségszerűen feltételezi az alárendeltséget, amely összeegyeztethetetlen azon egyenlőséggel, amelyet Ön kíván megvalósítani a polgárok között. Meg kell alapozni egy elnyomó hatalmat, mely olyan erős, hogy senki sem állhat ellent neki, azért, hogy megelőzzük az egyenlőség elvesztését, de hogyan alapozzuk meg eme hatalmat magának az egyenlőségnek a lerombolása nélkül?” A svéd Mably válasza Morellyéval rokon: a *Libertét* fel kell áldozni az *Égalité* oltárán: „Ne higgye, uram, hogy függetlenségünket éppúgy meg kell őriznünk ahhoz, hogy boldogok legyünk, mint az egyenlőséget... Figyeljük meg, hogy a függetlenség, mely abban áll, hogy viselkedésünkről senkinek se kelljen számot adnunk, csupán saját értelmünknek és lelkiismeretünknek, nem maradhat fent a társadalmi állapotban, ahol az ember polgár lett, s a törvényeknek, a törvényszékeknek és a közhatalom képviselőinek alárendeltje”. A kormányzók és kormányzottak egyenlősége abban áll, hogy mindketten az egyenlőség törvényeinek engedelmeskednek. Az engedelmesség etikájának megszilárdításához nem elégséges a magisztrátus mégoly nagy hatalma sem: túlvilági támaszra szorul az evilági javakról a köz érdekében lemondó polgár egyenlőség-tisztelete. „Ha az igazság mindig hasznos – feleli filozófusunk az angol utilitarianizmus alapján a vallási szkepszist védelmező lordnak –, akkor az ateizmus nem lehet igaz, mivel kártékonyabb az emberek körében, mint a háborúk, az éhínségek és a pestis együttvéve.”

Ludassy Mária

(Az eredeti, jegyzetekkel ellátott írás a Világosság 1975/8–9. számában jelent meg. Folytatását karácsonyi számunkban közöljük.)

BORNEMISZA PÉTER

Isten városáról, a mennyországról való ének

– részlet –

Isten angyala egy nagy szép dolgot szent Jánosnak monda,
Az mennyországnak dicsőségéről akara szólnia,
Im megbeszéllem, hallgass csak reá mi dolog az volna.

János ezt látá, mintha az Isten új eget és földet
Teremtett volna, és elbontaná amaz régi földet,
És nagy szép síkon kiterjesztené annak ékességét.

Az szép sík mezőn az Úristennek városát meglátá,
Új Jeruzsálem szép lakóhelye az Istennek vala,
Kétszáz mérföldre széle és hossza kiterjedve vala.

Az város falja, hallgass jól reá, imilyen szép vala,
Az fundamentom drága kövekből szép tarkáson vala,
De az dereka mind környös-környül csak egy szint tart vala.

Kívül a város nagyon tündöklök szép színyű kövekkel,
Zöld színyű kővel, szederjes kővel, sárga fehér kővel,
Piros testszínnel, hamu kékszínnel, aranyszínyű kővel;

Egyik köv Jáspis, az másik Saphir és Calcedonius,
Smaragd, Sardonyx és a Sardius és az Chrysolitus,
Megint Berillus, az Topasius, és az Chrysoprasus.

Szintén legalól az fundamentom nagy csudaképpen áll,
Mert drága kőből tizenkét oszlop mind külömb színbe áll,
Mindenik oszlop húsz-húsz mérföldön úgy aránzom, hogy áll.

Szép szint tart Jáspis, az setétes zöld az legelső oszlop,
Mellette Saphir, szép világos kő az második oszlop,
Calcedonius, szép setét sárga az harmadik oszlop.

Vala ez mellett szép tündöklő zöld az negyedik oszlop,
Sardonyx, piros testszínnel elegy az ötödik oszlop,
Oztán Sardius, melly hamuszínyű, de ez is szép oszlop.

Lám olly szép szint tart az Chrysolitus, mert aranynyal fénlök,
Ott az Berillus pázsitszínyű zöld, igen messze fénlök,
Az Topasius mint az szép kristál, olly igen fejrlik.

Onnat tündöklök a Chrysoprasus zöldellő aranynyal.
A Hyacintus szedeljes oszlop, igen nagy szépen áll,
Az Ametystus tiszta veres kő, szintén legutol áll.

Kétszáz mélföldön széle városnak, kétszázon az hossza,
De a drága kők húsz-húsz mélföldön valának változva,
Az fundamentom mind környös-környül szépen megtarkálva.

Az derék kőfal tiszta zöld jáspis, csuda melly igen szép,
Isten ő maga ezt így alkotta, azért ily igen szép.
De kapuját is, az piaczat is lássuk melly igen szép.

(1567)

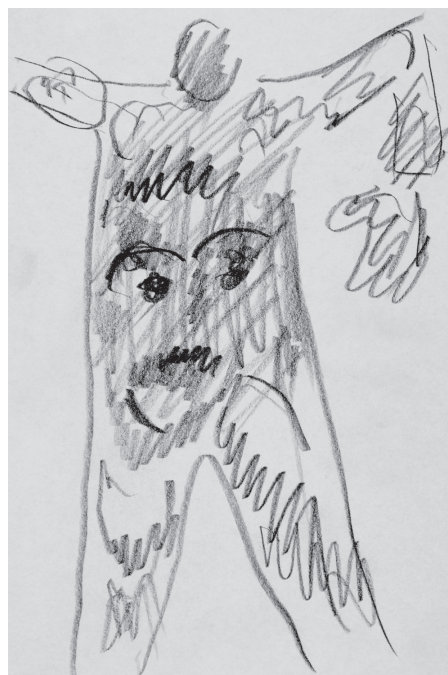
A szocializmus – rendszer/mozgalom/utópia?

A XXI. század első évtizede nem a reményteli, a „pozitív” utópiák, hanem inkább a negatív jövőképek, az *ellenutópiák*, az összeomlás-forgatókönyvek évadja: a pénzügyi-gazdasági krízisé, az ennek dimenzióit messze túllépő környezeti vagy nukleáris katasztrófáké, a virtuális világok totalitarizmusáé, a terrorizmus eszkalációjáé vagy „csupán” a globális és lokális barbarizálódásé, az emberi humánus önfelszámolásának – irodalmi és filmes sci-fikben is bőségesen „megálmodott” – rémuralmáé. Amikor nagy bizonytalanság fenyeget és traumák ráznak meg egy kisebb vagy nagyobb közösséget, járványszerűen kapnak lábra az efféle fekete utópiák, s velük együtt: az apokalipszis-sürgetések, a „nekünk Mohács kell”-hisztériák, a vérvadás összeesküvés-elméletek, avagy a „terápiás célzatú” irracionális üdvtanok és azok gyökérekéréséeként a historizáló „nemzeti” fundamentalista őstörténet-mítoszok, az okkultizmus divathullámai és szubkultúrái, a sarlatán kollektív öngyógyítások. A kockázat beláthatatlan: az emberiség és a magyarság számos esetben élte meg az *önmagukat beteljesítő negatív prófécia*k pusztító hatását, hadd emlékeztessenek Bibó István ezzel kapcsolatos elemzéseire és megsejtéseire.

A különböző utópia-fogalmakat persze ajánlatos lenne pontosan értelmezni, definiálni – de erre itt nem vállalkozhatok. Mindazonáltal az értelmes, „a meglett ember”, az olvasó állampolgár – a professzionális tudományosságon kívül állva is – bizonyosan meg tudja különböztetni az *utópia* különböző szövegekörnyezetben történő alkalmazásait, a velük együtt járó eltérő jelentésárnyalatokat és felhangokat. Van, amikor az eleve megvalósíthatatlant értjük utópián; de van, amikor a jelenben még nem konkretizálható, de reményteli távlatot azért már ígérő jövőképet sejtet. Van, amikor a bornírt beteljesültség gúnyjal illetett, megfagyott világa az utópia; van, amikor – miként Ernst Blochnál – a kétfelét is elágazó „remény elve”. A magyar származású Karl Mannheimnél egyenesen az új, emberibb társadalomért való küzdelem értékrendje. Valamiféle vonzó-riasztó állapot? Vagy a dinamikus „kell” birodalma? Az ölbe-tett-kezű vagy a rezignált csodavárás magatartása? Netalán az ideális állam? Vagy mégis inkább az örök emberi küzdelem morálja? Engels – a XIX. századi Marx formátumos társa, maga is jelentős gondolkodó – éppen a szocializmusról elmélkedvén *állította szembe élesen az utópiát a tudománnyal*; ez a tétel azután a XX. századi államszocializmusok hivatalos doktrínájában nap mint nap szajkózott legitimációs ideológiává, sőt propagandává is silányult.

A korainak és diktatórikusnak bizonyult múlt századi szocialista rendszerek bukását, a világgazdasági válságtól, a populizmustól, a nemzetet kettéhasító jobboldaltól, a terjedő verbális és tetteges erőszaktól, a jogállamiság megrendülésétől, a reformok megfeneklésétől, s mindezekkel összefüggésben a baloldali kormányzat és pártmozgalom tévedéseitől, gyengeségeitől, drámai tévesztésétől is fölzaklatott Magyarországon mintha teljesen összeomlott – a magyar hitelképességnél is jobban leértékelődött – volna a józan

És nálunk? A világgazdasági válságtól, a kieleződő társadalmi egyenlőtlenségektől, a populizmustól, a nemzetet kettéhasító jobboldaltól, a terjedő verbális és tetteges erőszaktól, a jogállamiság megrendülésétől, a reformok megfeneklésétől, s mindezekkel összefüggésben a baloldali kormányzat és pártmozgalom tévedéseitől, gyengeségeitől, drámai tévesztésétől is fölzaklatott Magyarországon mintha teljesen összeomlott – a magyar hitelképességnél is jobban leértékelődött – volna a józan

eszmei, világnézeti piac. 2009 tavaszán–nyarán a *hazai utópia-kínálatok* között vannak, amelyek veszélyesen mérgező, hiszen magabiztosan, harsányan, agresszív, szélsőségesen jobboldali-kirekesztő megoldásokat kínálnak – nemzetközi analógiákkal és hátszéllel megtámogatva. Ne intézzük el őket s „nyugtassuk meg a magunk kicsiny lelkét” azzal, hogy szorongunk, egymást ijesztgetjük s megadóan feltesszük a kezünket: inkább elemezzük józanul az ide vezető okokat. Ugyanakkor halljuk-lássuk meg a progresszívek hangját; kísérik figyelemmel, segítsük jövőképeik és önszerveződési törekvéseik tolófájasait, kihordását, amelyek a *baloldal jelenéről és jövőjéről folytatott* (olykor önmarcangoló, sőt negatív kísérőjelenségekkel, demagógiával, bűnbakképzéssel is tarkított, de távlataiban felelős-tépelődő) belső és nyilvános eszmecserékben is testet öltenek.

A szocializmus „mint olyan” – a baloldal világnézeti, politikai megrendültsége, globális és helyi válságai, defenzívája, tekintély- és táborvesztése, az ellene folytatott agresszív propagandaháború ellenére – azért mégiscsak él. Hogy mit értünk rajta? Nem csak vagy elsősorban nem egy lezárult politikai formációt. Egyrészt évszázadok alatt kikristályosodó-átrendeződő humanista-emancipációs értékek rendszerét, másrészt önkritikusan feldolgozott egyetemes és nemzeti történelmi tapasztalatokat, harmadrészt sokszínű, eleven kulturális tradíciók kontinuitását. A szocializmust – joggal vagy jogtalanul – pártok is viselik önelnevezésükben. Több helyütt élő mozgalomnak számít vagy (újra) azzá kell válnia – miként erre legutóbb Kertész Ákos szenvedélyes kiáltványa figyelmeztet (Népszava 2009. május 12.); olykor összefonódik progresszív és radikális teológiákkal is. A gazdasági világválság következményei újabban Nyugat-Európában is százezreket képesek mozgósítani antikapitalista tömegtüntetésekre, némely jószok vagy rajongók pedig már egyenesen a tőkés rendszer végéről, az utolsó ítéletről, a megváltás eljövételéről vizionálnak, amelyben persze van nagy adag s veszélyesség válható önbecsapás is.

Hogy milyen világtörténelmi stádiumban is élünk, azt persze nehéz „benn tartózkodva” meghatározni; erre majd csak a jövő lesz képes – már ha egyáltalán lesz történelmi jövő. Mindenesetre a mégoly radikális, de humanista baloldali ideológiák nem merészkednek (s ne is merészkedjenek!) odáig, hogy a kapitalizmus vélt vagy tényleges bukásáért a teljes emberi civilizáció vagy akár csak Európa összeomlását se tartsák túl magas árnak. Ezért sem mindegy: honnan, milyen távlat felől fogalmazódik meg az ún. *kapitalizmuskritika*. Mert a szocializmus ontológiaiailag – finomabb és erőteljesebb modelljeiben egyaránt – kapitalizmuskritika és emancipációs alternatívanyújtás a javából, még ha nem is naptárilag lebontott scenárió. Ám versenyben, sőt *éles küzdelemben áll más kapitalizmuskritikákkal*, tehát nem árt ébernek lennie, nehogy újabb öncsalások áldozatai legyünk.

Erős hangon szól, a baloldalt megszegyenítően leköröző dinamikával, társadalmi beágyazottsággal, már-már győzelemittasan aktív mozgalomként szerveződik napjainkban egy „nemzeti” jelszavakat forgató, sérelmi demagógiájú, kirekesztő felfogású, populista jellegű romantikus antikapitalizmus, amely a „rendteremtő nemzeti állam és értékrend” ígérését zengi. A legveszélyesebb talán az benne, hogy a szabadságjogokat és a demokratikus modellt is maga alá rendelő tekintélyelvű hatalom majd úgy, olyan erőszakkal akarná eldönteni, hogy „mi és ki a nemzeti”, ahogy évtizedekkel ezelőtt a kommunista pártállam szelektálta ki: „mi és ki a szocialista”. Egy másik kapitalizmuskritikai forgatókönyv a tőkés pénzügyi-gazdasági mechanizmus – a lényegét megőrző – ésszerűsítését, neoliberális technikai önkorrekcióját ígéri, ez esetben tehát nagyon is prokapitalizmusról van szó, még ha az eddiginél domesztikáltabb változatról is. Aligha kínálna ez megoldást a világ iszonytató konfliktusaira, pl. az afrikai szegénységre vagy akár csak az euroatlanti régió súlyos bajaira. Azután ne feledkezzünk meg – harmadik kapitalizmuskritikai modellként – a konzervatív, esetenként fundamentalista eszmeiségű nosztalgia-szocializmusról sem, amely irreális és történetietlen világmagyarázat és jövőkép jegyében, de tényleges szociális vívmányokra, hiteles emberi és társadalmi emlékekre is épít, s valóban súlyos egyenlőtlenségekre keres gyógyírt. Csakhogy rossz helyen és rossz forgatókönyv jegyében teszi: szinte kívül rekeszti önmagát a globalizált információs társadalom, a feltartóztathatatlan mobilkommunikációs kultúraváltás világán, amelyet aligha lehet elintézni (s benne új kiutat keresni) azzal, hogy elítéljük „a nemzetközi tőke posztmodern imperializmusát”.

Mindezekhez képest a magam „ateista vallásosságával” egy *negyedik típusú kapitalizmuskritika* felé hajlok. Egy demokratikus, modern, gazdasá-

gilag hatékony szocializmus felé mozduló evolúció – akár traumáktól is edzett – utópiájában hiszek. Egy olyan globalizációs projektben, ami lehet, hogy csak a távoli jövőben realizálható; ami nem valamiféle, a mából mechanikusan levezethető-megkonstruálható ideologikus és teleologikus formáció. Ám amely a lényege szerint mégis csak a szolidaritás, az esélyegyenlőség, a szabadság és a korszerű nemzeti identitások modern, *informatizált és mediatizált, mégis kulturált, humánus társadalma* felé mutat. Persze nem passzívan *várnunk* kell rá, hanem – kinek-kinek saját intellektuális vagy/és mozgalmi eszközeivel – érte *küzdeni* is méltó feladat, sőt hivatás. Ami pedig az erre rendeltetett vagy erre vállalkozó baloldali politikai pártokat illeti, hadd emlékeztessenek Marx formulájára a német forradalmár költőbarátjának, Freiligrathnek 1860-ban írott vitatkozó leveléből: párton ő „a nagy, történelmi jelentésében vett pártot” érti.

Tudom, hogy ezt a *négy kapitalizmuskritikai modellt* túl didaktikusan vázoltam föl; az élet ennél sokkal bonyolultabb, más vonatkozásban viszont – utólag – látványosan egyszerűbb. A történelemben azonban vannak olyan periódusok, amikor egy-egy értékrendnek – a tiszteletre méltó, olykor hősies napi küzdelmeken, vereségeken és sikereken túl (de nem helyettük) – viszonylag koherens utópiaként is újra és újra meg kell határozni és föl kell mutatni önmagát. Irodalomtörténész lévén hadd idézzem föl a *Szép Szó* 1936. áprilisi számából József Attilának a Barta Istvánnal, konzervatív világnézetű barátjával folytatott vitáját (*Szerkesztői üzenet*). Írásából nemcsak a vallások és az „emberi lényeg”, a „bűn” és a „rossz” értelmezése, a rendi államiság és a diktatúrák kritikája, s nem csupán a „játék” és a „szép szó” harcisan antifasiszta, militánsan humanista interpretációja a maradandó gondolat hét évtized múltán is. Felettébb izgalmas a *nagy progresszív értékállítások* – a pusztá narratívákká a posztmodern felől sem lefokozható valóságos eszmények és vívmányok – történelmi ívére hivatkozó *pozitív jövőkép*, egyfajta *utópia* József Attila-i felmutatása is.

Persze a költőtől sem voltak idegenek a *negatív utópiák*, az apokalipszis-élmények; volt rá oka és jogcíme: ő valóban megjárta a poklok poklát. Egyik nagy, életösszegző versében, a 30-as évek derekának valóságos rémeit idézve, egy akkori negatív utópia felől „csak” így képes megélni a jövőt (az ő egykori írásmódja szerint idézve): „finomúl a kin” (*Ős patkány terjeszt kórt...*). De szerkesztői jegyzetében József Attila megfogalmazza az *igenlő utópiát* is: „A rendi állam bizonyára nem örök eszmények megvalósítása – hiszen nem sok köze van az emberi szabadság, egyenlőség, testvériség eszményeihez. Ön persze abban a hitben él, hogy ezek az eszmények az észet istenítő francia polgári forrada-

lom bálványai. Felhívom a figyelmét arra, hogy a szabadság, egyenlőség és testvériség fő eszményei a kereszténységnek. Isten előtt mindenki szabad, egyenlő és testvér. A polgári forradalom csak földközébe hozta ezeket az eszményeket, amikor elvé tette, hogy az állam törvényei előtt is szabad, egyenlő, testvér minden ember. Gondoljon arra, amit fentebb mondtam, hogy a vallás az emberi lényeg megvalósítása képzeletben. Én mint »hitetlen materialista« azon iparkodom, hogy ez a lényeg, ezek az eszmények, ha másként nem, hát fokról-fokra, de megvalósuljanak mindennapi életünkben is, hogy pl. a közigazgatás és a termelési mód irányító elvévé legyenek. S ha Ön isteni eredetűnek tekinti a magántulajdont, nevezetesen a termelési eszközök magántulajdonát, arra kell figyelmeztetnem, hogy a magántulajdon megszüntetése is isteni eredetre vall. Az egész emberi történelem valójában a magántulajdon megszüntetésének folyamata, – hiszen valamikor az apának magántulajdonai voltak gyermekei és gyermekeinek anyja egyaránt.”

Nem politikailag aktualizálható szöveg ez, „csupán” mementó. Tele tépelődéssel és akár vitatható tételekkel. Mégis: nem fakuló adalék az emancipációs eszmék és értékrendek, *a korai kereszténység, a humanizmus, a reformáció, a felvilágosodás, a szocializmus utópiáinak és valóságainak* történelmi kontinuitásához, folyamatos önkorrekcióihoz. Termékeny, korántsem valóságidegen utópia egy mai *hitetlenül is hívó baloldali* (alulírott szerző), de talán mások számára is.

Budapest, 2009. július 15.

Agárdi Péter

BORNEMISZA PÉTER

Isten városáról, a mennyországról való ének

– részlet –

Az Krisztus Jézus Istennek fia, Szent Jánosnál mondja:
Szép lakóházak, múlató helyek atyjának házába,
De mindenik ház mely ékes legyen, azt most meg nem mondja.

Kincsvel, szépséggel tudom bizonynyal hogy mindenik rakva,
Ezt is aránzom, hogy az paloták mind fényesek abba,
Drága kövekvel, gyöngyvel immáron szép fényesek azba.

Piaczán vala – szent János mondja – Isten önnön maga,
Együtt ő véle az ő szent fia, Istennek báránya,
És az szent lélek, az mi lelkünknek édes nyúgodalma.

Rendet előtttek az szent angyalok nagy szépen állanak,
Sok szent emberek fényes ruhában koronázva vadnak,
Az Úristennek dicsőségében ékességgel vadnak.

Egy drága székben, város piaczán Isten mikor ülne,
Csuda fényes víz Isten székiből nagy szépen kijöve,
A ki azt issza, soha meg nem hal, de él mind örökké.

Oda vár minket, hogy megosztoznék igazán mi velünk,
Önnön magához hasonlatossá akar tenni bennünk,
Minden javába tisztán igazán, megosztozik velünk.

Rodhadt testünket ő feltámasztja, oly fényessé teszi,
Amelly fényeső, istenségében örökkössé teszi,
Minden szépséggel, nagy édességgel ezt felékesíti.

A Krisztus mondja, még a napnál is fényesbökké leszünk,
Mint az Istennek szép szent angyali, igaz ollyak leszünk,
Ott színről színre Istent meglátjuk csak ő véle leszünk.

Bíztat az szent Pál, oly nagy örömünk, édes dicsőségünk
Lészen Istennel, kit meg nem mondhat soha az mi nyelvünk,
Itt ez világon mert semmi nincsen hasonlatosságunk.

Oh mely nagy dolgot Isten ő néki az mennyből mutata,
Ő maga mondja, hogy oly nagy dolgot akkor látott volna,
Kiről nem merne emberek előtt ingyen csak szólania.

Oh, Uram Jézus, nyisd meg nekünk is idején az ajtót,
Kit drágakóból, gyöngyből, aranyból ékesítettél ott,
Adj innunk nekünk az élő vízből, add meg az szép várost.

Noha itt téged az ördög miatt sokszor megbántottunk,
De többé immár nem bántunk téged, arra leszen gondunk,
Itt is szolgálunk és ezután is örökké tisztelünk.

Dicséret néked atya Úristen az te szent fiaddal,
A szent lélekkel, kinek malaszt ja minket megvigasztal,
Az szent városban örökké élünk, bíztat minket azzal.

Az ezer ötszáz és az hatvanhét esztendő hogy volna,
A Bornemisza Péter ezt írta Zólyomnak várába,
Megkoronázva az szép városba lakhassál, kívánja.

(1567)

Jellemünk buktatja meg a jó utópiákat

Volt egy szelíd őrült, aki egész életében zseb-lámpát hordott a zsebében. Végre egyszer bevallotta, hogy miért. Igaz, kicsit itattam is. – Ha jön a világvége, vaksötét lesz mindenütt, csak nekem lesz lámpám.

Mi (az apokalipszis félelmében) lámpa helyett fénycsóvának képzelt gondolatainkkal fürkésszük utópiákkal, álmódosásokkal a majdanit.

Legcsodálatosabb utópiánk, vigaszunk, találmányunk – mondta egyszer egy nagy német költő – az Isten. Sok előképe volt. Mindenféle bálvány, meg egész istencsaládok, földiekkal üzekedők, piások, bosszúállók, szerelmesek. El kellett azonban távolítani az istenképet sokkal messzebbre, utolérhetetlenre, olyanra, aki végtelen hatalmát nem pazarolja nektár és ambrózia fogyasztására, szeretőkre, nem kíván félig földi gyermekeket nemzeni, mint a görög és egyéb mitológiaiak hősei. A világ istene ő, mindenható, és mi, emberek, az ő gondolataiban nem lehetünk járatosak. Nem tudjuk, milyen nyelven gondolkodik és cselekszik; de ma már minden nemzet a saját nyelvén fohászkodik hozzá. Valamikor ki-ki azt hitte, csak szanszkrit, csak latin, csak ószláv nyelven fordulhat hozzá. Amint valahol meggyöngült a hit, fölerősödött a rettegés, bár a világvége rémképe Isten büntetéseképpen is megjelent szorongó képzeletünkben... Biztos azonban csak az, hogy mintha nem lett volna nekünk elég a világ minden özönvize, áradása, földrengése, pestisjárványa – versenyre keltünk a természettel, és már magunk is végveszélyekkel játszunk.

Az utópiák ezek ellensúlyozására is születnek.

Amíg azonban nincsen megbízhatóan realista képünk az Emberről, minden utópia kisiklik. A legmerészebb, mégis biztos kudarcra ítélt jövőálmom az, amely a Jó Emberre épít. Minden, valamiképp győzelemre jutott, alapjában szép és nemes eszme az emberi jellemnek bukott meg. És én sajnos hiszek az emberiség (szinte) javíthatatlanságában. A túléléshez évezredek át nem a jóságára, hanem az erejére, a ravaszságára, a fegyvereire, a kegyetlenségére volt szüksége – miért hinnénk azt, hogy a könyvtáron és fürdőszobán keresztül e századba érkező ember jobb lesz?

Utópiáink: jelen-kritikák és jellem-kritikák.

Mindössze annyit előlegezhetünk meg minden ideológiai, politikai, hatalmi stb. csoportosulásnak, hogy eredetileg jó szándék vezérelte.

Döbbenet olvasom Sólyom Gábornak, a Magyar Nemzeti Mozgalom hungarista csoportvezetőjének interjúját a 168 óra első októberi számában: olyan programot vázol, amelynek következtében, ameny-

nyben hatalomra kerülnek, húsz év alatt megtisztítják az országot a cigányoktól, zsidóktól, buziktól – mégpedig egy háromfokozatos büntetőeljárás utolsó tételének érvényesítésével: aki harmadszor is vét a „békés társadalmi együttélés” ellen, azt örökre száműzik, azaz halálra ítélik és kivézik. Azt nem részletezi, hogy mit tekint a békés együttélést sértő vétségnek, a normák megszegésének, a konklúzióból azonban, vagyis abból, hogy ennek szellemében húsz év alatt a fentebb felsoroltak eltűnnek örökre – ki lehet következtetni. A statisztikai tippelések szerint a három közvetlenül érintett csoporthoz (melyhez hasonló kilengésekért „akár magyarok is” sorolhatók – mondja Sólyom Gábor), több mint egymillió magyar anyanyelvű ember, Isten teremtménye tartozik.

Hát ez is utópia.

Vagyis nem minden jövőkép jóságos utópia. Mindig voltak könyörtelen utópiák is. Most a világhálón érdekes statisztikák riogatnak azzal – s úgy tűnik, nem alaptalanul –, hogy például Európa lakossága milyen hamar apad, és a Föld iszlám népessége milyen gyorsan növekszik. (Ezzel már Nostradamus is foglalkozott.) Az adatokat nem cáfolhatom meg, csak azzal vigasztalom magam, hogy aki például Spanyolországban megnézte a mór építőművészet csodáit, aki gyönyörködött Avicenna szellemében, aki látta emlékoszlopát a bokharai emír nyári palotája előtti kis térségen, az remélheti, hogy az iszlám szaporodás és terjeszkedés sem a pokol uralmát hozza ránk.

Vagyis reménykedni kell, még ha a pusztta remény nem azonos értékű is a végiggondolt-végigálmodott utópiával.

Csak annyit kell bevallanom, hogy nem hiszek az emberi jellem rövid távon (azaz néhány ezer év alatt) megvalósuló javításában-jobbulásában. Borúlátó vagyok. Félek. Félek a gondolataimtól is.

Tudom, nem szép tőlem, hogy riogatom olvasóimat. Kénytelen vagyok. Ha nem ijedünk meg a fenyegető veszélyektől sem, akkor még annyit sem teszünk ellenünk, mint tettünk eddig.

Bodor Pál (DIURNUS)

PIERRE ABÉLARD

Szombatesti himnusz

Fordította Babits Mihály

Óh milyek s mekkorák
azok a szombatok,
mikkel az ég örök
udvara zeng s ragyog!
Törteknek pihenés,
bátraknak jutalom.
Isten lesz minden, és
mindenben Ő honol.

Ott fogad igazi
szent Jeruzsálemünk,
ahol a Béke lesz
örökös örömünk;
ahol a tény előtt
nem fut az epedés,
s nem lesz a vágy külön,
mint a teljesedés.

Mily király, mily udvar,
micsoda palota,
mily béke, nyugalom,
boldogság vár oda:
mondják el majd azok,
akik már élvezik!
ha tudják mondani
úgy ahogy érzik!

Mi pedig lelkünket
emeljük azalatt
s vágyaink mind e szent
hon felé szálljanak,
hogy Jeruzsálembe
Babilonból vidám
szívvel térjünk meg a
számkivetés után.

Ott minden bús tehert
levetve boldogan
Sionnak énekét
daloljuk gondtalan,
s malasztodért örök
hálákat zeng Neked,
mi Urunk, Királyunk,
üdvözült nemzedet!

Mert ott a szombatot
új szombat váltja fel,
szombatolók örök
ünnepe nem fogy el,
s nem érik végüket
az ujjongó dalok,
amiket harsogunk
mink és az angyalok.

Utópia vagy perspektíva?

1952 június végén, a IV. B – a mi osztályunk – szóbeli érettségi vizsgájával szűnt meg a Budapesti Evangélikus Gimnázium, a Fasor működése. A diákságot illetően mi voltunk tehát az utolsó mohikánok. Közben már folyt a bontás, többek között a szertárok anyagának megmentése – a tanárok mozgásiránya alapján. Kemény Lajos nagy rutinnal elnökölt, könnyes szemű tanárok kérdezték, időnként, mintegy lazításként, udvarolgattak a szép szemű, magyar-olasz szakos tanárnőnek. Ő volt a miniszteri biztos.

Osztályfőnökünk, Lévius Ernő, félrevont, és azt mondta: „Ti vagytok az utolsó osztály. Elsősorban nektek kell őrizni a lángot. Nektok kell, ha változnak az idők, mindent megtenni azért, hogy újra legyen iskolánk.” Életem meghatározó feladata lett osztályfőnököm útravaló intelme. Úgy adódott, hogy tudtam tenni az ügyért, ennek történetét megírtam a *Credo* című periodika 2000/1–2. számában.

Tanévnyitó ünnepélyt harminchét év után, 1989. szeptember 2-án tartottak ismét a Fasorban. Gyapay Gábor, az iskolát újjászervező igazgató ragaszkodott hozzá, hogy az ünnepség programjában szerepeljen jelentésem: osztályfőnökömnek kellett jelentenem, hogy egykori megbízását teljesítettük. Gyapay Gábornak igaza volt. Az évnyitó legmeghatóbb, sőt közösségteremtő, felemelő mozzanata volt, amikor a közönség soraiban felállt Lévius Ernő, így hallgatta néhány mondatomat, melyet a kiváló tanárt és a sajátos próféciát megillető tapsvihár követett.

Aztán jöttek a szürke hétköznapok. És bár kezdetől fogva hangsúlyoztuk – egyházi vezetők, tanárok, pedagógus szakértők egyaránt –, hogy nincs kontinuitás, a szó teljes értelmében, hogy nem lehet ott folytatni, ahol harminchét éve abbahagytuk, mégis jellemző volt egyfajta, akár naivnak is minősíthető várakozás. Bizonyára az iskola iránt megnyilvánuló hatalmas érdeklődés, a többszörös túljelentkezés is motiválta, hogy szebbnek lássuk a helyzetet a valóságosnál. Ma is úgy gondolom, helyes döntés volt, és összhangban állt a protestáns iskolai hagyományokkal, hogy egyszerre akartunk két kihívásnak eleget tenni: színvonalas egyházi iskolát létrehozni, és beilleszkedni az állami-önkormányzati iskolarendszerbe. Ezt jelezte az is – nem is volt e téren vita –, hogy koedukált iskolát indítottunk, és nyilvánvalóvá tettük, ha lesz több iskolánk, azokban is hasonlóan járunk el.

Néhány évet és jelentős állami segítséget nyertünk azzal, hogy a Fasor, sajátos politikai alku eredményeként, még az ancien régime-ben indult újra. Utólag már tudjuk, hogy ez legkésőbb a kilencvenes évek első felében, a 91/32-es ingatlanrendezési törvény alapján bekövetkezhetett volna. Több nehézséggel, szerényebb szinten. De talán kevesebb konfliktussal.

Értelmetlen azon merengeni – a történelemben nincsen *ha* –, ami az egész társadalmat tekintetében is felmerülő kérdés: mi lett volna, ha a Fasor tíz évvel korábban vagy éppen tíz évvel később nyithatja meg ismét kapuit. Tíz évvel korábban még aktív volt a régi fasori és Deák téri tanárok jelentős része. Tíz évvel később pedig már teljesen új csapat kellett volna. A nyolcvanas évek végének történelmi pillanatában az igazgató Gyapay Gá-

bor is nyugdíjas volt már, ugyanakkor még hadra lehetett fogni több régi, hetven év körüli tanár. Az igazgató – úgy vélem, helyesen – ambicionálta az ő reaktiválásukat, ezáltal azonban a reálisnál lényegesen nagyobb tanártestület jött létre, és egyrészt az iskolán belül, másrészt az iskola és az egyház között számos feszültség keletkezett. Meg kellett és meg kell küzdeni egyfelől a missziói, másfelől az elit iskola zászlóvivőivel. Nem is említve a fel-felbukkanó politikai szélsőségeket, a tantestület két-neműségéből és a koedukációból származó morális konfliktusokat. Újra és újra el kellett fogadtatni, hogy a cél a minőségi iskola és autonóm emberek nevelése, akiket ugyanakkor az egyházi iskolának Istentől függő életvezetésre kell felkészíteni. Az iskola azonban nem missziói, hanem oktatási-nevelési intézmény.

A Fasor sokat emlegetett szellemisége az autonóm gondolkodást, a magammal szemben támasztott maximális igényességet és mások segítségét jelenti. A Fasor nem elit iskola, helye van benne a szerényebb képességűeknek is, ha magukévá teszik ezt a gondolkodást.

Utópia-e mint célkitűzés? Utópia-e ez a mában? Utópia-e azt feltételezni, hogy a mai társadalomban, a mai egyházban életképes – vagy egyáltalán: megvalósítható – ez a kínálat? Nem kellene-e, akár névváltoztatással is, fellépni az utópisztikus vágyálmok, a mítoszok ellen?

Bizonyára elfogult vagyok – de hát valamelyik oldalon valószínűleg mindenki elfogult –, amikor úgy vélem: van a Fasornak múltjához méltó jövője. Sajátos paradoxon – és éppen ez magyarázza az újjáalakulást követő hosszú vajúrást is –, hogy akkor lehet jövője az iskolának, ha a múlt értékeinek a tisztelete, az eszmei kontinuitás mellett képes a cezúrát is vállalni, és új útra lépni.

Ott dől el a kérdés, és akkor mondhatjuk, hogy nem utópia egy színvonalas fasori gimnázium, ha az iskola megtalálja azt az igazgatót, aki képes kialakítani és sikerre vinni azt új, korszerű, jövőbe mutató koncepciót, és képes ehhez a megfelelő tantestületet is megszervezni. Hogy van erre esély, jelzi a színvonalas iskola másik értékmérője és meghatározó tényezője: a jó képességű tanulók érdeklődése. Lehet, hogy ma ez elsősorban a Fasor múltjának szól, de feltétlenül érték és kötelezettség a jelenben is.

Ami azonban nem változott a múlthoz képest: keserű humorral regisztrálhatjuk, az iskolafenntartó egyház és a gimnázium viszonya most is feszültséggel teli. Úgy tűnik, ma leginkább az jelent utópiát, hogy egyház és iskola kapcsolata harmonikus lehet. Pedig éppen az lehetne az a kitörési pont, amely jó irányba lendítheti az új Fasort.

A lecke tehát adott.

Frenkl Róbert

Szent János látása

– részlet –

Halgassátok-meg, drága vóltáról szóllok Menyországnak,
Kiből meg-értsék minden Nemzetek kik Világon vadnak,
Mely szép, mely drága, s' a' kik el-vesztik, bánkodnia fognak.

Rendel Szent János, ekképpen írja az egyik könyvében,
Egy Angyal ugy-mond, el-fel-vün engem, egy nagy magas hegyre,
Mutata nékem ott egy Szent Várost, az Istennek lelke.

Városnak módgyát szépen meg-írja, mely Istentől vólna,
Nagy fényességhez, drága kövekhez hasonlatos vólna,
Mint-egy tündöklő Jaspis-kő vólna, igaz ollynak mondgya.

Sok ékességgel ezeket írja, nagy hosszúnak mondgya,
Tizen-két ezer futásni földön vólna hosszassága,
A' magasságát, és szélességét egyenlőnek mondgya.

Bizonyyal írja a' Szent Városnak tizen-két kö-falát,
De a' Városnak mind szép Jaspisból mondgya a' rakását,
Drágalátosnak, sárga aranynak mondgya alkotását.

Mondgya hogy vólna a' Szent Városnak tizen-két kapuja,
De minden kaput nagy drága köből ki-faragtak vólna,
Város piacza mint tiszta kristály, tiszta arany vólna.

Igen fényesnek, és világosnak ő a' Várost írja,
Ott a' Városban sem Nap, sem a' Hóld nem szükséges vólna,
Mert az Ur Isten benne lakozik, s' az világossága.

Viznek szépségét Szent János írja, hogy ott látta vólna,
A' szép folyó-viz, miként a' kristály ugyan fénlík vala,
Isten székiből, Város piaczán, nagy szépen foly vala.

Mikor Szent János ezeket látá, nagy szózatot halla,
Hogy az Ur Isten ő hiveivel immár együtt vólna,
A' szép Városban nagy Uraságra mind fejenként híjna.

Nem lészen, ugy-mond, immár ő-nékik semmi nyavalyájok,
Nem lesz fájdalemek, keserűségek, és nagy ohajtások,
Nem lesz hiveknek semmi sirások, semmi jajgatások.

(Kájoni János: Cationale catholicum című énekeskönyvéből, 1676)

Jövők jelene

Az európai kultúra egyik legnagyobb vesztesége, hogy a mozgóképet nem pár száz évvel korábban találták fel. Nem mintha olvasni nem lenne lenyűgöző például Morus Tamás *Utópiáját* vagy a *Gulliver utazásait*, ám érdekes lenne megnézni, hogyan fordították volna le akkoriban a mozgókép nyelvére az ideális társadalomról szótt mondatokat a késő reneszánsz mesterek. Annál is inkább, mert a képzőművészetet – tanulságos módon – hidegen hagyta az utópia mint téma.

Így, hogy a filmezés csak a XIX. század végén indult útjára, kevés kivételtől eltekintve, szegényebbek lettünk a valóban ideális világokat lefestő filmes utópiákkal. Ahogy az európai történelem egyre sötétebb korszakaiba érkezett, érthető módon a művészek sem reflektálhattak optimistán arra a tényre, hogy az emberek különböző gépek segítségével, aljas ideológiákat szolgálva más emberek millióit ölték halálra. Nem véletlen, hogy a filmesek jobbra negatív utópiákat készítettek. Borús, nyomasztó filmeket, különböző masinák által irányított, egyéneket elnyomó társadalomról, jóllehet épp a világháború után, mikor a fegyverpropaganda elhallgatott, és a hidegháború nyomasztó csendje uralkodott a világban, egészen más filmes utópiák készültek: ezeket leginkább az irracionálistól való félelem motiválta.

Nem túlzás kijelenteni, hogy a film az utópia művésze. Semelyik művészeti ág nem képes olyan hitelességgel bemutatni egy időben és térben távoli, szuverén, saját szabályok szerint működő világot, mint a mozgókép. Sőt, ha messzebbre megyünk, minden mozgókép utópiaként értelmezhető, hiszen mindegyik a saját narratíváján belül tökéletes világ megteremtésére törekszik. A film mágiája jórészt abban keresendő, hogy igen valóságosan képes megmutatni a legfantasztikusabb dolgokat is. Tehát a film a leginkább utópikus művészet, legalábbis teoretikusan. Mégis, az utópia alapvetően irodalmi műfajként született, és talán a filmnek is köszönhető, hogy a XX. század környékén elpusztult.

Persze irodalmi és filmes műfajok nem vesznek csak úgy el, hanem átalakulnak. Ez történt az utópiával is, amelyik szép lassan science fictionné (tudományos-fantasztikussá) vált, bár ez az átalakulás jórészt csak egy új, jobban hangzó név adásában merült ki. Mégis, ha különbséget kell keresnünk, a legnagyobb differencia a két műfaj között, hogy míg az utópia eszmei háttere szükségképpen idealista – Morusnál is azt olvashatjuk, hogy az áhított kollektív boldogság elérése csak nevelés és hit kérdése –, addig a sci-

fi (a film és az irodalom egyaránt) egy jóval szkeptikusabb világnézet terméke: elszakad attól az alaptézistől, hogy az ember alapvetően a boldogság felé gravitálódik, sokkal inkább a kapzsiság és a hatalomvágy és egyéb bűnök miatt elveszett, gépek által uralt társadalmakat vázol fel: a *Mátrixban* az emberek a saját kényelmük kedvéért gépek energiáit megtermelő rabszolgákká válnak – csakúgy, mint az első utópiának (és sci-finek) tartott filmben, a *Metropolisban*. A 2026-ban játszódó filmben csak kiváltságos kevesek élvezhetik a technikai fejlődés gyümölcseit – ők paradicsomi állapotok között élnek. A történet akár pozitív utópia is lehetne, ha nem lenne a gépvilágban senyvedő többség, akik megtermelik a javakat a gazdagok számára.

2026 megnyugtatóan távoli dátumnak tűnhetett a film rendezőjének, Fritz Langnak, aki a film elkészítéséhez képest éppen 100 évvel későbbi időpontot jelölt ki a történet idejének. Egy másik nagy utópista, Orwell, érdekesebb játékot űzött a számokkal: az 1948-as keletkezési időhöz képest a történet jelen idejét 1984-re változtatta. Ezek a gyermeki játékok a számokkal is mutatják: valójában nem a dátum és nem a jövő idő az érdekes az utópiákban, hanem az aktuális jelen idő. Mindössze 16 év választ el a 2026-os dátumtól. Ma már sokat sejthetünk a jövőről. Bár nem gigantikus fekete-fehér dugattyúk zakatolásának kíséretében fog telni, a többszintű autópályák, az ún. legfejlettebb városok óriási felhőkarcolói már ma is a valósághoz tartoznak, és jellemezni is fogják az utcaképet később is. Mindazonáltal a „jövőből” visszatekintve naivnak tűnik minden jövőábrázolás, így a *Metropolisé* is, ám ez emmit nem von le a film zsenialitásából. Az utópiákban ábrázolt jövő szükségszerűen a jelenről beszél; stilisztikailag eltávolít ugyan a jelen valóságától, de nyilvánvalóan annak kérdéseire igyekszik választ adni. Ezt látjuk a *Mátrixban* és a *Metropolisban*, de a *12 majomban* és az *1984-ben* úgyszintén.

Bizton állítható, hogy az emberben mindig megleszakéztetés, hogy jövőjéről gondolkodjék. Nevezzük sci-fi-nek vagy utópiának, mindig lesznek olyan filmek és regények, amelyek azt taglalják, hogyan fogunk élni száz év múlva, még akkor is, ha mostanában az időutazás és a jövőben játszódó sci-fi-k nem annyira divatosak – hiszen tudományosan éppen azt sikerült belátni, hogy minden sokkal viszonylagosabb, és nehezebben megjósolható, mint ahogy azt valaha gondoltuk volna. Eddig egyetlen igazi utópia született, amely lényegénél fogva megfilmesíthetetlen: a teremtéstörténetbeli paradicsomra gondolok – időn és téren kívül. Majd a tudás almájának leszakításával kénytelen-kelletlen elkezdtünk a jövőnkkel is foglalkozni: egy ideális világban ilyen szellemi hívságokról sosem gondolkodnánk.

Deák Dániel

Szent János látása

– részlet –

Szent János ismét szózatot halla, Christus Jesus szólla,
Ird-meg te János, minden népeknek Atyám-is akarja,
A' ki szomjúzik jöjjön én hozzám, elég leszen innya.

A' ki én -hozzám akar jönne, helyt adok nékie,
Csak szóm fogadgya, minden kincsemet meg-közlöm ö-véle,
Nagy jó Istene, és kegyes Attya leszek ö-nékie.

En a' hiveknek szerzém a' Várost, drága bódogsággal,
Eggyütt lakozom én hiveimmel, az én Szent Atyámmal,
En nagy jó vagyok, és igaz vagyok, nem lakom gonosszal.

A' hitetlenek, és fertelmesek nagy távúl mennyenek,
Fösvény csalárdok, és a' gyilkosok, és minden irigyek,
Undok, fertelmes parázna népek, innét el-legendek.

A' ki meg-akar bűnnel rakodni, ám bátor rakodgyék,
A' ki fertelmes akar lennie, ám fertelmeskedgyék,
Mind meg-engedtem most: még el-várom, egy igen keveség.

Bóldog az ember, ki meg-fogadgya az én intésemet,
Szabad esz annak, a' szép Városban látni én színemet,
Szabad lesz annak, hogy meg-kóstollya szép dicsőségemet.

En hiveimmel nagy bódogságban, dicsőségben lakom,
Minden kincsemet, és jószágomat nékik ajánlom,
Az én Atyámmal, s' a' Szent Lélekkel őket vigasztalom.

Minden rendeknek, Urnak, szegénynek való a' Menyország,
Jó kedvel láttya a' Christus Jesus, ki minden-ért váltság:
Csak hogy meg-lássa, hogy távúl légyen minden rút gonosság.

Az ördög köztünk, mind éjjel, nappal erőssen forgódik,
Hol mit kaphatna, ö mindenkoron azon igyekezik.
Mely bóldog leszen, a' ki most meg-tér, és jól viaskodik.

Testi fegyverrel meg-nem gyözhettyük, de lelkivel gyözzük,
Mind éjjel, nappal Isten kapuját erőssen zörgessük,
A' szép Városban nagy Uraságra fejenként mehessünk.

Erre segéllyen minnyájan minket az Atya Ur Isten,
Ö véle eggyütt testé lött Ige, a' Fiú Ur Isten,
Szent Lélek Isten, a' Szent Háromság egy bizony Ur Isten.
Amen.

(Kájoni János: Cationale catholicum című énekeskönyvéből, 1676)

Utópia és építészet

Thomas More – a latin írásmódú névváltozatból keletkezett magyar nevén Morus Tamás – 1478. február 7-én született Londonban. A humanista John Morton canterburyi érsek udvarában nevelkedett, aki az oxfordi egyetemre küldte jogot tanulni. 1499-ben megismerkedett és barátságot kötött Rotterdami Erasmusszal. 1504-ben a parlament tagja lett, majd követ V. Károly spanyol és I. Ferenc francia király udvarában.

1515–16-ban Erasmus biztatására írta meg *Utópia* című alapvető művét latin nyelven. 1529-ben VIII. Henrik lordkancellárrá nevezte ki, 1532-ben azonban, ellenezvén a király egyházellenes törekvéseit és házassági terveit, lemondott hivataláról. 1534-ben, mivel a pápa nem ismerte el második házasságát, és kiközösítette, VIII. Henrik a parlamenttel az angol egyház egyetlen fejévé nyilvánította magát. Morus megtagadta, hogy hűségesküt tegyen a pápától elszakadó egyházra és annak fejére, ezért felségárulás vádjával a Towerbe zárták, majd 1535. július 6-án lefejezték. 1935-ben, halála 400 éves évfordulóján XI. Pius pápa szentté avatta.

Morus Tamás, az író, filozófus és államférfi nem csak bölcs, de tiszta lelkű, kemény ember volt. Bár mennybeli közbejárásáért katolikus hittestvéreinek 1935. évi szentté avatásáig várniuk kellett, mint író, különösen mint az *Utópia* című mű szerzője, sokkal sikeresebb volt. E tréfás-gunyoros könyvecskét, amellyel könyvtárnyi irodalom foglalkozik, a 16. századi Európa latinul tudó értelmisége sűrűn forgatta.

Az *Utópia*, ahogy latin előszavából megtudjuk, nyomtatásban először Leuvenben jelent meg 1516-ban, amikor Morus „London városának polgára és főbírája” volt (az első angol nyelvű fordítás 1559-ben született). Ugyanebben az előszóban – csaknem a mai fülszövegek propagáló hangján – azt olvashatjuk, hogy ez a „valódi aranykönyvecske nem kevésbé üdvös, mint amilyen mulattató a legjobb államformáról és az újonnan fölfedezett Utópia, azaz Sehol nevezetű szigetről”.

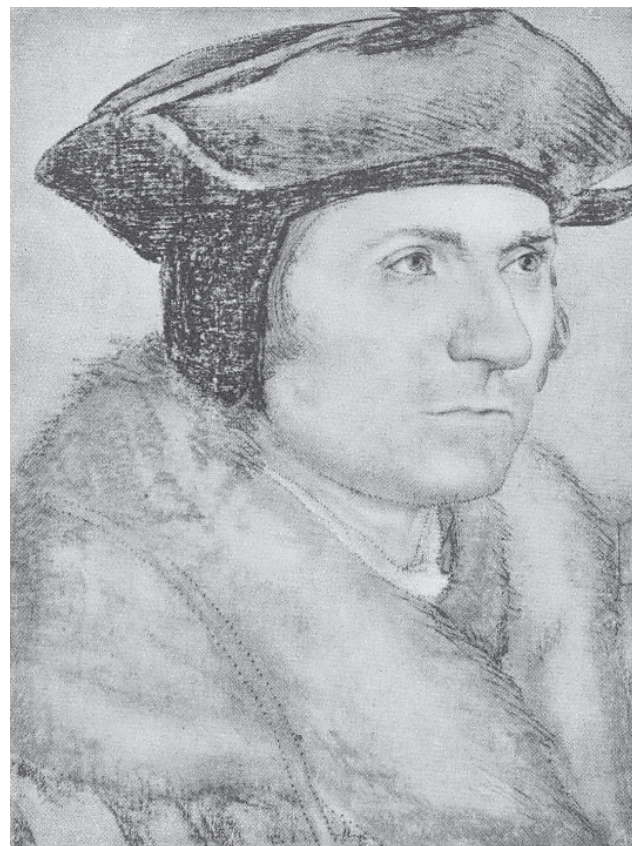
Az Utópia azonban tréfás hangú földrajzi elnevezései (Seholsziget, Száraz-folyó stb.) és személynevei (pl. Csapatúz Rafael) ellenére sem csak mulattatni akar. Könnyed hangneme mögött mély gondolatok rejlenek. VIII. Henrik idejének, a XVI. századi Angliának zsarnoki viszonyait állítja szembe az ideális Seholsziget államával. Bemutatja intézményeit, igazságszolgáltatását, városi berendezkedését, építészetét és lakóinak életmódját. A párbeszédes cselekmény lehetővé teszi, hogy a szerző – aki saját nevén szerepel a műben – nyíltan ne

foglaljon állást, a kortársak azonban már akkor is tudtak a sorok között olvasni. Így történt, hogy Morus könyvének címe fogalommá vált.

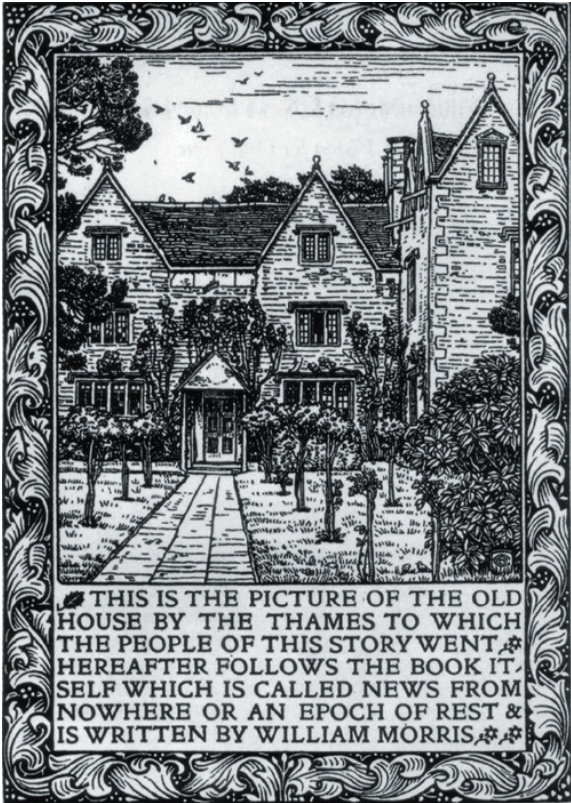
Az *utópia* nehezen lefordítható görög szó, tükörfordításban 'sehol-hely'-et, 'seholsincsország'-ot jelent. Ma többféle értelemben is használatos: jelent jövőbe vetített, de megvalósíthatatlan elképzelést, bizonytalan kivitelezésű fantázia-tervet, légvárat. Ezekben az elképzelésekben mindig a jó, az ideális dominál. Figyelemre méltó, hogy a görög *utópia* szó csak Morus azonos című művének megjelenése után épült be az európai nyelvekbe.

Mivel Morus seholszigeti állama a közös társadalmi tulajdonra épült, a 19. századi szocialisták a beteljesült kommunista társadalom előképét látták benne, ezt Marx meg is említi *A tőkében*. Ekkortájt élt Angliában a szocializmus egyik legkiválóbb propagálója: William Morris (1834–1896). Egyik hosszabb, kisregénynek is minősíthető művének címét és tartalmát ugyancsak Morus *Utópiája* inspirálta: *Hírek Seholországból* (*News from Nowhere*, 1891).

Morris végzettsége szerint teológus és építész volt, sikeres működése szerint pedig festő és iparműves, illetve minden kézművességben jártas zseniális formatervező. A hangsúly itt a kézművészen van! Ez az időszak volt az ipari forradalom kora. 1851-ben a londoni világkiállításon már a gép győzelmét ünnepelték, jóllehet a gépi gyártást még nem előzte meg megfelelő formatervezés. A lesújtó eredmény ízléstelen használati tárgyak és bútorok sorozata lett. Morris, aki visszautasította, hogy a

Ifj. Hans Holbein: Sir Thomas More (1527)

William Morris News from Nowhere című művének a szerző által tervezett eredeti címlapja

művészet luxus lenne, és hogy csak a felsőbb osztályok rendelkeznek jó ízléssel, 1861-ben céget alapított választékos berendezési tárgyak készítésére, ahol bútortól tapétáig mindent előállítottak. Ennek az ízlésre nevelő cégnek minden darabja egyedi tervezésű kézi munka volt, de túlságosan költséges, hogy a többség számára is elérhető legyen. Pedig William Morris mint aktív szocialista a munkásosztály szemléletváltozásán dolgozott az ízlés területén is. (Az ízlésnevelő tendenciák utópisztikusan költséges buktatóján majd csak 1925–26-ban a dessau Bauhaus-műhelyek jutnak túl, amikor a formatervezéshez a gyárakkal is felveszik a kapcsolatot.)

Visszatérve az *Utópia* és a *Hírek Seholsországból* kapcsolatára, Morus a Csupatúz Rafael nevű portugál tengerész beszámolójából értesül a seholszigeti viszonyokról, William Morris pedig álmában jár Seholsincországból.

Morusnál az aranyat egyenesen megvetik, ezért senki sem vágyik birtoklására. Éjjeliedényeket és bilincseket készítenek belőle. Minden ember egyaránt végez fizikai és szellemi munkát, nincsenek kizárólag az utóbbival foglalkozók egyik elbeszélésben sem. Az *Utópia* 54 várost említ, amelyeknek teljesen egyforma az építészete. A házak csinosak, a széles utca mentén szakadatlan sort alkotnak, mögöttük kertekkel, minden oldalról ugyancsak belső kertektől határolva. Persze semmi sem magántulajdon, mert még a házakat is cserélik sorshűzés útján minden tíz évben. Kertjüket nagyra tartják,

benne a szőlőt, gyümölcsöt, fűvet, virágot gondosan ápolják. Az emberek nemcsak a maguk gyönyörűségére buzgólkodnak ebben, hanem az utcák versenyeznek egymással, hogy kinek szebb a kertje.

Morris álmoképe az építészet terén ennél részletesebb: szép formájú, gótikus hangulatú épületekről ír, szépen ívelt kőhídról, virágzó kertek között vörös téglás házakról. (Morris vörös téglából épült, középkort idéző, de kiváló beosztású saját háza, amely a mi Kós Károlyunkra is hatott, mérföldkő lett az építészet történetében.) Esztétikai érzékével álombeli embereit is szép ruhákba öltöztette, azok anyagát és szabását egyaránt leírva, kiemelve a maguk készítette szép ötvöstárgyakat, például a cizellált ezüst övcsatokat. „Megengedhették maguknak, mert itt mindenkinek van valami kézműves foglalkozása – esetleg hobbyja –, és cserekereskedelem révén az értékesebb tárgyakhoz bárki hozzájuthatott.” Morris álomországában 2005-öt írtak, és e jövőbe vetített vízióban nem volt gépi produktum. Az emberek boldogok voltak, mert a gépek mechanizmusa nem tette rabszolgává őket. Mindenki örömét lelte saját szakmájának kézi munkájában, és a munka öröme tette széppé a használati tárgyakat.

Figyelmen kívül hagyva most a gótikus formákat idéző álombeli épületeit, Morris építészetről vallott nézete szerint az építészet közügy, amelyet nem lehet csak a megbízóra és az építészre hagyni, mert az épített környezet életünk keretét alkotja, és – túlélve miket – a jövő környezetét is meghatározza. Ezért kell mérlegelni hozzáértő emberek tanácsait, s nem lehet pusztán üzleti szempont a cél. Ez a megállapítás ma is helytálló, a gyakorlatban azonban sajnos gyakran utópisztikusnak tűnik.

A londoni világkiállítást követő fél évszázad a világkiállítások kora volt. Minden számottevő ország rendezett ilyen. E kiállításokon mutatták be az új mérnöki konstrukciókat, felismerve azt, hogy a jövő építészete ezeknek is függvénye lesz. Már Londonban is az egész rendezvényt magában foglaló ún. Kristálypalota volt a legfőbb attrakció:

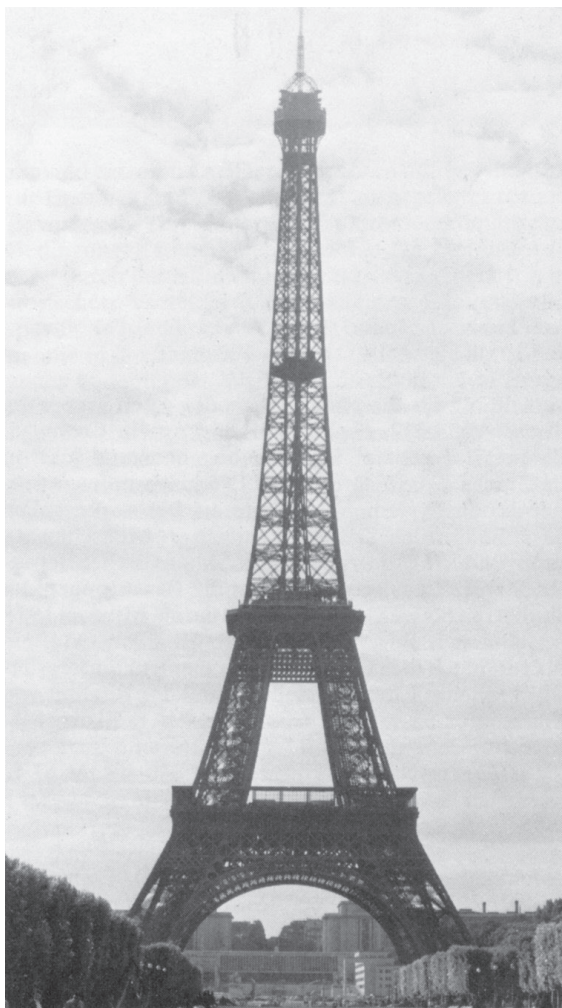

William Morris vörös háza (1859, építész: Philipp Webb)

hatalmas üvegcsarnok, öntöttvas támaszok és óriási üvegtáblák mesterien precíz összeszerelésben. Ez ugyan még nem volt különösebben új mérnöki ötlet, a fény szabad áramlásával mégis új lehetőségeket mutatott a reprezentatív építészet számára.

1889-ben a párizsi világkiállításon az Eiffel-torony hatalmas vasszerkezete viszont már a konstruktőr mérnök munkájának diadalát jelentette. Gustave Eiffel e 300 méter magas tornyával a szélnyomásnak ellenálló szerkesztés helyes módját kívánta bizonyítani, valamint megalkotni az egész kiállítás szimbólumát. A torony megépülése ellen a kor francia művészei és írói élénken tiltakoztak, féltve a városképet e föléje magasodó rémítő vasalkotmánytól. A tervek sajtóban közzétett adatai után pedig a torony környékén lakók, attól tartva, hogy az a házukra dől, beakarták perelni a kiállításért felelős vezetőket. A torony még ma is áll. Eiffel számításokon alapuló mérnöki konstrukciója tehát nem volt utópia, és az Eiffel-torony hamarosan valóban Párizs szimbóluma lett.

A XIX. század végétől a XX. század közepéig teljesen átalakult az építészet. A stílusváltozásokon kívül mélyrehatóbb változást jelentett az új szerkezetek (vas- és acélváz), az új anyagok (1894-től a beton) bevezetése, valamint számtalan technológiai

Eiffel-torony (1887–1889)

Chicago,
a D. H. Burnham
and Company
felhőkarcolója
(1894–1895)

újítás és találmány – mint például a lift (1864-ben gőz, 1870-ben hidraulikus, 1887-ben elektromos meghajtású liftet készítettek) – egyengette az utat a mind merészebb megoldások felé. 1895-ben Chicagóban felépült az első „felhőkarcoló”. Ezt összevetve a XXI. század rafinált toronyházcsodáival, kijelenthetjük, hogy – a computeres statikai számításoknak és a fejlett technikai megoldásoknak köszönhetően – az építészeti kivitelezés ma már nem ismer utópiát.

Pamer Nóra

JUHÁSZ GYULA

Morus Tamás

A földi bíró elvégezte dolgát:
Halálítélet, rajta a pecsét,
Hadd lássa város és hadd hallja ország,
Hogy úr az úr és vesszen a cseléd!

Isten kegyelméből országolónak
Szeszélye törvény és önkénye szent
És aki nem hajt térdet, arra holnap
Pallost emelnek és aztán mehet!

De hova megy? Morus Tamás szelíden
Csak mosolyog. Ő tudja már, hova!
Hisz régen áll és vár az ő hona!

A messze ország, hol diadalívben
A Gondolat ragyog és nincs hija
A boldogságnak: vár Utópia!

BUCHENWALD ELFELEDETT ASSZONYAI

2009 augusztusának végétől közel két hónapon keresztül volt látható a Buchenwald és Mittelbau-Dora Emlékhelyek vándorkiállítás a békásmegyeri evangélikus templomban. E kiállítás a második világháború folyamán a Buchenwald környéki Allendorf robbanóanyaggyáraiba hurcolt asszonyokra és lányokra emlékezik, személyes sorsuk mellett bemutatva azokat az altáborokat, ahol 1944 augusztusától a felszabadulásig rabszolgamunkát végeztek, és azokat az okmányokat, fényképeket, tárgyakat, amelyeket a túlélők üldöztetésük, kényszermunkájuk idejéből megőriztek.

Szendrei Lőrinc írása mellett a kiállítás megnyitóján elhangzott szövegekből közlünk válogatást, Pusztai Béláné Fahídi Éva, egykori Häffling, valamint a Buchenwald Emlékhely vezetőségének beszédét. Csepregi Zoltán prédikációja a szeptemberi összejűlekezési napon hangzott el, amelyen Fahídi Éva és barátai beszélgettek a szerző *Anima Rerum* című könyvéről.

Haláltábor a templomban

„Auschwitz után nincs költészet” – írta Pilinszky János. „Aki megjárta Auschwitzot, annak két élete van. Egy élete Auschwitz előtt, egy élete Auschwitz után...” – teszi a költészet dimenzióját az élet kegyetlen realitásának mezsgyéjére az 1925-ben, Debrecenben született, és maig Budapesten élő Fahídi Éva.

Csoda.

Pokolbéli mágia. A mai fiatalok többségének szinte fölfoghatatlan lidércnyomásként, eszeveszett rémületként, halálfélelemként megélt időknek a tanúja ő, akit ezer társával együtt 1944. augusztus 13-án Auschwitzból a Buchenwald közeli Allendorf Herrenwald erdejébe rejtett hadianyaggyárba szállítottak.

Hóhéraik nevét is ismerjük: Adolf Wuttke táborparancsnok, Hedy Schwartze és Margarete Schäfer SS-felügyelők, Käthe Hoerem főfelügyelő és Ernst Schuler helyettes táborvezető.

A Dynamit Nobel AG táborában TNT (trinitrotoluol) és salétrom mérgező anyagaival dolgoztak. Arcszínük rövid idő alatt sárga lett. Az allendorfi lakosok „Da kommen die Zitronen” – itt jönnek a citromok – gúnyolódással szóltak utánuk. Ők pedig naponta nyolcszázszor emelték föl s le az egyenként ötven kilogrammos csomagokat a gyilkoló anyagokkal. A mérgezéstől a hajuk ellilult. A háborús punk korántsem vidám szindrómáján túl ajkuk, nyelvük, szájpadrásuk, nyelöcsövük folyamatos, szüntelen hányást ingerlő keserűséggel telt meg – korántsem lelkileg, hanem fizikai, fiziológiai nyomorként.

Akadts (Hamvas Jolán), aki bele is halt a kibírhatatlan émelygésbe. És a többiek jelentős része élete végéig májkárosodással küszködött, emésztőszerveiket alattomosan emésztette a bennük ragadt mérge.

Honnan indultak, hol hagyták maguk mögött a szinte el sem kezdett életüket?

Budapestről Deutsch Rózsa, Zahava Stessel, aki Szász Katalin néven született Abaújszántón. Testvére Erzsébet (Chava). A munkácsi Sarah Udi, született Schwarcz Erzsébet. Máramarosszigetről Rosenthal Judit. Ugyancsak az itt világra jött Schintzler Erzsébet (Elisabeth-Rachel Grünebaum) – hogy csak a magyar zsidókat nevesítsük. Buchenwald környéki egyéb táborokban szenvedett a krakkói Felicja Karay, a türingiai cigány, Hildegard Franz, a moszkvai tatár Farid Chodshajewna Saliksjanowa, az ukrán Aleksandra Pawlowna Lawrik, a francia Suzanne Orts, a felső-sziléziai Sybilla Jección, a kelet-pomerániai Maria, Krystyna, Halina és Stalislava Brzecka testvérek... és a többiek, szerte Európából.

Abból az Európából, amelyet napjainkban előszeretettel igyekszünk a humanizmus, a kultúra, az erkölcs földjének hinni.

Csakhogy ugyanebben az Európában született meg 1944-ben a rabszolganyelv. Lise London nedves kenyérmorzsával ragasztgatta az eldobált hulladékklapokról kivágott betűkből szerkesztett lágerújság híreit a különleges, titkos halál-eszperantó nyelven, amelyet minden nő megtanult, olvasott. És arra is maradt energiája, hogy Youyou-nak be-

cézett cellatársának karácsonyi kisdedeket rajzolon... vigasztalásul a rennes-i fogházban született, majd Auschwitzban tízhónapos korában elpusztított unokahúgáért.

Miként küzdöttek a reménytelenséggel? Fapucsban csúszkáltak a Max Gehrt cég sóderbányájának lejtőin. Betontonnákat öntöttek a rohamosan bővített DAG gyár allendorfi üzemcsarnokai falába. Speciális, víz alatti robbanóanyagot, hexanitrodifenilamint töltöttek tengerészeti aknába, torpedófejekbe. A Verwertchemie gyár igazgatója, Ringleb találmánya nyomán tízezernyi páncélöklöt küldtek a frontra. Közülük megszámlálhatatlan Budapesten robbant – talán éppen azokon a tereken, ahol ma előszeretettel lengetik az árpádsávós lobogókat.

És őket fogták be a V-1 és V-2 rakéták föltöltéséhez szükséges robbanóanyagok gyártásra, amelyeket London, Antwerpen lerombolására terveztek.

Halálgyártó áldozatok voltak ők.

Ezer halálra ítélt nő. „Lengyel, francia, orosz, német, magyar asszonyok, kiket csupán egy dolog, a megsemmisítésükre törő náci racionalitás fűz egybe. Hadifoglyok, ellenállók, romák, nagyobbreszt zsidók. De a táborban csak leölendő nők” – írta Donáth László evangélikus lelkész a Tudomány Kiadó által közrebocsátott könyv egyik előszavában, amellyel a debreceni kiállítás érdeklődőinek nyújtott eligazító kézszerítést a halál labirintusába merészkedőknek.

Ez a dermesztő tárlat érkezett Budapestre, Békásmegyerre.

Miért éppen ide?

Mert bátorság kell a gonoszság birodalmával szembenézni.

Vajon mekkora vereségre lenne szükségünk, hogy ugyanazzal a méltósággal és elszántsággal szálljunk szembe a férges múltat idéző hullatáncosokkal, amiképpen a németek Berlin kellős közepére, Hitler egykori birodalmi centrumának helyére fölépítették a holokauszt Gyehenna-völgyének mártír-emlékművét?

De bátorság kell napjainkban egyáltalán fölmutatni – áldozótárra emelni – a múltat, amely immár jelenné kezd fenyegetni.

„Ez az én testem, ez az én vérem, vegyétek és egyétek” – üzennek az októberig tárva váró kiállítás fotói, levelei, megmentett visszaemlékezései, gyilkos parancsai, a rongyos igazolványok, leltárívek, ruhafoszlányok és azokat szagató korbácsok.

Jó ízlés és erkölcsi mérték hiánya, tétova politikai meghökkenés, késleltetett jogreakció, halandzsa demokrácia – mind-mind segítik, biztatják napjaink hordáit, hogy Magyarország fővárosába, az államfő palotájának kapujába, az országutakra, a falvak templomai közelébe, a cigánysorok dűlőútjaira merészkedjenek.

A fasizmus ismét közöttünk masíroz.

Az a fasizmus, amelynek szörnyűségeiből csodával határos módon menekült meg például a már emlegetett Fahídi Éva.

Nevét olvasom a meghívón, amely az augusztus 25-én, délelőtt 11 órakor a békásmegyeri evangélikus templomban, és annak valamennyi helyiségében megnyíló kiállításra invitált.

Ő az egyik még köztünk lévő túlélő, aki a buchenwaldi láger altáboraként egykor működő Münchmühle Häftlinge ezer társának sorsát hordozza.

Ablaka alatt masíroznak az őket szíves elnézéssel kezelő, hatalomra éhes, öszülő fiatal demokraták hollóruhás bandái.

Kikre és mire emlékeznek ez a kiállítás?

A háború előtt zongoristának készülő, majd a lágerből élve kikerülő és az '50-es években „deklaszált elemnek” minősített Fahídi Évára. A magyar-zsidó történelemről és a holokausztról számos cikket, tanulmányt írt Zahava Stesselre. Az érzéstelenítés nélkül összevarrt sebű

Adsiára. A revier felügyelője által elvitt, gyanútlan kicsinyekre: Jora, Itara, Jeanra és Juliettere, akik a mocskos salakból építettek várat, miközben a többiek semmit sem sejtve, dalolgatva játszadoztak körülük. (A revier – a halak rejtett ikrázó helye – a láger állandó kifejezése: a tábori kórház, a halál méhe.)

A kiszolgáltatottság és ismétlődésének esélye nem az áldozatok szégyene.

Mintha a múltat nem is kellene föllapozni. Utcaink megtelnek vele. Néha-néha úgy érezhetjük, nincs hová menekülni. A pestis ellen is hiába húzódtak a reménykedők az oltár, a szószék közelébe.

Mégis, mindig keresünk egy házat, ahonnan nem küldhetik gázkamrába a terhes anyákat, amiképpen tették 1944-ben az öt várandós kismamával Allendorfbán.

A haláltábor a templomba megy.

Magyarország fővárosának szélén, Óbuda peremén idézi vissza a kegyelem Gaudipolisának közössége, hogy „mint a guanó... lelkünkre így ül ez a kor”.

SzL

Az ezerből egy

Buchenwald hallatán sok évtizeden keresztül csak férfiakra gondoltunk. Valóban, 1937-ben az Ettersbergen, a Weimar melletti erdőben – ahol kedves fája alatt egykor Goethe is ült, és amely fának bizarr módon ma is látható a csonkja a volt tábor területén – létrehozták azt a férfitábort, amelyben 1945. április 11-én 22 ezren szabadultak fel, és amelyben – amíg német koncentrációs tábor volt – több mint 50 ezren laktak.

Németországban minden év április 11-én, a buchenwaldi tábor felszabadulásának napján, jelképesen az összes koncentrációs tábor felszabadulását ünneplik. Mi buchenwaldiak minden évben ott vagyunk. Összeköt bennünket, hogy mindnyájan szinte másodjára kaptunk életet, amikor felszabadultunk. Amíg csak menni bírunk, április 11-én minden évben Buchenwaldban leszünk. Egyre fogyunk, egyre nehezebben járunk-mozgunk, mindennap végleg elmegy valaki közülünk. De küldetésünk van: emlékeztetnünk kell a világot arra, ami Buchenwaldban 1937 és 1945 között történt. Kevés a példa arra, hogy bárki is tanult volna az előző generációk történelméből. Weimar városa a kivételek közé tartozik. 2007-ben, mikor a buchenwaldi tábor megalakulásának 70. évfordulóját gyászoltuk, Weimar város népe szent fogadalmat tett, hogy megőrzi és fenntartja Buchenwald emlékét.

Adminisztratív módon Buchenwaldhoz mint törzstáborhoz tartozott még több mint száz altábor, amelyekben többnyire nőket kényszerítettek rabszolgamunkára.

A 2000-es évek elején, amikor már sok évtizedes magas szintű tudományos- és kutatómunka folyt a Buchenwald Emlékhelyen, megrendezték a „Buchenwald elfeledett asszonyai“ című kiállítást. A különböző altáborokból életben maradt 19 asszony vallomását gyűjtötték itt össze. Ezekben háború előtti életükről beszélnek, arról, hogyan kerültek a buchenwaldi altáborba, hogyan védekeztek az embertelen körülmények ellen, hogyan támogatták egymást, mi történt velük a felszabadulás után. És odaadták a kiállításra lágeréletük féltve őrzött bizonyítékait.

A paletta nagyon színes. Az asszonyok a legkülönbözőbb társadalmi rétegekből származnak, sokféle politikai meggyőződést képviselnek, különböző korúak és nemzetiségűek, közös azonban a sorsuk: a rabszolgamunka. Volt, aki azért került a buchenwaldi altáborba, mert a német megszállás idején – egyedül vagy egész családjával együtt – lengyel vagy francia ellenállásban vett részt. Akadt, aki a Vörös Hadseregben fegyverrel harcolt a fasiszták ellen, és fogságba esett, mást akarata

ellenére hurcoltak Németországba, vagy egyszerűen „csak” zsidó volt. Életkörülményeik azonban egyformán szűkültek be, megaláztatásuk, attól a perctől kezdve, hogy Häftlinggá lettek, egyforma volt. A Häftling nem emberi lény. Neve nincs, csak egy számot visel. Egyénisége nem lehet, akarata nem lehet, még annyi kalóriát sem kap, amennyivel életben tud maradni. Addig él, amíg a Harmadik Birodalmat szolgálja.

Nagyon sokan kérdezték már tőlem, hogyan lehetett életben maradni. Erre a kérdésre ad választ ez a kiállítás. A nőkben talán mélyebb a túlélési reflex. A mai társadalmi szokások kialakulása során rájuk osztott szerepben ők azok, akik a mindennapi élet apró dolgait intézik, kellemessé teszik, a részletekre figyelnek. A koncentrációs táborban farkastörvények uralkodnak. Az életben maradáshoz az kellett, amit a kiállításon látható asszonyok tettek: támogatták egymást. Az embertelen körülmények között emberek maradtak, és emberként kezelték társaikat is.

A majdaneki koncentrációs táborban „lágercsaládokat” szerveztek, hogy jobban tudjanak egymásra figyelni. Társaik tájékoztatására kitalálták a „Majdaneki Planéta Rádióját”. Ez alatt nem mai fogalmaink szerinti rádióállomást kell elképzelni, hanem egy nehezen megszerzett papírlapra ceruzával felírt híreket. Ehhez gondos és titkos szervezés volt szükséges. A gyárból, ahova dolgozni jártak, be kellett vinni a lágérba egy kartonlapot. Én pontosan tudom, hogy ez mennyi figyelmet és szervezést igényelt, hiszen tilos dolog történt, minden fázisnál le lehetett bukni. Valakinek meg kellett találnia a kartonlapot, valakinek el kellett lopnia, valakinek ruha alá rejtve, be kellett vinnie a lágérba. Ceruzát

kellett találni, ellopni, ugyanúgy bevinni a lágerbe. Mindenki, aki részt vett ebben, kockáztatta, hogy legjobb esetben félholtra verik, a hajába „utcát” vág-
nak, elvonják az élelmét, stb. És mégis megtették. A
cikket meg kellett írni és közszemlére tenni, hisz
ez volt az értelme. Olyan tolvajnyelven kellett írni,
hogy a Häftlinge megértsék, a németek pedig ne.

A spanyolnak született Lisa London Franciaor-
szágban élt, részt vett a spanyol polgárháborúban,
amikor a németek megszállták Franciaországot
azonnal az ellenállás, a „Résistance” tagja lett. A
rennes-i fogházban cellatársának, Youyou-nak ka-
rácsonyi ajándékot rajzolt, s hogy ez Youyounak
milyen emlékezetes és fontos volt, abból is látszik,
hogy a rajzot megőrizte. Mert fogházban karácso-
nyoi ajándékot kapni nem mindennapi dolog. Annak
bizonyítéka, hogy legalább egy ember van a földön,
akinek Youyou fontos volt.

Az allendorfi Münchmühle táborban, akárcsak
más táborok lakói, mi is felfedeztük a kultúra ere-
jét. Villanyoltás után, korgó gyomorral, nehogy
ételrecepteket meséljünk egymásnak – mert az
éhezés egy bizonyos fokán fizikai fájdalmat jelent
ételre gondolni –, könyvek tartalmát idéztük. Jóka-
itól Máraiig a magyar irodalomba kapaszkodtunk,
hogy emberi mivoltunkat megőrizzük. Színházi
előadásokat szerveztünk, salétromos papírzsákból
és drótból jelmezeket kreáltunk. Megünnepeztük
egymás születésnapját. A kiállításon látható egy
ilyen ajándék: virágváza virággal, amelyet színes
drótból készített Fleischmann Magda részére egyik
társunk. Azt ma nehéz elképzelni, hogy ennek a
néhány centis kis ajándéknak milyen értéke volt.
Kockázatos volt ellopni az alapanyagot: azt a né-
hány centi színes drótot. Felbecsülhetetlen volt,
hogy család híján akadt valaki, akinek fontos volt,

hogy megemlékezék, hogy a jövőbe mutasson, hogy
felköszöntsön, hogy támaszt nyújtson...

Az életben maradás művészetéről szól ezt a ki-
állítás. Buchenwaldban találkoztam vele először,
majd 2005-ben, amikor lányom a 80. születésna-
pom ünneplésére kivitt Párizsba, s én, ahogy illik,
végignéztem a városban hirdetett különleges látni-
valókat, örömmel fedeztem fel a kiállítást a Jean
Moulin Múzeumban. Ez adta az ötletet, hogy elhoz-
zam Magyarországra is. Szülővárosom, Debrecen,
a Déri Múzeum fogadta be először. Ennek a mai
megnyitónak különleges hangsúlyt ad a helyszín.
Gondolom, nem vagyok egyedül, mindannyiunkat
megragad ennek a templomnak puritán szépsége,
a letisztult áhítat szelleme. És ami számomra csak
Németországban magától értetődő – itthon, sajnos,
nem vagyok elkényeztetve –: a felém áramló em-
pátia.

Stadallendorfban 1990-ben kértek fel elő-
ször arra, hogy Häftling-időmről megemlékezsem.
Abban a városban, amely annak idején, amikor
1944–45-ben az erdejébe rejtett hadiüzemben rab-
szolgamunkára kényszerítettek, Allendorf néven
1500 fős kis falu volt. Még ma is úgy érzem, hogy a
holokausztról rettentő közel van hozzánk. Évtizede-
kig sem írni, sem beszélni nem tudtam róla. Végül
2004-ben mégis írtam németül egy rövid kis brosú-
rát. Azóta minden évben többször meghívnak Né-
metországba, legutóbb a kristályéjszaka 70. évfor-
dulóján beszéltem a Frankfurt környéki Butzbach
városkában, felnőtteknek és diákoknak. Nagyon
nehéz kimondani, hogy a „nagyzüleim generáció-
jában gyilkosok voltak.” Még nehezebb kimondani,
hogy „nagyapám/nagyanyám gyilkos volt. Ártatlan
emberek vére szárad a kezén”. A háború utáni má-
sodik generáció Németországban ezt ki tudta mon-
dani. És le tudta vonni a kellő következtetést is. Ott
ezért kézzelfogható a szégyenérzet, és ezért magá-
tól értetődő az empátia. Önként adódik a folytatás:
és Magyarországon?

Minden rossznak egyik legtragikusabb oka a tu-
datlanság. Az elnyomó rendszerek arra törekednek,
hogy tudatlanságban tartsanak bennünket, hiszen
akinek nincsenek ismeretei, annak érvei sincsenek,
és könnyebben elhisz bármit, amit be akarnak neki
magyarázni. Egymás megismerésével is így va-
gyunk. Ha ismerjük a szomszédunkat, tudjuk, hogy
ugyanolyan ember, mint mi vagyunk. Akkor nem
kell feltétlenül gyűlölni azért, mert más a világné-
zete, a kulturális hagyománya vagy az anyanyelve.
Számomra egyetlen kritérium létezik: becsületes
ember és nem becsületes. Ezen a kiállításon is en-
nek az egyszerű gondolkodásnak a bizonyítékait
lehet fellelni, akár hősi fokon is. Remélem, hogy
az iskolák vezetői felismerik a kiállítás pedagógiai
értékeit, és elküldik diákjaikat, hogy okuljanak.

Fahidi Éva

Az emlékezés felelőssége

A mai kiállítás megnyitója örömmel és hálával tölt el. Közel 11.000 magyar zsidó nőt deportáltak 1944 júliusától a buchenwaldi koncentrációs tábor felszabadulásáig, április 11-ig Auschwitzon keresztül Buchenwald altáborába. Közöttük lányokat és asszonyokat szerte Magyarországról. Puztainé Fahídi Éva, aki minden erejét és lelkesedését bevetette, hogy e kiállítást Magyarországra hozza, egyike ezeknek a nőknek.

Még 20 éves sem volt, amikor 1944 augusztusában sokadmagával marhavagonokba zsúfolva megérkezett a weimari teherpályaudvarra. Weimar gyermekkora óta vágyai városa, bűvös-költői hangzású szó, a német klasszika és a humanizmus szimbóluma. Már régóta vágyott arra, hogy egyszer eljusson Weimarba, hiszen jól ismerte olvasmányiból. Alig 17 éves volt, amikor elolvasta a Faustot. Goethe, Schiller, Liszt Ferenc, de még Lotte is ismert személyiségek voltak számára. Nagypja házának falán egy Goethe-rézmetset lógott.

És íme, teljesült a vágya – de milyen áron! Azt a fiatal lányt, aki a német klasszika ideáljait annyira dicsőítette, most a németek alsóbbrendű lénynek nyilvánították. A nemzetiszocializmus rasszista és antiszemita ideológiájának jegyében sokakkal együtt megfosztották őt emberi jogaitól, megkérdőjelezték emberi mivoltát. Fahídi Éva marhavagonokban érte el Weimart, kopaszra nyírva, szürke rongyokba öltözve, éhesen, mocskosan és – ahogy ezt ő megfogalmazta – Häftling-, azaz fogolyszagúan.

Azért maradt még életben, hogy a nemzetiszocialista Németország részére, ahogy a többi 11.000 magyar zsidó nő is, rabszolgamunkát végezzen. Akkor már – 1944-ben – a háború rég elveszett. A koncentrációs táborokban a rabszolgamunkásoknak és a kényszermunkásoknak az úgynevezett „végső győzelmet” kellett biztosítaniuk. Erre válogatták ki március 19-e, a Wehrmacht Magyarországra való bevonulása után a magyar zsidókat is. Az úgynevezett munkaképteleneket az SS már Auschwitz-Birkenauban elgázosította, közöttük Fahídi Éva családját, szüleit és testvérét is.

A többieket, egyelőre megkímélve, rabszolgaként továbbhurcolták: az allendorfi altáborba a Dinamit Nobelhez vagy Essenbe a Krupphoz, Markkeebergbe a Junkershez és Sömmerdaba a Rheinmetall-Borsig céghez. Romeltakarítás, akna- és kohómunka, lőszer- és gránátkészítés, mérgező anyagokkal való érintkezés – mindez hozzátartozott a mindennapi munkához – egybekötve azzal a lelki gyötrellemmel, hogy egy embertelen rendszernek kénytelenek dolgozni, a háborút szolgálni, amely elsőtétítette egész Európát, kifosztott népeket, tö-

meggyilkosságokat követett el, embereket fajlag hierarchizált, és zászlajára írta a zsidók kiirtását. Olyan terv volt ez, amelyet a magyar nyilasok is készséggel támogattak.

Összesen 27.000 nőt deportáltak a buchenwaldi koncentrációs tábor 27 altáborába, 30 különböző nemzetiségből, hogy a nemzetiszocialisták totális háborújában a német hadiiparban dolgozzanak, többnyire rettenetes körülmények között.

A buchenwaldi törzstáborn az első politikai foglyok 1937-ben építették Weimar közelében, oda, ahová Goethe hajdanán visszahúzódott, ahol a turingiai alföld látványát élvezte. Weimar 7 km-re feküdt a koncentrációs tábortól, és tökéletes összhangban volt vele. 1937-ben Weimar lakossága nem a tábor felépítése ellen emelte fel hangját, hanem első megnevezése ellen: eredeti neve ugyanis „Ettersbergi koncentrációs tábor” volt. Az *Ettersberg* név szorosan összetartozik Goethe életével – érveltek –, ezáltal jelezték: szóba se jöhet egy koncentrációs táborral kapcsolatban, ahová ún. „alacsonyabb rendű embereket” válogattak ki.

Weimar és Buchenwald sajnálatos közös története rámutat, hogy a kultúra és a barbárság nem feltétlenül ellentétek, hogy a barbárság megfelelő politikai és szellemi körülmények között a kultúra köréből is felcseperedhet. Weimar és Buchenwald történelme példászerűen megtanít arra, hogy a demokrácia megvetése, az antiszemitizmus, a rasszista vagy nacionalista fölényesség, a tekintélyelv, a vak engedelmesség, a kapzsiság, az embergyűlölet, az alkalmazkodás és a bátorság hiánya mind-mind a kultúra fölé kerekedhetnek. A kultúra nem véd

meg ezektől a jelenségektől. Ha ezt komolyan vesszük, akkor nem lehet a nemzetiszocialista bűncselekményeket – ahogy az emberiség ellen elkövetett sok más bűncselekményt sem – számúzni a befejezett múltba, és nem lehet ezeket úgy tekinteni mint pusztán a közvetlenül érintettek szörnyűséges élményeit. Ma már tudjuk, mondja Kertész Imre, hogy a túlélés nem a túlélő személyes problémája, hiszen a holokauszt sötét árnya elfedi az egész civilizációt, amelyben ez megtörtént. A civilizációnak a történetek következményeinek terhével kell továbbélnie.

Emlékezni – és erről szól ez a kiállítás is – annyit jelent, hogy e teherrel önbírálóan szüntelenül szembe kell nézni. Az emlékezés nem korlátozható arra, hogy sajnáljuk és meggyászoljuk az áldozatokat, hanem elmélyülten kell foglalkozni azzal, hogyan lesz az emberből tettes, és hogyan követ el embertelenségeket embertársaival. Hiszen az ember nem születik tettesnek, rasszistának, hanem azzá lesz. Hogy a politika, kultúra, nevelés, műveltség, törvény mely eszközeivel történik ez, ezt a nemzetiszocialista rendszer történetén tanulhatjuk meg annak érdekében, hogy a hasonló irányzatokkal elszántan szembe tudjunk szállni.

Pusztainé Fahídi Éva Buchenwald felszabadulásának 63-ik évfordulóján ezt így fogalmazta meg: „Hogyan beszélhetünk a 20. századról? A mérleg: két világháború, 6 millió meggyilkolt zsidó, Auschwitz, mérhetetlen szenvedés egész Európában, a végén, a 90-es években még gyorsan a balkánháború, háború Ázsiában, Afrikában, éhínség, szenvedés, gyűlölet, gyűlölet és ismét gyűlölet, félelem, félelem és ismét félelem. Ezt az örökséget akarjuk unokáinknak továbbadni? Bizonyára nem.”

Kívánom, hogy e kiállítás hozzájáruljon ahhoz, hogy Fahídi Éva és a koncentrációs táborok többi túlélőjének vágya teljesüljön.

A Buchenwald Emlékhely vezetősége

„Karikatúra lettem, a nép megvetettje”

„Mondom nektek: ne aggódjatok életetekért, hogy mit egyetek, és mit igyatok, se testetekért, hogy mivel ruházkodjatok. Nem több-e az élet a tápláléknál, és a test a ruházatnál? Nézzétek meg az égi madarakat: nem vetnek, nem is aratnak, csűrbe sem takarnak, és mennyei Atyátok eltartja őket. Nem vagytok-e ti sokkal értékesebbek náluk?”

Aggódásával pedig ki tudná közületek meghoszszabbítani életét csak egy arasznyival is?

Mit aggódtok a ruházatért is? Figyeljétek meg a mezei liliomokat, hogyan növekednek: nem fáradoznak, és nem fonnak, de mondom nektek, hogy Salamon teljes dicsőségében sem öltözködött úgy, mint ezek közül akár csak egy is. Ha pedig a mező fűvét, amely ma van, és holnap a kemencébe vetik, így öltözteti az Isten, nem sokkal inkább titeket, kicsinyhitűek?”

„Ne aggódjatok tehát, és ne mondjátok: Mit együnk? – vagy: Mit igyunk? – vagy: Mit öltünk magunkra? Mindezt a pogányok kérdezzétek; a ti mennyei Atyátok pedig tudja, hogy szükségetek van minderre.

De keressétek először az ő országát és igazságát, és ezek is mind ráadásul megadatnak nektek.

Ne aggódjatok tehát a holnapért, mert a holnap majd aggódik magáért: elég minden napnak a maga baja.” (Mt 6,25–34)

Kedves Testvéreim!

A hegyi beszéd szavait hallgatva a mező fűvét díszbe öltöztető és a madarakat tápláló Istenről, – majd a tárlóban látva a számmal ellátott rabruhát, vagy a túlélőket hallva a változatos lágerlevelekről, hihetetlen szakadék tárul fel előttünk. Szakadék az isteni igazság és a történelmi valóság között, szakadék a gondviselő Istenről szóló – mindegy, hogy keresztény vagy zsidó – tanítás és az üres úrban tántorgó világ tapasztalata között. Ezt a feszültséget mai istentiszteletünk koordinátái hozzák létre, a Szentháromság ünnepe utáni 15. vasárnapra kijelölt textusok a teremtő és gondoskodó Istenről és a templomtérben felállított kiállítás Buchenwald elfeledett asszonyairól. Tér és idő keresztjén támad ez a szinte elviselhetetlen feszültség, olyannyira, hogy jobb volna hallgatni, jobb volna némán pislogni le ebbe a szakadékba. Hiszen a buchenwaldi altáborokban készült fotók egyszerre karikatúrái a hegyi beszédnek és a teremtéstörténetnek. „Fogta az Úristen az embert, elhelyezte az Édenkertben, hogy művelje és őrizze.” (1Móz 9,15) „Ha pedig a mező fűvét, így öltözteti az Isten, nem sokkal inkább titeket, kicsinyhitűek?” (Mt 6,30) Így őrzi az ember

az Édenkertet és így öltözteti az Úristen ennek a földi paradicsomnak a lakóit? Ebben az összefüggésben világos, hogy Buchenwald asszonyairól nemcsak az utókor, a közösségi tudat feledkezett meg, hanem úgy tűnik, maga a világot kormányzó Úristen is hátat fordított nekik.

A kiállítás oszlopai között bolyongva az a szörnyű sejtelem támadhat bennünk, hogy talán mégis a felolvasott bibliai szövegeket kell karikatúrának tekintenünk, a fotókon, a tárlókban viszont a leplezetlen valóságot látjuk.

„A sakálok tanyájára űztél minket, és a halál árnyékát borítottad ránk. Miattad gyilkolnak minket naponta, vágójuhoknak tekintenek. Lelkünk a porba hanyatlott, testünk a földhöz tapadt.” (Zsolt 44,20.23.26)

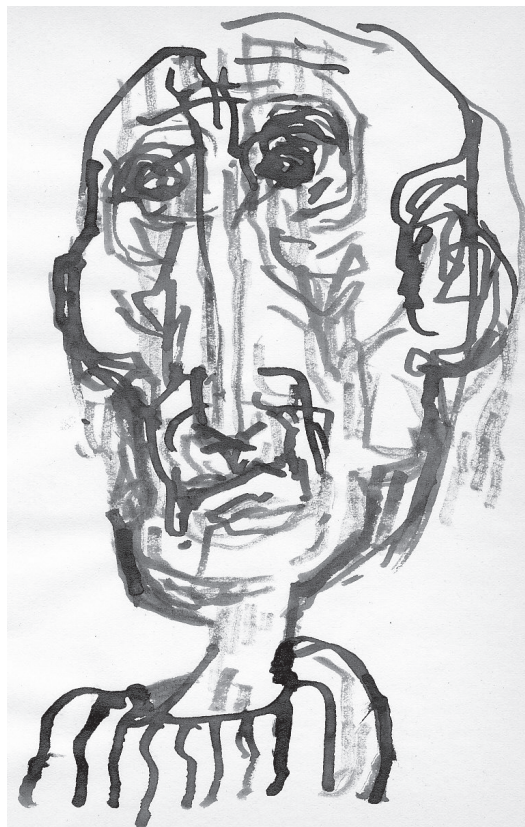
Hiszen a megszámozott ing kézzel fogható, s ennek a tárgyi valóságnak a karikatúrái a hegyi beszéd és a teremtéstörténet. Ezeknek a mondatoknak ugyanis ironikus értelme is lehet: *„Nem több-e az élet a tápláléknál, és a test a ruházatnál? Elég minden napnak a maga baja.” (Mt 6,25.34)*

Ilyen feszültségeket érezve és ilyen szakadékokat látva az emberi elme megpróbál mélyre ásni, eljutni a probléma gyökeréhez. A Jób-tanház nebulóinak nem kell erről a küszködésről sokat magyaráznom. De a kérdés ősrégi, már a Genézis első lapjain ott motoszkál. Honnan van a rossz, ki a felelős érte? Ádám, Éva, Kain, Ábel vagy a Mindenható? Ilyen következetesek vagyunk, hol azt énekeljük önfeledten, hogy *He's got the whole world in his hands – Az egész világ az ő kezében –*, hol megpróbáljuk ízekre szedni eddigi tudásunkat rendszerhibát keresve, egyre mélyebbre, a pokol utolsó köréig leásva, a teológiát meztelenre vetkőztetve, hogy valóban Istentől származik-e a rossz.

„A sakálok tanyájára űztél minket, és a halál árnyékát borítottad ránk. Miattad gyilkolnak minket naponta, vágójuhoknak tekintenek. Lelkünk a porba hanyatlott, testünk a földhöz tapadt.”

A hegyi beszéd ilyen újragondolását, pőrere vetkőztetését Hamvas Béla regényében, a Karneválban olvashatjuk. Hamvas felismerte, hogy a hegyi beszéd nem felelőtlen kampányszónoklat, nem ígér tejfel-mézzel folyó Kánaánt – csak életet. S nem több-e az élet a tápláléknál, és a test a ruházatnál? Hamvas regényében megrajzolja a hegyi beszéd városát, ahol a békességre igyekvők halálra vannak hajszolva, a tiszta szívűek lepratelepen szenvednek, a szelídek pinceodúkból nyomorognak, az igazságra szomjazók hajléktalanul tengődnek, s az igazakat hol máshol találjuk, mint a börtönökben. Az Üdvözítő ennyit ígér követőinek, nem többet, s ezt az ígéretét képes betartani.

„A sakálok tanyájára űztél minket, és a halál árnyékát borítottad ránk. Miattad gyilkolnak minket naponta, vágójuhoknak tekintenek. Lelkünk a porba hanyatlott, testünk a földhöz tapadt.”

A „hol volt Isten, amikor ez történt velem? hol volt, mikor ez történt velünk?” típusú kérdésekre a soa után egészen hasonló válaszokat adtak keresztény és zsidó gondolkodók, csak két példát említek, Dorothea Söllét és Elie Wieselt. Hol volt Isten? Az áldozatok között – mondja Dorothea Sölle. Hol volt Isten? Az akasztófán – mondja Elie Wiesel.

Hol volt Isten, mikor ezek a dolgok történtek? Miért nem parancsolt megálljt a soa borzalmának? A teológia évszázadokon keresztül leginkább azzal foglalkozott, hogy megmagyarázza Isten bizonyítványát: a rossz a bűn büntetése; a rossz valójában jó, mert segít jobbra tenni a világot, a rossz valójában jó, mert elvezeti a bűnös embert Istenhez, stb.

Dorothea Söllével és más kortárs teológusokkal együtt viszont azt gondolom, hogy a rossz dolgokat nem Isten okozza, Isten nem befolyásolja közvetlenül az embert, mikor az a jó és a gonosz között választ. Az áldozatok imái és könnyei részvétet ébresztenek Istenben, de ő nem tehet semmit a borzalom megakadályozására, hiszen szabadságot adott az embernek, egyebek között arra is, hogy bánthassa felebarátját. A tömegmészárlás nem Isten akarata, mondja Sölle, és jó, ha tudjuk: ő nem a hóhérok, hanem az áldozatok pártján van. Nem a „Gott mit uns”-derékszíjas gyilkosok, hanem a meggyilkoltak között kell keresnünk.

A pokol hetedik körén is jelen lévő Isten nem keretlegényeit instruálja és ellenőrzi (ahogy ezt valaha Kálvin gondolta), hanem részvételével az áldozatokat erősíti. Szeretném azt hinni, hogy az együttérzés és a felháborodás képessége bennünk Istentől ered, s ő meg mi ugyanazon az oldalon ál-

lunk, amikor az áldozattal azonosulunk a szenvedés okozójával szemben.

Úgy nőttünk föl, hogy Istent egy mindentudó, mindenható apafigurának képzeltük, aki úgy bánik velünk, mint földi szüleink, vagy még náluk is jobban. Ha engedelmesek vagyunk, megjutalmaz minket, ha pedig rosszkodunk, akkor nehéz szívvel, de határozottan fegyelmez.

„Tudtam, hogy egy angyal kísér, kezében kard van, mögöttem jár, vigyáz rám s megvéd, ha kell, a bajban.”

Elvártuk, hogy megvéd minket és gondoskodik róla, hogy azt kapjuk az életben, amire szükségünk van. Tudtunk az életet beárnyékoló tragédiákról, de nem kérdőjeleztük meg Isten igazságosságát, hiszen tudtuk, ő jobban ismeri a világot, mint mi, világosabban látja, mire van szükségünk, hová akar minket elvezetni. Ezeket a gyermeki képzeteket azonban levetkőztük.

„De aki egyszer egy vad hajnalon arra ébred, hogy minden összeomlott s elindul mint kísértet, kis holmiját elhagyja s jóformán meztelen, annak szép, könnyüléptű szívében megterem az érett és tünődő kevésszavú alázat...”

Az ún. folyamatteológiának a képviselői ma már úgy hisznek Istenben, hogy elfogadják korlátait. Tudják, hogy cselekedeteit behatárolják az általa teremtett világ természeti törvényei és az általa teremtett ember szabadsága. Nem tartják felelősnek Istent a természeti katasztrófákért, az emberi mulasztásból történt balesetekért. Könnyebben tisztelhető számukra egy olyan Isten, aki gyűlöli, de nem tudja megszüntetni a szenvedést, mint aki önszántából kint és halált küld gyerekekre, bármilyen magasztos, nagy ívű titkos terve részeként.

A tragédiákat nem Isten okozza. A rossz dolgoknak nincs különleges értelmük és céljuk, mikor megtörténnek velünk. A minket érő csapások nem bűneink megtorlásai, s nem egy nagyszabású projekt elemei. Éppen azért kérhetünk Istentől segítséget szenvedésünk elviseléséhez, mert bízhatunk benne, hogy Isten együtt érez velünk, ugyanúgy felháborítja tragédiánk, mint minket.

Nem azért szeretjük Istent, mert tökéletes. Nem azért szeretjük, mert megvéd minket minden bajtól. Nem azért szeretjük, mert félünk büntetésétől. Azért szeretjük, mert ő a minket körülvevő szépség és rend alkotója, forrása annak az erőnek, reménynek és bátorságnak, amely megvan bennünk, és megvan másokban, hogy megsegíthessenek minket a bajban. Azért szeretjük Istent, mert ő minden, ami jó bennünk és jó a világban. A szeretet nem a tökéletesség csodálata, hanem egy tökéletlen valaki elfogadása összes tökéletlenségével együtt, mert a szeretet, az elfogadás jobbá tesz minket, s jobbá teszi a világot is.

Sokat gondolkodtam rajta, ki a pörébb, kiszolgáltatottabb, meztelenebb, aki a durva megszámozott rabruhát hordja, vagy aki már azt sem. Mi sérti jobban a szemet, az emberi méltóságot? Lehet, hogy ez is olyan kérdés, melyet alapvetően ellentétesen válaszolnak meg férfiak és nők. A tárlóban látható lágerban varrt retikül azt mutatja, hogy nők maradtak a nők, s hihetetlen energia árán igyekeztek a körülményekhez képest szépek, kedvesek is maradni. Aki viszont a kiállított durva darócot hazahozta, nyilván úgy gondolta, ez a ruhadarab hozzánőtt, őriz még számára egy morzsányi biztonságérzetet, egy leheletnyi meleget, egy maréknyi emléket.

Hitünk mára utolsó rongyait is levetette, jóformán meztelen. Képesek vagyunk-e szeretettel gondolni a Mindenhatóra azután is, hogy rájöttünk, ő sem tökéletes, mert helyet engedett világában a természeti csapásoknak és az emberi kegyetlenségnek. Meg tudunk-e bocsátani az Örökkévalónak, szeretni tudjuk-e korlátai ellenére is, ahogy Jób tette, s ahogy megtanultuk szeretni szüleinket akkor is, ha nem voltak olyan erősek, bölcsék és tökéletesek, mint szeretnénk volna.

„Semmim se volt s nem is lesz immár sosem nekem... szivemben nincs harag már; bosszú nem érdekel... nem nézek vissza többé s tudom, nem véd meg engem sem emlék, sem varázslat... Hol azelőtt az angyal állt a karddal, – talán most senki sincs.”
Ámen.

Csepregi Zoltán

(Elhangzott 2009. szeptember 20-án Békásmegyeren a 10 órás istentiszteleten. A versidézetek Radnóti Miklós: *Sem emlék, sem varázslat* című verséből valók.)

Mezítláb a szentegyházban

Születésnapileltár Kányádi Sándorral, Békásmegyeren

Nyolcvan esztendő volt május 10-én. Hihetetlen. Mosolyában ma is ott bujkál a kamasz dac, az atyai türelem és az önmagát kigúnyolni mindig kész kópéság. Díjak, rangok, medáliák nem koptatták el gyermeki kuncogását, nem csorbították bölcsességét.

Születésnapja előtt találkoztunk, Békásmegyeren, az áprilisi összeületezés napján, amikor ugyanúgy folytatta a meséit, ahogy megismerkedésük óta valahányszor.

Kányádi Sándor soha nem készült és nem készült leltárra, de folyamatos elszámolásra késztet önmagunkkal.

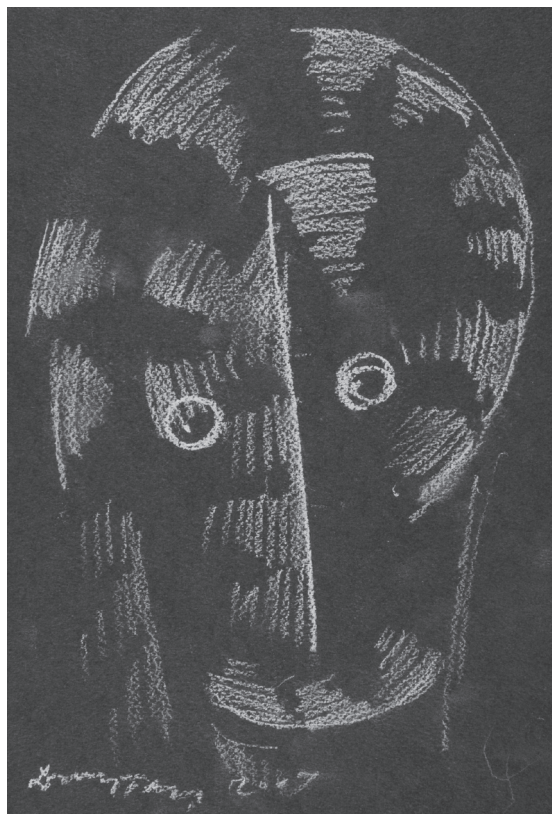
– Kolozsvárról nézve, most a határon túl vagyunk – néz körül a gyülekezetben, fölfedezve több ismerősét is. – Amikor itt járok, és a kollégáikkal együtt találkozom az olvasókkal, arra szoktam kérni a közönséget, hogy tartsa fel a kezét, aki nem határon túli, aki a síkvidékről jött. Na, ezek a ti olvasóitok, fordulok a magyarországi írókhoz, a többi pedig az enyém – húzza hamiskás szűkre a tekintetét, jelezve egyben, hogy bármerre néz, látását nem korlátozza semmilyen határ. Aki mindig versben jár, annak szabadsága végtelen.

Istentisztelet és olvasótalálkozó. Ezek voltak Erdélyben a nemzetiségi lét legfontosabb fórumai, ami a szellemi anyagcserét szolgálta. Ezért jártak a *Napsugár* című gyermeklap szerzőivel, szerkesztőivel a falvakat, városokat. Asztalos Pista bácsival Benedek Elek apó nyomán jutottak el mindenhová. Annak idején Elek apó létrehozta a *Cimborák* című lapot, és a „fiaival”, Tamási Áronnal, Dsida Jenővel kereste föl az olvasókat. Ezt a hagyományt folytatták.

– Így történt, hogy az életművem – folytatja különös kanyart véve – terjedelmesebb, mint amennyit az évtizedek alatt leírtam. A könyveim talán elférnek egy hosszabb polcon, de a másik része tizenhat kilogramm. Mostanában kaptam meg az otthoni Történelmi Hivataltól a velem foglalkozó aktákat. Javasolták, hogy kérjem ki az ittenit, a magyarországi följegyzéseket is. Mert bőven van! Erről nincs kétségem. Még 1981-ben vitatkoztunk az Építőművészek Klubjában. Ittünk is kicsinykét. Talán még össze is vesztünk. Úgy dicsérték az akkori uralkodót, így Jani bácsi, úgy Jani bácsi, hogy mérges lettem. Hagyjátok már Jani bácsit! – szóltam közbe. – Vér tapad a kezéhez. Rögtön pisszegtek, és a védelmemben közbeszólt Kósa Feri barátom, hogy valóban vér tapad a kezéhez. Hazamentem. Egy kapualjból kilépett az akkor még őrnagy emberem, aki rajtam jutott el az ezredesi rangig, és

megszólított: Domnu Kányádi! (Esterházy jót mulatott a megszólításon.) Maga miket beszél egy baráti ország első emberéről? Remélem emlékszik, hol mondta? Sejtettem. Remélem, tudja, kik előtt? Megmondjam? Nem! – hártottam el. – Azóta sejttem, hogy őriznek itt is följegyzéseket rólam. Mivel én sokat beszélő ember vagyok, ezért mondom, hogy a regisztrált életművem több mint amennyit írtam. Valójában hálával tartozom a megfigyelőimnek, mert én rendszertelen és rendetlen életet élek. Ők pedig szépen sorba szedték a címeiket, neveket, időpontokat, kikkel, mikor, hol találkoztam, tartottam a kapcsolatot, miről beszélgettünk, miről leveleztünk egymással a nagyvilágban.

Ma már azt is tudja, hogy az első lehallgatási engedélyt 1959. május 5-én kérték a bukaresti belügyminisztériumtól, és tíz nap múlva, titokban be is szerelték a lakásába a készüléket. Rá két napra már ő is tudott róla. A szomszéd néni, egy szekus anyósa figyelmeztetette. Jókai-kötetekért járt hozzá. A veje verte őt is és a lányát is. Bosszúból figyelmeztetette a költő feleségét, hogy poloskát rejtettek a lakásba. Még a hálószobát is lehallgatták. Hálából ezután mindig kapott a Jókai mellé egy pohárka pálinkát. Átkutatták a házat, még a padlást is fölforgetták. Nagyon primitív berendezéseket találtak. Széttörték, összetaposták valamennyit. Hamarosan kitelepítették a szomszéd nénit és a családját. A kö-

vetkező szomszéd otthon ült egész nap, és egy ócska magnetofonra próbálta fölvenni, ami átszüremlett hozzá. Kányádi elmondta minden vendégének, hogy lehallgatják őket. Meg is kérdezte egyszer a „tábornoka”, miért terjeszt ilyesmit? Mert ez az igazság – válaszolt, és emlékeztette, hogy a falusi vendégei elé otthon odaterítették a leírt szavaikat.

És, hogy miként hatolt be még a legfiatalabbak lelkébe a mindenhol leselkedő Gorgó, arról is van története.

– Egyszer a Hargita lábánál, Szentegyházán vendégeskedtem, ahol egyébként egy nagyon híres, falusi gyermek-filharmonia van. Amikor megérkeztünk, a zenekar rázendített a Marseilles-re. Nem értettem, de a tanító megmagyarázta: amit szerettek volna játszani azt nem szabad, amit kellett volna, azt nem akarták, ez maradt. A végén persze következtek a kérdések. Az első gyerek, aki a galambfalvi csordapásztorunk unokája volt, neki-bátorodva nekem szegezte: miért tetszik gyakran önironikusan fogalmazni? Hirtelen nem is tudtam, mit válaszoljak, de biztattam, hogy még sort keríték rá. Eljutottunk a dedikálásig. Könyv nem volt, de a *Táltos madár* című verses lemezemből bőven akadt. Bár akkoriban még nem jutott pénz lemezjátszóra, ebből a lemezből nagyon sok fogyott Erdélyben. Több mint Koncz Zsuzsából. Kiderült, hogy az én lemezzel kereskedtek az emberek. Jöttek a síkvidékiek, hozták a kávé, illatos szappant, finom mosóport, és a székelyek az én hétélejes lemezzel fizettek.

És végül bevasalták az ígéretemet. Miért is fontos az önirónia, vagyis az önmagunkon is mosolyogni tudás képessége? Mert védelmet ad. Ahogy Arany János *A nagyidai cigányok* című „hőskölteménye”

is példázza, vagy Illyés Gyula teljes életműve. Így tudunk pontosan válaszolni a legnehezebb kérdéseinkre is, ahogy tőlem nyugodtan megkérdezhetik, mi a célja a nagyságos magyar nemzetnek? Ha senkitől, tőlem megtudhatják.

Csak még egy kis türelmet kér a válaszhoz.

Felvezetőként kedvenceihez fordul.

– Tavasszal mindig a magyar irodalom bővületében élünk. Áprilisban tartjuk a költészet napját, amelyet követ a könyvfesztivál, és készülődünk az ünnepi könyvhétre. Meghívtak egy találkozóra Budán, ahol az idei költészet napján megemlékeztek egy másik kiváló nyelv-poétáról, Márai Sándorról is, aki a gondviselés figyelme folytán ugyancsak április 11-én született. De azért a mi proletárfiúnkat nem szabad kiszorítani. Így aztán ekképpen kezdtem: *Kész a leltár. „Magamban bíztam eleitől fogva”* – és halad sorról-sorra, mintha a saját költeményét mondaná, mintha önmagáról beszélne: *„Ha féltem is, a helyemet megálltam”*. Amikor pedig a költemény végére érkezik, már mindannyiunk helyett szól a hangja: *„Akárhogyan lesz, immár kész a leltár. / Éltem – és ebbe más is belehalt már.”*

Mi is a magyar költészet? – kérdezi a pillanatnyi csönd után, majd Ady versével válaszol: *A szétszóródás előtt*. Úgy emeli föl a hangját, akár egy prédikátor. *„Ma már nem mienk paráznás vérünk sem”* – korhol, hogy aztán szeretettel biztasson: *„Árvult, de mégis győzedelmes fajta”*. De nem kímélhet meg az ítélettől sem: *„S elveszünk, mert elvesztettük magunkat”*.

Nem enged elmerülni az önsajnálásban. Miért vágott hozzánk ilyen súlyos ítéletet Ady? – kérdezi, és válaszol –, mert számított a tiltakozásunkra. Az önérzetünkre. Megismétli a vers egyik gondolatát: *„Tunya álmainkat jég verte / S még a Templomot se építettük föl”*. Nincs igaza Adynak! – emeli föl a hangját. – Mi fölépítettük a templomunkat. Ez a templom a magyar költészet, amihez Janus Pannonius gyűjtötte össze az első reneszánsz köveket. Utána Balassi „mérnök úr” ugyanezekből a kövekből megalapozta a szentegyházunkat. A kuruc tarisznákban gyűjtötték össze az oltári szentséggé fényesedő patak-köveket. Aztán Zrínyi erőddé erősítette a templomot. Majd megérkezett a kicsapott diák Debrecenből, aki ablakot vágott rajta a nagyvilágra. Berzsenyi orgonát szerelt bele, amin Vörösmarty gyönyörűen játszott. Utána állított be a legény, aki kijelentette, hogy a költészet olyan szentegyház, ahová bocsorban, sőt mezítláb is szabad belépni, és akkorára tárta a kapuját, hogy azon Toldi Miklós is besétálhatott. Azóta ez a szentegyház keményen áll, és ebben zsinatol a magyar lélek. Ott hallgatjuk Ady súlyos ígéit, Babits szenvedéseit, Kosztolányi csodálatos tüneményeit, és ott járkal halálra ítéltként Radnóti. Ide érkezett az a ferencvárosi gyerek, aki egészen a csillagos éjig

emelte a templom boltozatát, mondván: „A semmi ágán ül szívem, / kis teste hangtalan vacog, / köréje gyűlnek szeliden / s nézik, nézik a csillagok.” Hát, ez a mi szentegyházunk.

Mindezt azért szoktam elmondani, hogy küzdjek egy átok ellen, amit úgy hívnak: határon túli – tekint körül szenvedéllyel, mint akinek kijár a világ-vízum. – Nekem nagyon elegendem van a határon túliságomból. 1967-ben tartottam a magyar költészetről egy előadást Bécsben, a PEN Clubban. Már akkor úgy beszéltem az erdélyi költészetéről, mint a magyar irodalom fájának romániai ágáról. Köztudomású, hogy minden fának akkora a koronája, mint a gyökérzete, amit összeköt a törzs. Egyetlen fa sem tehet róla, ha valami kettévágja a törzsét, vagy határt alkotó pánntal igyekeznek elszorítani benne a keringést.

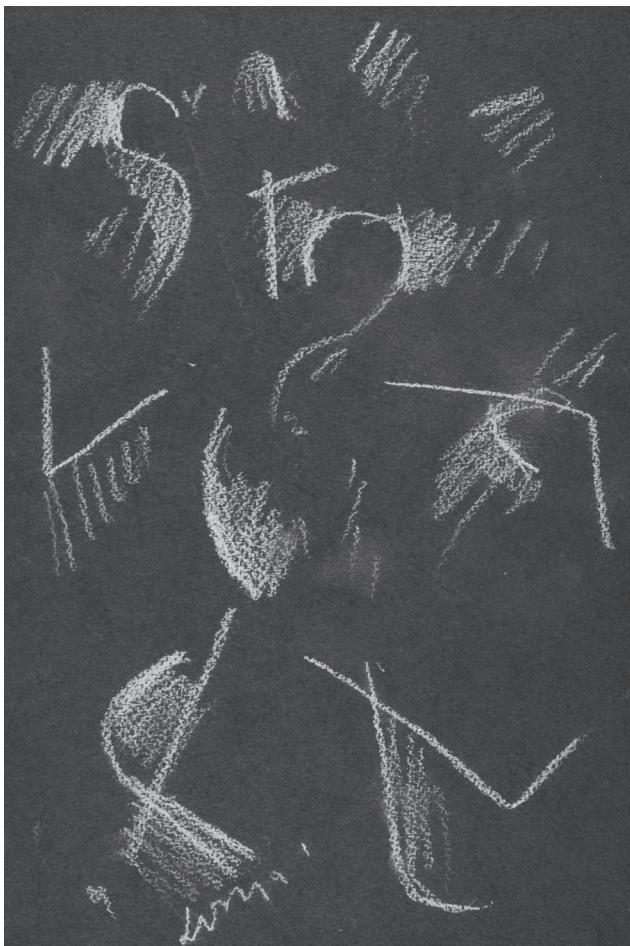
Időnként sikerült ezt a határvonalat a költői diplomácia eszközével fölnyitnom – teszi hozzá halk büszkeséggel. Hogyan, miképpen? A választ egy újabb történettel kapjuk meg.

– Amikor 1962-ben találkoztam Illyés Gyulával, azt mondta, hogy a meghívás elsősorban erdélyi mivoltodnak szól. Sárosi Gyurka ajándékával érkeztem. Egy üveg bort is vittem az akkor hatvanéves Gyula bácsinak, hadd döntse el, a vers vagy a bor jobb. Fél órát kaptam. Húsz perc múltán az órára néztem, de még tisztázni szerettem volna, ami bántott. Fölkapta fejét. A szemébe mondtam, hogy nem vagyok én egy szegény, menekült erdélyi, hanem egy olyan vidéki bankókészítő, akinek ha bekerül a pénz a Nemzeti Bankba, megnézhetik, van-e aranyfedezete. Éppen ezért, vezérigazgató úr

– néztem Illyés szemébe – én most elmondok öt verset. Láttam, kicsit megijed. Biztattam, ne nyugtalanodjon. Az öt vers után rám szólt: tovább! Nincs több, lejárt az időm – makacsoltam meg magamat, mire ő kiszólt a szobából, Flórám, nem kapunk reggelit? Aztán ott ültünk egész délelőtt, megebédeltünk, majd folytattuk, délután is. Búcsúzáskor, több könyvvel is megajándékozott. Ekkor jöttem elő a kolozsvári szerkesztő barátomtól, Bakonskytól kapott, titkos megbízatással. Sadoveanu évforduló közeledett, amire Illyést akarták megnyerni egy köszöntő írására. Elvállalta. Hamarosan megérkezett francia nyelvű cikke. Faximilében közölték. Mindehhez tudni kell, hogy 1962-ben Illyés Gyula neve bár nem volt még közismert Romániában, néhányan tudtuk, mennyit ér az *Egy mondat a zsarnokságról* című verse. Aki terjesztette, hét év börtönt kapott érte. A szerkesztőt gyorsan kiebrudalták, költői iskolateremtés alapos gyanújának vádjával. A közös ismerősünk, a szekus nyomozó a jelentésében még azt is följegyezte, hogy a szerkesztő úr mindig elegánsan jár, franciául és németül olvas, de nem lehet tudni, hogy mit. Ilyen időket éltünk. Bakonsky aztán Bukarestbe került, ahol a *Contemporanul* című irodalmi lap *Égővek* rovatát vezette. Itt is közölték Illyés versét, fotóját, és egy róla szóló esszét. Ez lett az első román nyelvű Illyés-kötet előszava. Csak ezek után szerkeszthette meg Kántor Lajos Illyés könyvét az otthoniaknak, az erdélyi magyaroknak. Így lehetett némi diplomáciai szerepem a magyar költészet mesterséges határvonalainak lebontásában.

És folytatja a kalandozását. Visz magával, kézen fogva, de útközben marad még ideje egy kis kamaszos csibésségre is.

– Azon szerencsések közé tartozom, akik úgy érezhetik, mindenütt jártam, ahol magyarok élnek. Mivel zömmel mindenhol élnek magyarok, bejártam a földgolyót. Következésképp, sehol nem éreztem magamat határon kívülnek. Most pedig, az informatika korában kiváltképp nem tekintem magamat határon túlinak, határon kívülnek. A világháló segítségével a kolozsvári, az óbudai magyar bármikor kapcsolatot teremthet az új-zélandi, az argentin magyarral. Valamennyi szellemi javinkkal föl kell hurcolkodni az internetre. Ez olyan fontos a megmaradás érdekében – nem szeretnék profanizálni –, mint a kereszténység felvétele. Erről beszéltem már nyolc-tíz évvel ezelőtt fiatal számítógépes szakemberek előtt. Csak ezt a világhálót jól meg kell tanítani magyarul is. Vastapsot kaptam. És akkor megkérdezték tőlem, hány órát barangolok naponta a világhálón? Be kellett vallanom, hogy magam nem használom. A magyarázat egyszerű: a gyermekkoromban nem volt biciklim, emiatt meg sem tanultam hajtani. De azt tudom, hogy igen nagy találmány.

A versekkel viszont úgy bánik, mint a manézis kupolájában kifeszített kötélén, egykerekűn egyensúlyozva táncoló aktor.

– Szeretném megtanítani az egybegyűlteket egy versre – szólít föl mindenkit, akár a tanár a megszeppent nebulókat. – Ez jó lesz azoknak a fiataloknak, akiknek a balladáról kell majd felelniük az iskolában. Persze, ismerni kell a népballadákat is. Vagy például Arany Jánostól, hogy „*Felhőbe hanyatlott a drégeli rom, / Rá visszasüt a nap, ádáz tusa napja*”. Ha már Nagyszalonta híres szülötténél tartok, eszembe ötlik a város másik költője, akit nem emlegetnek mindmáig az iskolákban. „*Dús András juhász volt, / már fekete a képe, / leásták pihenni, / le a fák tövébe. / Fiatal volt, mégis / görbe volt a háta – / ...Istenem, magyar volt: / szóljon, aki látta.*” Ez Sinka István verse.

De vissza a leckéhez! Milyen a jó ballada? Szép, szomorú és tömör. Íme! „*Ballada. Írta Horváth Imre. Hogy szülőanyja a fekete föld / Erre gondolt a lilium, és letört.*” Ennyi. Kész a ballada.

Kacagva tárja szét a kezét, biztatva, nem ördögösség a költészet. Csak éppen jól kell kiválogatnunk a szavakat. De miképpen is állunk a kifejezéseinket, gondolatainkat kincstárként őrizgető nyelvünkkel? Herder szelleme jelenik meg az újabb meséjében.

– Egyszer egy angol futurológus írását olvastam, aki azt mondta, hogy 2500-ra három nyelv marad Európában. Egy nagy indogermán, amibe beolvad-

nak a latin nyelvek is, és egy nagy szláv. Valamint a harmadik, amelyiket nem lehet megtanulni. Ez a miénk lesz. Ha akkor, Magyarországon él hétmillió magyar, Erdélyben pedig stabilizálódik egymillió, nem is lesz nagyon rossz. Gondoljuk csak meg, az észtek alig vannak egymillión. De borzalmas a nyelvtörvényük. Az állampolgárságot az észti nyelvhez kötik. Vagyis Tallin lakosságának orosz nyelvű fele elvileg nem kaphat útlevelet, és nem látogathatja meg a moszkvai rokonokat. Ez emlékeztet a falum boltosának, Schönfeld úrnak a helyzetére, aki csak annyit tudott kérdezni, mit parancsolunk, de a választ nem értette. Emiatt halkán, jiddisül sügött neki a felesége. A tallini oroszok is halkán beszélgetnek, miközben észtil szolgálják ki őket. Megéltem én már ilyen, amikor azon vitatkoztak, hogy kié a régebbi, erősebb nyelv. Már-már addig jutottak a géta-dák ősiséggel, mintha abból fejlődtek volna ki az olyan tinglitangli nyelvek, mint az olasz és a francia. Mit mondhattam erre? Eltökéltem állítottam, hogy az én székely őseim már ötezer éve a Nagy-Küküllő mellett élnek. Aki nem hiszi, járjon utána. Az igazság persze az, hogy talán Árpád apánk vándorai sem tudtak rendesen magyarul. Hiszen már Levédiában is többpártrendszer volt. Össze is vettek. Egy részük elment vissza, a Volga felé, hogy Julianus barát fölfedezhesse Magna Hungariát. A másik ág délre, a Kaukázus felé indult. A maradék jött ide. Kiket találtak itt? Szlávokat. Mégis megmaradt az egységes nyelv. Nem szlávosodtunk el. És nem éltük át, amit például a németek, akiknek Luther Márton nélkül nem lenne egységes nyelvük. Mi pedig Károli Gáspár előtt is megértettük egymást az Órségtől a csángóig, ami a mai napig igaz ránk.

Nem hagyhatja ki elnéző kritikáját a magyarságukat harcias butasággal harsogó, új Árpád-ivadékokról.

Manapság nem mindenhol divat a finnugor rokonságot emlegetni. Betértem például az egyik szittyia könyvesboltba. Ott véletlenül elhagyta a számat a testvérségünkre való utalás. Rám förmedtek, hogy felejtsem el a Kádár által erőltetett butaságot. Próbálkoztam a közös alapszavainkra hivatkozni, amelyeket még a gyűjtögetés korában használtunk. Meg is kaptam, hogy soha nem gyűjtögető, hanem mindig lovas nép volt a magyar. Számár módon vitatkoztam tovább, hogy a lovakat is az ugor családban ismertük meg. Próbálkoztam még Móricz Zsigmondot fölemlíteni, akinek a szókincse hatvan százalékban finnugor eredetű. Amikor végképp tehetetlennek éreztem magamat, rákérdeztem, ki az a Kányádi Sándor, akinek a polcon sorakoznak a könyvei? Széles mosoly kíséretében megtudhattam, hogy Kányádi egy kitűnő, magyar ember.

A legszegényebb, legtávolabbi rokont is számon kell tartani, föl kell keresni, és újra kell csomóz-

ni kötelékeinket – egészíti ki történetét egy apró megjegyzéssel, és máris a távoli tajga világába érkezünk. A Vjatka és a Káma alsó folyása között, Udmurtiában járunk. A szomszédban Baskíria, valamint Tatárország. A 42 ezer négyzetkilométernyi területen 750 ezer rokonunk él. Udmurtok, vagy amiképpen oroszul nevezik őket, votjákok.

– Jártam Izsevszk városában, ami arról is nevezetes, hogy ott találták föl a Kalasnyikov-géppisztolyt.

A rokonok földjén egymást érik a hadiüzemek. A Kamaz teherautógyárat néhány óra alatt harckocsik készítésére képesek átprogramozni, és északon az atomipar egyik központját őrzik még napjainkban is. Nem véletlen, hogy a szovjet rendszerben Udmurtia zárt terület volt. Még a magyar és finn néprajzkutatók sem tehették be a lábukat. Kevesen tudják viszont, hogy a szintén udmurt földön található Votkinszkben született Csajkovszkij.

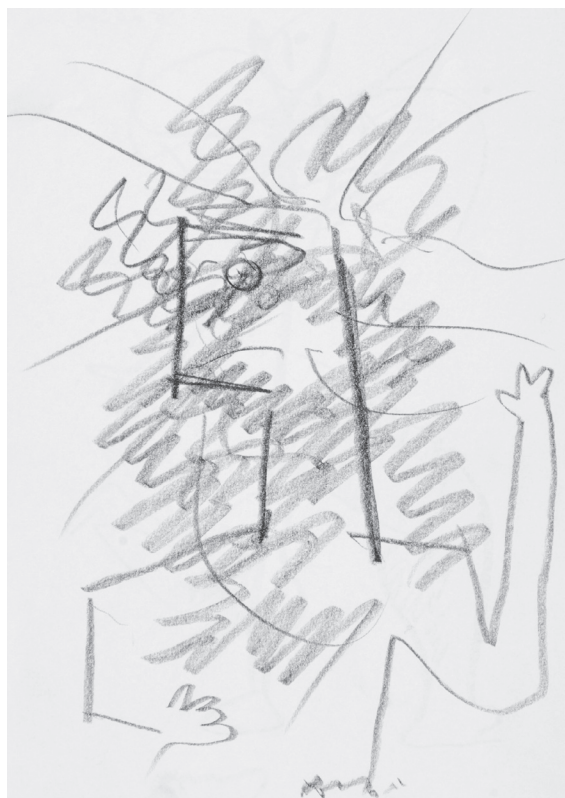
De ami ennél is fontosabb – tér vissza a költő a rokoni szálakhoz –, hogy a főváros, Izsevszk egyetemén van finnugor tanszék, finn és magyar lektorral. Azért hívtak meg, hogy elmondjak néhány verset. Magyarul. Ott, ahol hétszázezer votják, vagyis udmurt él. Elvittek egy érettségiző osztályba, ahol anyanyelvükön vizsgáztak a diákok. A legfurcsábbnak azt tartottam, hogy a legtöbb értelmiségi Leninjelvényt viselt. Pocsemu? Miért? – tudakoltam. Évtizedeken keresztül neki köszönhették, hogy a matematikát, fizikát, földrajzot is az anyanyelvükön tanulhatták. Csak Brezsnyev idejében vették el ezt a jogukat, és tették kötelezővé az orosz nyelvet.

Ott tudtam meg, hogy több udmurt található a világban, mint ahányan a valamikori százharmincnyolc amerikai és kanadai indián törzs tagjaiból életben maradtak. A ma élő indiánok száma – hallottam egy indián paptól – alig haladja meg a félmilliót. Merthogy volt szerencsén Vancouver közelében, indián rezervátumban is járni, ahol a vendéglátóm háza nagyon hasonlított az én hargitai házamra. A rezervátum fiataljai nem beszélték a törzsi nyelvet, a nagymama viszont nem tanult meg angolul. Cifrázta a helyzetemet, hogy egy Korondról Kanadába származott ember állt mellett tolmásként.

Izsevszkben közel úgy éreztem magamat, mint a kanadai indiánok között. Ott ismertem meg a világ legszebb költő-múzeumát. Malinovkában élt Kuzebáj Gerd, aki egy személyben volt az udmurt nép Petőfi Sándora, Kós Károlya, Bartók Bélája. Benne testesült meg az udmurt nemzeti öntudat és annak kultúrája. Eszembe jutott, miről beszélgettem az indián pappal, akinek meséltem, hogy nekünk is van egy távoli, rokon törzsünk keleten, Oroszország közepében. Szerénykedve vallottam be, hogy alig több mint félmillió a tagja. Innen tudom, hogy az indiánok kevesebben maradtak. A

vancouveri indián pap biztatott, hogy az a törzs, amiben még néhány család beszél az eredeti nyelvet, nem pusztulhat ki. Van idő – nyúlt az örök hasonlatért a pap –, amíg marad parázs a hamuban, és kedvező széljáráskor föltámad. Mi nem neveljük a gyerekeinket holmi indián nacionalizmusra. Vagy bennük van, vagy nincs. András fiam ötéves korában imádtta az indiántörténeteket. Ő kérdezte: édesapa, ugye indiánnak nem lehet menni, csak lenni. Mindez a malinovkai vendéglátóimnak is nagyon tetszett.

Ők ismertettek meg Kuzebáj Gerd költő és néprajztudós életével, akinek a nagy szerelme Oki Asalcsi volt. Az első udmurt lányok egyikeként került el Moszkvába, ahol Tulatov professzornál tanult szemészetet. És verseket is írt. Összesen harminchét verset. Magyarul is olvasható valamennyi. A szerelmesek 1932-ig élhettek együtt, amikor Kuzebáj Gerdet elvitték. Azzal vádolták, hogy Finnország protekturátusa alatt egy ellenforradalmi finnugor föderáció létrehozásán fáradozó csoport vezetője. Számos udmurt értelmiségit letartóztattak, kivégeztek. Betiltották a finnugor rokonság emlegetését. A könyveket elégették. Kuzebáj Gerdnek nyoma veszett. Csak annyit tudunk, hogy 1942-ben halt meg, majd 1956-ban rehabilitálták. Közben a falut, amit épített, lerombolták, de később újjáépítették a mindenholn hazalátogató udmurtok. Még Kamcsatkából is érkeztek. Ez a mai Malinovka. A leánykollégium épületében rendezték be a költői múzeumot. Ide vitte Kányádi Sándor az édesanyja hozományából való törülközőt, amit kiscseréltek az ablakra feszített udmurt kendővel.

– Ott álltam a kicsi szobában – idézi vissza a pillanatot –, Oki Asalcsi hagyatéka között, akiről Domokos Péter munkájában, a keleti finnugorok történetéről szóló könyvében olvastam. Már akkor meghatott a költő-szemorvosnő, aki kigyógyította a népét a traumából, az egyiptomi vakságból. Hallatlan erő lakozhatott benne, hiszen a szerelme, Kuzebáj Gerd elhurcolása után volt bátorsága elhallgatni. Nem írt több verset. Némiképp ismerem, mivel jár ez, hiszen az '50-es évek végén engem is piszkáltak, nógattak, fenyegettek, hogy írjak, ne hallgassak, ne tűnjék úgy, hogy elnémítottak. Bennem nem volt Oki Asalcsiéhoz mérhető bátorság. Erről szól a róla írt verse, amit magnóra kellett mondanom a malinovkai múzeumban, ahol egyébként őrzik Kölcsey *Himnuszát* is. Eléggé rösteltem magamat, hogy Ferenc tekintetes úr mellé emelnek.

Ahogy belekezd a költeménybe, megérkezik köztünk a költőnő.

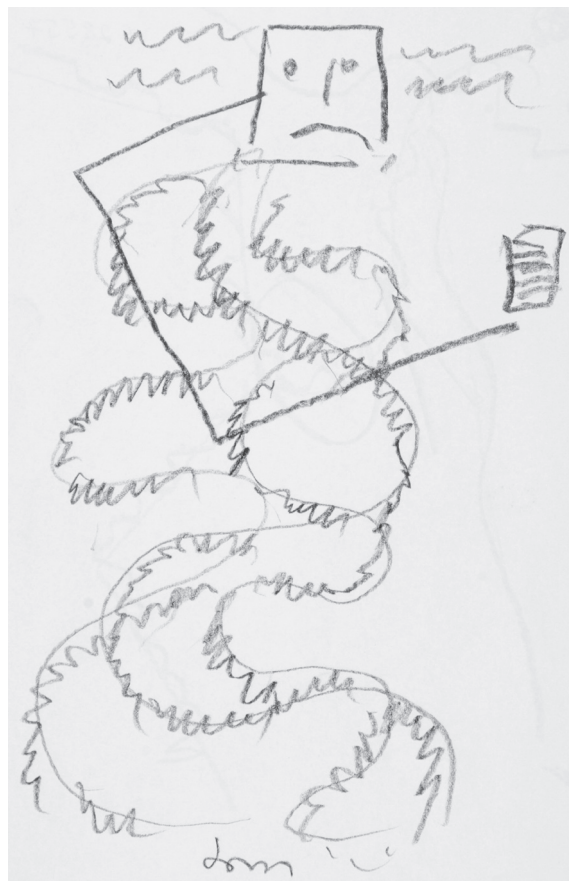
*Vannak vidékek kietlen
messziségekbe veszetten
vidékei az őshitnek
ahová utak nem visznek
de eltalál visszaréved
behunyt szemmel is a lélek
nyomra lel a szó a dallam
kötése köt olthatatlan
csángónál is csángóbb éren
oki asalcsi nővérem
véremmel egy vér ki verset
két megyényi népnek szerzett
két megyének két kötetnyi
verset s utána letenni
váltani a tollat késre
sztetoszkópra és szikére
megmaradni néma társnak
híven ahhoz kit bezártak.
kuzebáj gerd csendjét önként
vállalni de nem az önkényt
életen át hallgatással
dacolni az elnyomással
köldök-néző európa
honnán is tudhatta volna
nem lett belőle botránykő
mért nem dalol a votják nő
csak ki érte csak ki élte,
s két megyényi kicsiny népe
csak ők tudják csak mi tudjuk
még álmunkban is motyogjuk
el mert hallgatni s gyógyított
mehódoltat és hódítót
életen át hallgatással
szembeszállt az elnyomással
csángónál is csángó áron
Oki Asalcsi nővérem
két fényképed csokor versed*

*ennyid maradt rám s a merszed
hogy legalább a családnak
elmondjam a balladát
(Oki Asalcsi balladája)*

Csönd.

Nagyot ugrunk időben és térben. Ismét Erdélyben, Székelyderzsen járunk, ahol az egyik kert végében meghúzódik egy apró, kápolnányi református templom. A XVIII. században épült templomban szolgált Bodor Pál (Diurnus) lelkész őse. A közelmúltban fejeződött be a felújítása. Erről nagyon kevesen tudnak, de annál többen a hatalmas, unitárius székesegyházról, amelyet a szászok építettek, enyhén román stílusban.

– Úgy vagyok Székelyderzssel, mint Homérosz a görögjeivel, akit hét város is a szülőttjének tartott – közelít a már-már legendásodott gyermekkorhoz. – Derzsen is többen úgy tartják, nem Nagyalambfalván, hanem ott láttam meg a napvilágot. Mellette található Kányád községe, ahol egyszer a tanácselnök így fogadott: végtelenül büszkék vagyunk, hogy idelátogatott, akiről elnevezték a mi falunkat. Lassan beérem a homéroszi legendát. Egyébként már a születésnapom körül is akadt egy kis gubanc. Hiába születtem 1929. május 10-én, a Román Királyság nagy nemzeti ünnepén, 11-ére jegyezték be, mondván, hogy egy bangile, egy hazátlan nem születhet ezen a szent napon. Elmondhatom tehát, hogy már életem első napján meggyűlt a bajom a hivatalok packázásaival.

De visszatérve a templomokhoz, a felekezetekhez. Gyakran nem értik meg itt a síkvidéken, miként tudnak egymással békeességben élni az erdélyiek. Pedig egyszerű. Érteni kell egymás szavát. Magamról nem állítom, hogy jól tudnék románul, de a nyelvet középiskolás koromban, 1940 és 1944 között a Székelyudvarhelyi Református Kollégiumban tanultam meg. Lévay tanár úr gyakran mondta: édes gyermekeim, évszázadok óta együtt élünk, meg kell tanulnunk egymás nyelvét, hogy megismerhessük egymás kultúráját, hogy minél hosszabb ideig békeességben lehessünk.

Utaztam a vonaton, és sokáig nem vettem észre, hogy a mellettem ülő asszony román. Akkor fogtam gyanút, amikor eltévesztette a tárgyast és az alanyi ragozást. Nevetett, és emlegette a románul kiválóan beszélő magyar szomszédját. Így mondta: nem lenne semmi baj, ha ezek a pópák és politikusok nem volnának – és szeme sarkából egy pillanatra megpihenteti a tekintetét a baráti ugratást értő Donáth Lászlón.

– De mesélhetek a szülőfalumról, ahová a XVII. század első felében, a pestisjárvány után ötven román zsellércsaládot telepítettek be. Ugyanígy kerültek közénk szászok is. Azóta, tetszik, nem tetszik, több román él Erdélyben, mint ahány magyar. Nálunk is van szép, műemlék román templom. Trianontól a bécsi döntésig csak román nyelvű iskolánk volt. Utána visszaállt a magyar oktatás, de időközben a magyarok beolvadtak a többségi románok közé. Az én falumban ott születtek a román papgyerekei, Bubis és Bicis, ott nőttek föl. Együtt jártunk iskolába. Az egyik magyar nőt vett feleségül. Bicisnek, aki akcentussal beszél, magyar a felesége és a gyerekei magyarként disszidáltak Norvégiába. A testvére, Bubis pedig úgy szötte a magyar szót, mint Tamási Áron. Vagyis román, magyar, szász, zsidó tudott együtt élni. Mindig akkor lett baj, amikor kívülről belepiszkáltak az életünkbe.

Ha még ma is köztünk élne a félmillió szász, a kétszáz-kétszázötvenezer magyar zsidó, a fejünk sem fájna.

A jövő nagy kérdését azok rejtik magukban, akik nem egy nyáron barnultak le – ahogy nálunk mondják a cigányokról. Ma már tudjuk, hogy 1973-ban született egy titkos, belső jelentés Ștefan Gheorghiu-tól a belügyminisztériumban, hogy ötmillió rendőrségszerűen nyilvántartott cigány élt akkor Romániában. Ma már többen vannak, annak ellenére, hogy egymillió elment. A Kárpátok karéján belül és kívül ma a cigányság a legnagyobb etnikum. Bibliájuk már van, bár nincs még közös nyelvük, de haladnak felé. Gyerekkoromban egyetlen cigány család élt a falumban. Most sincsenek sokan, de a rólam elnevezett Kányádi utcát már félig cigányok lakják. Nagyalambfalva és Kisgalambfalva között kialakult egy új település, amelyet a jó humorú

népnyelv elnevezett Vadgalambfalvának. Amikor kiléptem a román írószövetségből, fölkinálták, hogy kapok útlevelet, vihetem a családomat, a könyveimet, amerre látok. Tiltakoztam, hogy én nem mehetek el. Értetlenkedett. Végül kivágtam: rólam itt utcát neveztek el, hogy mehetnék el.

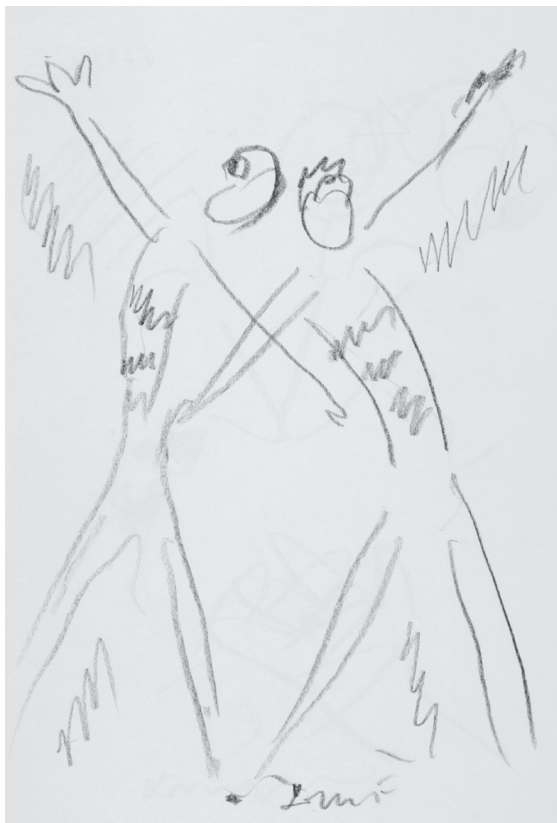
Szóval róluk, az én utcámban élőkről is beszélek. Hiába kötelező az oktatás, nem muszáj iskolába járni. Szép cigány menyecskék és életerős cigány férfiak analfabéták. És analfabéták lesznek a gyerekeik is. A maroktelefonnal jobban bánnak, mint a betűkkel. Mi lesz velük? Mi lesz a Vadgalambfalvaikkal? A hitleri megoldás képtelenség. Marad a legtisztább mérték: Isten teremtményei ők is. Ha nem így gondolkodunk nagy baj lesz. El is mondom, mekkora.

*vannak vidékek ahol a
várótermekben az éjszaka
a félhomály és a bűz
füstjéből mintha tűz
parázlana föl félnomád
éjjelutáni nyelv üti fel táborát
szitkok jajgatás röpköd és
arany- és kiveret fogú röhögés
fölkúszik a falon a mennyezetre hág
elnyomja a kinti tolató zakotát
elhessenti a riadt mozdonyfütyögést
nő és feszül már-már a tetőn ütve rést
köpenyed mögül félve ki-kilepsz
látomás kisért hogy vajon mi lesz
mondjuk két-három századév után
a szent mihály templom gótikus ablakán
lábuk lógatva a szentély serlegét
köszöntik egymásra akár csak az elébb
leharapván a flaskakupakot
testvéreim cigányok igyatok
és isznak s amíg gurguláz a szesz
ki-ki lesve fogódzót keres
se péter se máté csak jános van jelen
fölvisít egy csecsemő hirtelen
majd kétmarokra fogja a tömött
elébuggyantott gyönyörű csöcsöt
szívja, mintha szesztől óriásra nő
lehunyt pillád alatt a csecsemő
az éjjel utáni nyelv bozontos busa
és nagyévtvágyú krisztusa*

(Éjjel utáni nyelv)

Utolsó állomásunk a Szentföld.

– Én a Sínai-hegy lábánál születtem, ugyanis ezt a nevet viseli a Nagyalambfalva határában található domb. Írni-olvasni pedig Mózes-től tanultam, egy kőtáblán. A szülők, attól való félelmükben, hogy nem kerülünk be az egyébként jövőre 450 évesse váló felekezeti iskolába, megtanítottak a betűvetésre. Az utcánkban lakott Bartos Mócsi bácsi, aki egy személyben töltötte be az akkori rádiót,

televíziót, szappanoperát, az öregek kövére egy cseréppel fölírta, kez-det-ben va-la az i-ge. Utána betűztük, és az ügyesebbje karácsony fele már a nevét le tudta írni.

Érthető hát, hogy számomra a Biblia a szülőfalumban kezdődik. Amikor eljártam a Szentföldre, meggyőződtem, hogy az nem is sokkal kisebb hely. Hiszen Udvarhely felé található Betlenfalva. Keresztúron pedig fölmehetünk a Jézuskiáltóra, vagyis a Golgotára.

S végül maradt még egy megválaszolatlan kérdés. Ahogy ígérte a találkozásunk elején, elmondja, mi a nemzet célja?

– Amikor a honfoglaló őseink ide megérkeztek, olyan okos szervezők voltak, hogy alig száz év alatt beilleszkedtek Európába. Birtokoltak annyi szerezetet, ami alkalmassá tette őket a krisztusi szerezetre, a kereszténység fölvetelére. És kellett lenniük egy maradandó, életképes nyelvnek. Úgy látszik, erre a Megyeri törzs nyelve volt a legalkalmasabb, amelyik ezer esztendő múltán is egyenrangú maradt bármelyik nyelvvel.

Mi történt? Géza látta, hogyan kell házasodni, hogyan kell beilleszkedni Európába, amit elmagyarázott a fiának. Erre majdnem ráment a nyelvünk is. Ám akkor is voltak papok, akik tanulhattak Páduában vagy a Szentmártonban, tudták, hogy az új istennek, az Úristennek se tetszik – csúszott el a nyelvük –, hogy a megyeri pap olyan nyelven ajánlja neki a halott lelkét, amelyet a végtisztességtevők nem értenek. Ezért a cella homályában, körmükre égő gyertyával, lefordítottak egy temetkezési, halotti beszédet. Ezzel nyert célt, hogy miért kellett

ide bejönni. Ebben olvasható a válasz, hogy mi a célja egy nemzetnek, vagyis – hiszen Isten kiválasztott népe vagyunk – a magyaroknak. Az írások szerint a zsidókat kellett volna, hogy mondjam. És ugyanígy érezheti magát a román is Isten kiválasztott népének.

Tehát, mi lehet egy nemzet célja? Hogy az Isten által számára kiválasztott nyelvet az emberiség életének legvégső határáig továbbvigye, gyarapítsa, éljen vele és benne, mindannyiunk örömeire, Isten nagyobb dicsőségére. Addig vagyunk magyarok, amíg magyarul beszélünk, magyarul műveljük magunkat. Minden nemzetnek ez a célja.

Tömörebben, vagyis versben is tudok válaszolni.

*vajon ha koppány úr a győztes
fölnégyeltette volna-e
vajkot ki ha magyar nőt vesz
asszonyául s nem hozza be*

*európát pannóniába
irtva már-már a nyelvet is
nem hittünk-e vajon hiába
ha bennünk az isten se hisz*

*ha folyton folyvást önerőből
kell újra s újra kezdenünk
ha minden áldozat kevés*

*vajon ha istván visszahököl
akkor is fölfeszítettünk
vagy mégis volna küldetés*

(Magyar történelmi pillanatokra 1.)

Szendrei Lőrinc

Utóirat

Féltestvérem, Zsembery Ágoston nagyon szeretett volna ott lenni a találkozón. Nagybetegeten kórházban feküdt. Még elolvasta a fésületlen, nyers írást. Majd mutatott egy fotót, amelyet a Bakonyban készített, ott, ahová 1023 és 1030 között Szent Gellért elhúzódott a világ veszedelmei és embertelenségei elől. Az erdőben egy tábla áll a szentély mellett, Kányádi Sándor versével.

*áldozóhely volt szentély
pogány templom később keresztény
mutatja még egy-két mohos darab
a hajdani falat*

*most csak hely fű fa és bokor
tenyészet csöndjében élni akar
lábod ősi ösvényre ismer
akármikor jössz itthon van az isten.*

(Folytonosság)

Zsembery Ágostont 2009. július 29-én temette el Donáth László.

Derús szembenézés

A 105 éves Lossonczy Tamás friss alkotásairól

Örömkordok sorozata a nyitánya annak a kiállításnak, amellyel a Magyar Nemzeti Galériában 105. születésnapján ajándékozott meg minket Lossonczy Tamás. Képcsáládok egymást is értelmező és kiegészítő ciklusai, grafikák, kollázsok, színes papírplasztikák sorjáznak gazdag műfaji változatokban itt az utóbbi öt év burjánzó terméséből. Előzően, centenáriuma tájt, jó néhány visszatekintő bemutató idézte a monumentális életművet, a műcsarnoki nagy tárlat mellett például az 1945–50-es periódusból való grafikáit az Ernst Múzeumban, az újabbakat a Fészekben láthattuk, szellempezsdítő műfajötletű színes kollázs-papírplasztikáit pedig az Epreskertben. Azóta kisebb, nagyrészt vidéki, többnyire visszatekintő bemutatók mellett – mintegy átvezetőként a mostani kiállításhoz újabb képeiből, illetve kollázsaiból, rajzaiból – jószerivel csak a Párizsi Kék Szalonban és egy alkalommal a Közép-európai Egyetem bemutatóján találkozhattunk szűkebb válogatott kollekciókkal. Ez a kiállítás tehát reveláció. Személyesen, festőként is nekem, újból – ezért a tárgyilagosságból olykor talán ellobogó hangulatvétel.

A csoda nem a manualitás „100 éven túl is lehet”-je, és hogy szinte érezhetően a szellem ereje és a lélek tüze tartja, lendíti az ecsetet, ollót, rajzeszközt, hanem az, hogy a Lossonczy-életmű szervesen épül tovább és szemünk előtt aszúsodik lakonikus tömörségűvé az utóbbi öt évben is, ritmikusan szabad, személyes stíluszinkronitásával újítva is átelve induló századunkba az előző század avantgárd művészetének tudattágító lényegét.

Alaphang az *Örömkordok* színes, világos lendülete 2004-ből, kiegészítő ellenpont hozzá ugyan ezen évből a *Vigyázó szemek* sorozat: a felszabadult derű és a lényeglátó szembenézés együtt, ez Lossonczy. Kultúránk történelmi mélybe ágyazottságát is idézi ez az itt látható „szemes” sor: az izzó tekintetű szemábrák ezeken a képeken mindig háromszögmotívumok közegében, azok felelgető kísérő szólamával mutatkoznak és mutatnak vissza az ós-mediterráneum óta élő, alakváltó „Horusz-szem”, „Isten-szem”, „Delta” magasabb kozmikus rendet jelző alapszimbólumainkra. Előző évtizedeihez hasonlóan üdítően színes – kócos elkanyarodások is kísérik az építkező gondolatok fő képáramlatait, mint például az *Egy gyilkosság utóíze* 2004-ből, a *Megtörve* 2005-ből vagy néhány későbbi cím nélküli vászon.

A 2005-ös év továbblépő, időleges témaváltása, a *Súlyok és vonzások*-sor plasztikus illúziójú darabjai az 1963-as *Ősvilágban* tetőző régebbi „szurrealisztikus” és „figuratív” – mindkettő idézőjelben! – Lossonczy-arculatot idézik. Ezúttal azonban a komor-vészes mélyszürkék, feketék bölcs meleg barnává szelídülnek, a plasztikus formációkban pedig több a derű, a már-már anekdotikus játékoság. Az év másik figyelemre méltó, műfajváltásnak vagy akár kezdésnek értékelhető fordulata a színes körrajz-oszlopok megjelenése az eddigi papírkollázs-plasztikák mellé, után.

A felfedező festői kóborlások – ezeket háttérként ezerszámra kísérik a kiállításon épp csak jelzett rajzok, százával a kisebb-nagyobb kollázsok – arra készítetik a mestert, mint pályáján eddig is visszavisszatérően, így 2006-ban is, hogy erőt gyűjtendő, helyezkedjen egy időre mintegy „szellemi alapállásba”, hogy művészete alaprincípiumait rendezve léphessen tovább, magasabbra. Ezt mutatják a *Pont és vonal szerelme* vásznai. Mintha a '40-es évek szikár spárga-vonalkonstrukcióinak és „körös” képmeditációinak újjászülető metamorfózisai lennének: villódzóan felizzó színekkel ugyan, de élesített gondolatú, szinte csupasza összevont képtér-vázak.

Természetes, hogy a következő év termése laza, szinte koreografált ritmusú gesztusokat közvetítő improvizatív képsor. E képek emlékeztetnek ugyan a tárlatnyitó *Örömkordokra*, de a hangsúly ezúttal az akkordokra helyeződik, mélyebb, tompább, olykor osztott színtérben kalligrafikus, néhol asszociatív esetrajzú motívumok villódnak könnyedén.

Nem késik a távlatosan visszatekintő együvé markolás és emelés összegező gesztusa sem. Az *Örök visszatérés* 2008-as képoszlopsora a régebbi – *Kút* (1970), *Vízi világ* (1977), *Keserves szépség* (1993) című – képek vertikálisitását idézi, és felel rájuk, szinte szakrális térbe kívánkozva, valamiféle „profán-szent” kápolnába elképzelve; analógiaként óhatatlanul az öregkori Matisse és Picasso „kápolnázásait” juttatva eszünkbe. Az *Örök visszatérés* kék pászmáin az ég-kékek végtelenbe mélyülnek, sárgái a napfény párlatai, kristályos és biomorf alakzatait tisztán csendülő vagy széles dallamú ecsetvonalak ütemezik. Mindenből csak, ami a legszükségesebb: monumentális képaxiómák.

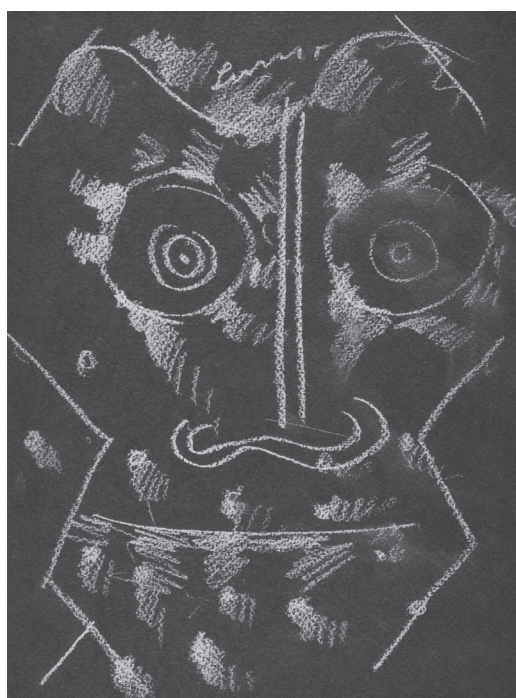
Hasonlóan szintéziskarakterű képciklus a legújabb *Jó rendre vágyunk*, ami egyúttal a kiállítás gondolati ívét is tükrözve zárja le. Az, hogy ez észrevevődik, Dévényi István értő, a gazdag „képanyag-partitúrából” válogató, rendező, mintegy „karmesteri” munkáját dicséri. A *Jó rendre vágyunk* ciklus továbbblépő válasz ugyanis az *Örömkordok* és *Pont és vonal szerelme* sorozatokban intonált alaptémákra is: a lelkes-élénkekből bölcs-melegekké váló színterekben a vonalak megmozdulva ütemes ritmusdallamokként fókuszálódnak egy-egy pontgócban, újabb variációjaként ellentétesnek tűnő képelemek komplementer együttélésének. A mostani 2009-es év – illetve félév, hiszen a kiállítás nyári – az előző év vertikális képaxiómáinak szintézis attitűdjét egy-két, szinte végletekig szűkszavú kollázs-felkiáltójellel folytatja, és – szerencsénkre, örömeinkre – mellettük több grafikai ötletmorzsa, kezdéslehetőséget is csillogtat, például néhány színes fejmotívumot vagy a *Kedv és élet* ecsetfutamait, jelezve Lossonczy kiapadhatatlan alkotói invencióját.

Lehet borúnk, jogos borúnk is az öröm mellé: a mestert bemutató kis portréfilm kíséri a kiállítást, amelynek a személyesség közvetlenségén túl művészettörténeti súlyt az ad, hogy – Passuth Krisztina lényegre tapintó tömör kommentárjával – legalább emlékeztetőül bemutatja Lossonczy *egyetlen*, anyagban is megvalósult köztéri művét, az egyik *római* metróállomáson lévő „táncos” mozaikot. Igen: egyetlen, és Rómában látható. Lehet szidni ama előző négy évtizedes zsákutca mulasztásait – 1949–1989 – pótolhatatlan hiátus művészetünkben is. De azóta eltelt újabb húsz év!

Örüljön inkább szemünk-lelkünk a láthatóknak, a születésnapos alkotó-ajándékozó szándéka szerint is, mert Lossonczy örömet nyújtani, gyönyörködtetni akar minden ecsetvonásával. Örömet, gyönyörűséget – de embernek valót, emberré emelőt nyújt képeivel. Ez az öröm nem az önosság-árnyékú birtoklás vagy a pusztán vidámság önfelelt öröme. Ez az öröm a világ még ismeretlen arcát felfedező gyönyörűsége. Az újat teremtő mentális kiterjeszkedése, elkülönültséget oldó szellemi nász, mely meghalad minden korábban megismerttel való egyesülést. Hamvas Béla mutatott rá annak idején az Európai Iskola *Index* sorozatának egyik kis füzetkéjében, és ez a kiállítás újból ezt bizonyítja, hogy Lossonczy képsűrítéseit a yantra szintjére fokozza, koncentrált „meditációs objektummá” téve azokat, lehetőséget nyújtva ezáltal a szemlélőnek elmélyült létkatarzis megélésére. Ez az igazi öröm, gyönyörűség, a művészettel élésnek értelme, értéke, a műalkotás befejeződése a befogadás avató élményében.

Papp Oszkár

(Az eredeti írás megjelent az Új művészet című folyóirat 2009/10. számában.)

9. IKON FILMNAPOK

a békásmegyeri evangélikus templomban 2009. november 13–15.

2009. november 13-án, pénteken 18.00 órakor

Reality III.	90'
Muci & Maci Rendező: Gerő Péter (ARC Produkció Kft.)	
Liliputi mimikri	26'
A víz alól... Rendező: Molnár Attila Dávid (Természetfilm.hu Tudományos Filmműhely)	
Nap jön a menny hajlatán...	25'
Bioenergia és vidékfejlesztés 3. és 7. rész Dr. Gergely Sándor az energiaerdőről Rendező: Székely Orsolya (IKON Stúdió Egyesület)	
Gergely Sándor verseit elmondja Sztarenki Pál	

2009. november 14-én, szombaton 15.00 órakor

Nagyolvasztó	55'
Dunaújváros Rendező: Keserű Zsolt (IKON Stúdió Egyesület)	
Új vers	2'
homeless költő Rendező: Dégi János (DUNA TV)	
Párhuzamos életek	55'
Bíró András – Vitányi Iván Rendező: Dégi János (KREA TV)	
A fideszes zsidó, a nemzeti érzés nélküli anya és a mediáció	72'
Rendező: Hajdú Eszter	
Ikonosztáz – magyarországi hittörténet	13'
Pilinszky Jánosról Jelenits István Rendező: Székely Orsolya (IKON Stúdió Kft.)	
Beszélgetés a megbocsátásról Popper Péterrel	
Bahrtalo!	80'
Hogyan üssük meg a főnyereményt? Rendező: Lakatos Róbert (INFORG Stúdió)	

2009. november 22-én, vasárnap, az összegyülekezés napján 13.30-tól

Fényes nap	20'
Bioenergia és vidékfejlesztés 6. rész Dr. Dinya László a globális kihívásokról Rendező: Székely Orsolya (IKON Stúdió Egyesület)	
Csigavonalban a Parnasszusra (Argumentum Kiadó, 2009) Valachi Anna Rákos Sándor-monográfiáját bemutatja Murányi Gábor	
Kiáltásnyi csönd	30'
Portréfilm Rákos Sándorról. Rendezte: Cselényi László. Szerkesztő-riporter: Czigány György. Közreműködik: Szentpál Monika és Papp János (MTV, 1988)	
Rákos Sándor	43'
1978-ban készült portré a költőről Rendező: Székely Orsolya (MTV)	

SZENTHÁROMSÁGI ÉS ÁDVENTI VASÁRNAPOK ISTENTISZTELETI REND

Békásmegyeren (Mező u. 12.):

Október 31., szombat

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet:

Szent-Iványi Ilona unitárius lelkész

November 1., vasárnap

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Donáth László

November 8., vasárnap

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Fülöp Attila

November 15., vasárnap, az összegyülekezés napja

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Donáth László

12.00 órákor közös ebéd

14.00 órákor *Csigavonalban a Parnasszusra.*

Valachi Anna Rákos Sándor-monográfiáját

bemutatja Murányi Gábor

November 22., vasárnap

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet:

Cséfalvy Pál r. k. lelkész

November 29., ádvent 1. vasárnapja

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Koczor Zoltán

December 6., vasárnap

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Iványi Gábor

December 13., vasárnap

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Mártonffy Marcell

December 20., vasárnap, az összegyülekezés napja

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Frenkl Róbert

12.00 órákor közös ebéd

16.00 órákor bibliodramatikus gyerekkarácsony

December 24., szenteste (csütörtök)

14.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Donáth László

December 25., karácsony első napja (péntek)

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Donáth László

December 26., karácsony második napja (szombat)

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Fülöp Attila

December 27., vasárnap

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Gálos Ildikó

December 31., szilveszter

18.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Donáth László

Az úrvacsorát a hónap 1. és 3. vasárnapján ünnepeljük.

Pilisvörösváron (református templom)

a hónap 2. és 4. vasárnapján 14.00 órákor

BIBLIAÓRÁK

Tanház

a Római levélről Donáth László vezetésével,
az alkalmak hirdetés szerint

Konfirmációi előkészítő

Donáthné Muntag Ildikó vezetésével

hétfőnként 17.30-kor, alkalmanként Donáth László

vezetésével vasárnap 10 órákor

Gyermekcatekézis

Donáthné Muntag Ildikó vezetésével

minden vasárnap 10.00 órákor

Bibliaóra a szeretetházban

Donáth László vezetésével keddenként 16.00 órákor

BIBLIODRÁMA

„**Kelj útra, menj el ..., a nagy városba!**” (Jón 1,2)

Jónás mögött, helyett Békásra!

Nyitott bibliodráma-alkalom nem csak gyülekezeti tagoknak

2009. november 7-én, szombaton 16-tól 19 óráig

Vezetői: Donáthné Muntag Ildikó és Falvy Dóra

ŐSZI-TÉLI KONCERTEK

2009. november 8., vasárnap 18 óra

Bereczki Julianna csembalóestje

J. Bull, W. Byrd, G. Ph. Telemann és J. S. Bach művei

Közreműködik:

Szomorné Budai Mariann – barokk hegedű

2009. december 6., vasárnap 18 óra

Pál Diana ádventi orgonaestje

Közreműködik: Károly Edit – szoprán és

Szászvárosi Sándor – viola da gamba

2009. december 11., péntek 19.00 óra

**Az A:N:S Chorus
John Dunstaple műveiből énekel.**

Vezényel Bali János

Közreműködik Koltai Katalin – gitár,

Varga Ferenc – brácsa, Pétery Dóra – orgona

ÁDVENTI KOSZORÚKÖTÉS

2009. november 28-án, szombaton 15 órától

Vezetői: Gálos Ildikó és Márk Judit

Szerzőink:

AGÁRDI PÉTER irodalomtörténész

BODOR PÁL (Diurnus) újságíró

CSEPREGI ZOLTÁN segédlelkész

DEÁK DÁNIEL bölcsészhallgató

DONÁTH LÁSZLÓ evangélikus lelkész

FRENKL RÓBERT ORVOS

KOZCZOR ZOLTÁN mérnök, rendszerszervező

LUDASSY MÁRIA filozófus

NÁNAI LÁSZLÓ evangélikus lelkész

NÉMETH ZOLTÁN evangélikus lelkész

PAMER NÓRA régész, művészettörténész

PAPP OSZKÁR festőművész

PFITZNER RUDOLF pszichoterapeuta

PUSZTAI BÉLÁNÉ FAHIDI ÉVA külkereskedő

SCHWEITZER JÓZSEF főrabbi

SZENDREI LŐRINC újságíró

SZILÁGYI ÁKOS költő, esztéta

E számunkban LOSSONCZY TAMÁS és

PAPP OSZKÁR grafikái láthatók.

HÉT HÁRS

A Csongrád megyei Evangélikus Egyházközség lapja

Felelős szerkesztő: Donáth László lelkész

Szerkesztők: Breuer Katalin felügyelő és Ittész Nóra

A gyülekezet lelkészi munkatársai:

Fülöp Attila segédlelkész,

Gálos Ildikó gyülekezeti munkatárs

Cím: 1038 Budapest, Mező u. 12.

Telefon: 368-6118, mobil: 06-20-460-13-45

E-mail: hethars@gmail.com

Tördelés: Hartai Krisztina

Nyomtatás: Folium Nyomda

Adományokat az OTP 11703006 – 20058830
számlaszámra várunk.